

ІВАН ФІЛИПЧАК



СТРАДАЛЬЦІ і МЕСНИКИ

diasporiana.org.ua

ІВАН ФИЛИПЧАК

СТРАДАЛЬЦІ І МЕСНИКИ

Лемківська історична повість з XVII ст.

Великмихайлівський Редактор
"Народної Воли" - Достойний Лемків-
і з керівним прикладом, вінець Автор
повісті, зреду Стасенків -
Івана Филипчак -
Ірина Ілько Филипчак
22.8.2005

IVAN FYLYPCHAK

SUFFERERS AND AVENGERS

Historical Novel

CLIFTON, NEW JERSEY, USA ♦ 2005

ІВАН ФІЛИПЧАК

СТРАДАЛЬЦІ І МЕСНИКИ

**Лемківська історична повість
з XVII ст.**

КЛІФТОН, НЬЮ ДЖЕРЗІ, США • 2005

Редактор
ВАСИЛЬ СЕМЧИШИН

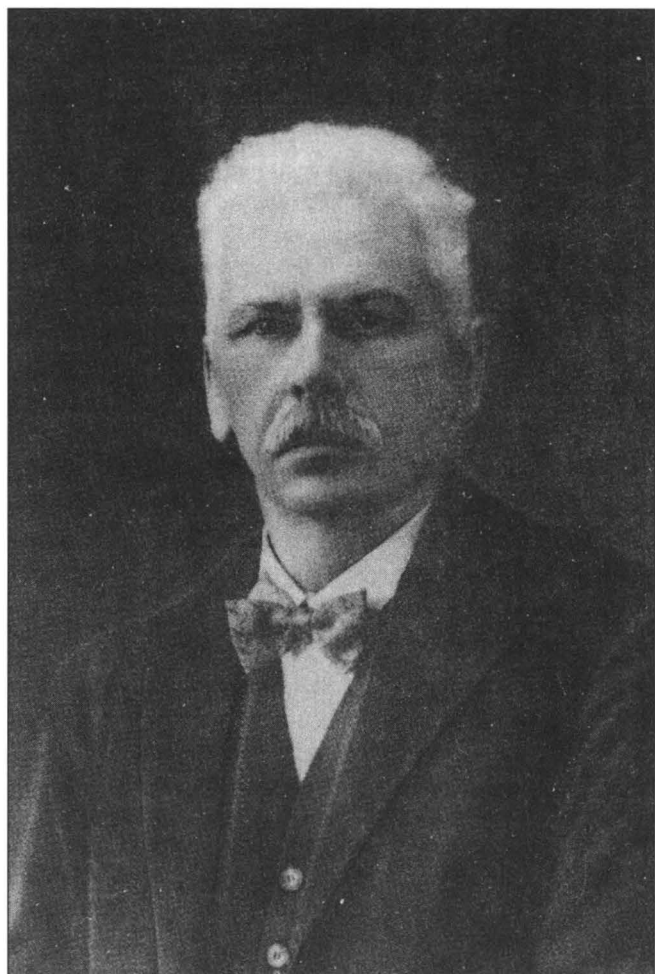
Коректор
МАРІЯ ДУПЛЯК

На обкладинці гравюра Василя Мадзеляна

Library of Congress Control Number: 2005934311

Книжка видана коштом Ірини Дибко-Филипчак

Printed by COMPUTOPRINT CORP., 1360 Clifton Ave., #402, Clifton, NJ 07012
Tel.: (973) 574-8800 Fax: (973) 574-8887 E-mail: computopr@aol.com



J. Spruance

ПРО АВТОРА І ПОВІСТЬ “СТРАДАЛЬЦІ І МЕСНИКИ”

Іван Филипчак, як письменник історичних повістей, став відомим галицькому громадянству після 1927 року, коли появилася його перша історична повість “Княгиня Романова”. До цього часу він публікував свої наукові дослідження з краєзнавства шкільництва майже у всіх тогочасних періодичних виданнях.

Іван Фиипчак народився 27 січня 1871 р. в селі Лішня Сяніцького повіту (тепер Польща) в родині Пилипа і Анни з Стасенків і був найстаршим із семи дітей подружжя Филипчаків. Коли Іванові було 14 років загинув 37-літній батько (втопився, купаючись в ріці Сян).

Після Сяніцької гімназії Іван Филипчак закінчив у 1891 році вчительську семінарію в м. Станіславі і розпочав вчительську працю спочатку в однокласовій школі в містечку Гвіздці на Коломийщині. Наприкінці 1895 р. молодий вчитель Іван Филипчак навчався на Вищих вчительських курсах і одночасно викладав українську мову у школі ім. Міцкевича у Львові. Після закінчення курсів у 1896 році був направлений педагогом у середню школу в м. Комарно (біля Львова), а від 1898 року в самбірську вчительську семінарію.

У 1900 році професор вчительської семінарії Іван Филипчак спровадив до Самбора молоду дружину Ярославу Машак, з якою взяв шлюб у селі Вільхівцях Ліського повіту, де вона вчителювала.

У 1910 році молоде подружжя придбало земельну ділянку і спорудило будинок. За радянської влади цей будинок було конфісковано і досі він є власністю міської комунальної служби.

В Самборі у подружжя Филипчаків народилося п'ятеро дітей. Після окупації Самбора царськими військами, безробітний педагог Іван Филипчак 4 січня 1915 року виїхав з групою галицьких вчителів на 6-місячні курси до Петрограду. Через деякий час до нього в Петроград приїхали його старші сини, учні гімназії, Ігор і Нестор, щоб продовжити навчання, бо в Самборі робота гімназії не була поновлена.

Після закінчення курсів Іван Филипчак 21 серпня 1915 р. прибув у розпорядження Київського учбового округу і був направлений вчителем історії і географії до Вінницької вчительської семінарії. Від кінця лютого до половини серпня 1917 року, після т.зв. брусіловського прориву і створення Чернівецької губернії, Іван Филипчак був призначений інспектором

народних шкіл з осідком в Коломиї, але після шкільної реформи і організації Шкільних рад, яку проводив Тимчасовий уряд Росії, Іван Филипчак повернувся до Вінниці. Під час Української Народної республіки, Міністерство народної освіти УНР призначило його лектором вчительських курсів для вчителів Літинського і Лeticівського повітів, а також у Балті і Білій Церкві для вчителів Васильківського і Таращанського повітів. 10 вересня 1918 року Іван Филипчак поновив роботу в учительській семінарії у Вінниці, де пережив більшовицьку окупацію – від початку березня до 11 серпня 1919 року.

У вересні 1919 р. уряд ЗУНР, який перебував у той час в Кам'янці Подільському, дозволив родині Филипчаків (7 осіб) виїхати додому в Галичину, зайняту поляками. 24 вересня 1919 р. Іван Филипчак і п'ятеро дітей та мама дружини Павлина Машак, але без дружини Ярослави, повернулися до Самбора. Дружина померла в Києві, де перебувала в т.зв. еміграції, від травня 1915 року, і того ж року померла.

В Самборі Іван Филипчак поновив роботу у вчительській семінарії. Залишився вдівцем, виховував п'ятеро дітей (у цьому допомагала йому теща) та поринув у вир громадської і літературної праці. У Львівському державному історичному архіві (фонд 309, справа 1936) зберігається рукопис: "Спомин педагога Івана Филипчака за 40 літ учительської служби від 1891-1931 р.". На початку цих "Споминів" автор записав: "Іван Филипчак – професор учительської семінарії в Самборі, член Просвіти, учительської громади Взаємної Помочі українського вчителства, член "Сільського Господаря" голова кооперативи "Шовк" у Львові, член "Бесіди" в Самборі і всіх других українських Товариств".

Працюючи у Вінницькій вчительській семінарії та викладаючи історію України і української літератури на вчительських курсах, він переконався, що молодь і вчителі на підросійській Україні не знають історії, бо там бракувало популярних книжок на історичні теми і це спонукало його написати цикл історичних повістей.

За неповних 17 років письменницький доробок Івана Филипчака складає 12 повістей на історичні та соціально-побутові теми, 9 з яких побачило світ за життя автора, а ще три, в тому числі ця – "Страдальці і Месники" – уже після проголошення Незалежності України, старанням невістки – Ірини Дибко-Филипчак, дружини Бориса, сина письменника.

Іван Филипчак не припиняв активної громадської роботи і в період Другої світової війни. За т.зв. перших совєтів продовжував бути директором музею "Бойківщина", а під час окупації Самбора німецькими військами був ще редактором газети "Самбірські вісті". У 1944 р., коли повернулися більшовики, Іван Филипчак не виїхав на Захід, а залишився в Самборі і 4 листопада 1944 р. його було заарештовано і засуджено на 15 років табірного ув'язнення. 74-літній письменник промучився там тільки неповних одинадцять місяців. 21 жовтня 1945 року в Тайшетському концтаборі Іркутської області він закінчив свою земну Голгофу (Довідка Про-

куратури Львівської області №13/4028 від 19.02.1993 р. про реабілітацію Івана Филипчак).

За часів радянської влади твори письменника Івана Филипчак не видавалися, а ті, що були видані в 30-40-их роках вилучені з бібліотек.

Перечислимо назви повістей, які опубліковані за життя письменника і після його смерті в США та в незалежній Україні стараннями невістки Ірини Дибко-Филипчак, відомої української письменниці і поетки та перекладачки, члена Міжнародного ПЕН-центру: “Княгиня Романова” – історична повість з XIII ст. (Львів, 1927; Збірник повістей під такою ж назвою, 1990; США, 1984), “За Сян” – історична повість з XI ст. (Львів, 1930; США, 1987), “Сила волі” – повість з купецького життя з другої половини XIX ст., на тлі дійсних подій (Львів, 1930, Самбір, 1932, 1999), “За вчительським хлібом” – повість з життя молодой вчительки (Самбір, 1932; США, 1990), “Кульчицький – герой Відня” – історична повість з XVII ст. (Самбір, 1933, Львів, 1991; США, 1983, рівночасно в перекладі на німецьку мову), “Будівничий держави” – історична повість з XII ст. (Самбір, 1935; Львів, 1990 в збірнику; США, 1985), “Іванко Берладник” – історична повість з XII ст. (Самбір, 1936; Львів, 1990 у збірнику; США, 1988), “Братня любов кріпша від камінних стін” – повість з життя загнової шляхти спочатку XX ст. (Самбір, 1936; США, 1995), “Дмитро Детько” – історична повість з XIV ст. (Львів, 1935; Львів, 1990 у збірнику; США, 1935), “Анна Ярославна – королева Франції” – історична повість з XI ст. (Дрогобич “Відродження”, 1995), “Над Калкою” – історична повість з XIII ст. (Самбір, 1996).

Стараннями п. Ірини Дибко-Филипчак у Тернопільському видавництві “Джура” вийшла у 2001 р. об’ємна (450 сторінок і 52 фотографії) монографія написана проф. Петром Сорокою “Іван Филипчак. Літературний портрет”. Разом 12 книжок перевиданих.

Дорогий читачу! Повість “Страдальці і месники”, яку ти тримаєш в руках, відтворена з рукопису і машинописної копії, що зберігається у Львівському обласному архіві (Фонд 1245 справа 166 і 167). Рукопис і машинописна копія повісті “Страдальці і Месники”, як і повість “Над Калкою”, були конфісковані органами НКВД під час арешту письменника 4 листопада 1944 р. і передана до таємних сховищ архіву, а щоб ознайомитися з рукописами потрібний був дозвіл НКВД.

Авторський рукопис повісті “Страдальці і Месники” в архіві не повний, як зазначено в архівному описі об’єм рукопису 437 аркушів, але починається з 97 сторінки. Деякі сторінки рукопису: 203, 204, 213, по 217, 220, 223 заклали і зіпсували тому не прочитуються.

На щастя в архіві зберігається машинописна копія повісті “Страдальці і Месники” об’ємом 169 сторінок. Повість написана у 1936 році і автор підготував її до друку, але, очевидно, і цей машинописний варіант ще не був готовим, бо подано два варіанти закінчення сюжетної лінії – звільнення Ксені з ув’язнення в монастирі Клярисок. Перший варіант –

Ксеню звільняють збійники під проводом полковника Стасенка, нареченого Ксені, нападом на монастир. Другий варіант – звільнення Ксені на прохання Стасенка польським королем Яном Казимиром, коли він переїжджав Лемківщиною і зустрівся зі збійниками, які врятували йому життя, коли він потрапив у засідку шведів. Король, заїхавши з королевою до монастиря Клярисок, наказав ігумені монастиря привести до нього Ксеню, яку передав присутньому Дмитру Стасенку. Очевидно, автор думав ще працювати над повістю, тому не вибрав закінчення.

Назва повісті можливо прийнята автором зі слів короля, сказаних керівникам збійників Баюсу і Савці, коли вони були в нього у Варшаві зі скаргою на Мушинського старшину і краківського біскупа, що не послухалися розпорядження королівського і канцелярії і не повернули греко-католицькій громаді в Тиличу парохіяльну церкву і майно. Король їм сказав: “Люди мої, люди! Люди добрі, люди з душею і серцем! Ви були страдальцями за правду, а зараз і месниками за свої права! А я, король ваш, можу бути тільки страдальцем!”.

Повість “Страдальці і Месники” виходить у 60-ті роковини смерті письменника. Тож хай вона буде замість квітки і свічки на невідомому могилу на табірному кладовищі в сибірському Тайшеті.

Це ще одна із повістей перевиданих. Повість вперше видана у США (“Компютопринт Корп.”, Кліфтон, Н.Дж.) старанням і жертвовності Ірини Дибко-Филипчак.

Василь Семчишин

День перед Різдом св. Івана Хрестителя в 1648 був дуже гарячий. Сонце від двох тижнів страшно пражило. Люди зачали говорити, що світові грозить посуха, а потім кінець.

Одинок криниця, що була тоді в Тиличі, висохла цілком. Люди з потічка носили воду до пиття і на всіляку потребу. Спекота була така страшна, що найстарші люди не памятали такої. Одна стара баба, що вернулася з відпусту аж з Марія-Повч, опопвідала, що старий монах бачив у сні, як св. архангел Михаїл торкнув своїм мечем сонце. Воно зараз покотилося ближче землі. Булоби цілком на землю впало і запалило її. Але Господь Бог задержав його. Господь Бог, — казав монах — побачивши що робиться, задержав сонце. Св. Михайлові погрозив, щоб на другий раз уважав, бо через неувагу мігби багато нещастя поробити.

Того то дня пані-матка Евдокія Борисівна, дружина тилицького пароха о. Івана Федоровича мила по обіді пачиння в пекарні.

В роботі помагала їй дочка Ксеня, якій пішло на 17 рік. Вони обидві взялися за роботу, бо одинок служницю Феську, виправили у лісок назбирати трави до вечірнього надою. Пастух Яким погнав худобу в поблизькі ліси, де трава не була випалена від сонця так, як на луках. Пані-матка 40-літня вже, та молода ще жінка, звивалася скоро і до роботи принагляла свою доньку-красуню, якої не було на просторах лемківських гір. На Ксеню зиркав не один дорідний¹ молодець. Краса-ж то була, краса. Між сільськими дівами, вона всюди перша і на весіллях, і на вечорницях.

Її приказів слухали всі діви, навіть газдині — а парубки в її прияві поводитилися слухняно, на її приказ кожний в огонь скочив би. Родині обіцяли їй віддати за молоденького полковника Дмитра Стасенка,² сина вільхівського солтиса. Він з припоручення гетьмана

¹ знатний, красивий.

² Полковник Стасенко дуже спосібний і проворний агітатор Хмельницького ходив з його універсалами між Дністром та Попрадом. Заохочував народ до повстання проти шляхоцької самоволі (Костомарів: Б. Хмельницький III. 1. 2.).

Хмельницького їздив по цілім краю з важними завданнями. Стасенка сподівалися на попівстві кожної хвили.

— Звивайся скоро, звивайся, Ксеню, як скінчемо, підемо зараз полоти цибулю, бо барз заросла, сказала пані-матка. Лободу визбираємо, та буде завтра на обід для нас і для бідних. Ох, коби ті доновинки³ пережити допоміг Бог.

Ксеня брала з рук матери миски, зціджувала з них воду, обтирала стиркою на сухо і заносила через сіни до світлиці, де уклала на миснику.⁴ Робила це дуже обережно, щоб не збити якого мишати, бо треба би за посудиною їхати аж до Бардієва.

Під час цієї роботи зачав гавкати на припоні собака, що був прив'язаний на ликовім мотузі. Гавкання чути було щораз голосніше, щораз сильніше, здавалося, що когось на стрямби розідре.

— Смотрино без вигляд,⁵ щоси там так барз Брисько гавкат — сказала мати до доні, а сама звивалася дальше коло начиння.

Ксеня побігла до вікна. Впялила в нього свої великі сині очі, і побачила як Брисько кидався на двоє дітей, підростків. Діти йшли попід саму стіну, до пекарні. Відганялися патином перед напасливим псом, що майже досягав їхніх довгих сорочок. Ксеня вибігла на поріг сіней і крикнула на Бриська. Брисько успокоївся. Загавкав ще кілька разів на дітей, що з плачем підходили до Ксені. Діти упавши до ніг дівчини, з плачем промовили:

— Ми голодні, дай нам дашто⁶ зїсти.

Ксеня втягнула дітей до сіней та ввела до пекарні.

Пані-матка не перериваючи собі в роботі, подивилася на дітей і запитала Ксені: — Чиї то?

— Митрові з горішнього кінця, — відповіла Ксеня.

— Ба, а деж тато?

— Пішли до збійників,⁷ ще їх нема — відповіли з плачем.

— А давно пішли?

— Ще в яри.

— Мій Боже, щож я їм дам? — сказала пані-матка півголосом до Ксені. — Маємо ще дві гадзимки⁸ для нас всіх на вечір, а

³ період перед новим врожаєм.

⁴ полиці для мисок.

⁵ дивись через вікно.

⁶ дещо, троха.

⁷ опришків.

⁸ *грець*. паланиця, палянички, вівсяний корян.

нас осмеро до їди. Завтра празник Купала, муки буде ще на яких два дні на гадзимки, що я зроблю, що я зроблю?

Ксеня дивилася розпачливо в мамині очі... Розуміла турботи матері, а тут діти мліють з голоду. Бог знає коли їли і що їли.

— Доновинки страшні сього року — сказала пані-матка. — До нового хліба ще яких два тижні.

Перервала свою роботу, обтерла руки до запаски. Подивилася на помарнілі лица дітей. Взяла в руки циганок,⁹ пішла до світлиці, відкрила скриню, отворила і підперла віко на дерев'яну засу. Отворивши циганок відкритої два кусні гадзинки, такі великі як дитини долоня, замкнула скриню і пішла до мисника. На найвищій полиці стояла миска з мастилом,¹⁰ накрита дерев'яною покривкою. Знявши миску, набрала циганком мастила, посмарувала оба кусні гадзинки і пішла до пекарні. До двох горняток налила молока і дала дітям, кличучи:

— Напийтеся вперед трохи молока, потім дістаньте по кускові гадзинки, яку будете їсти з цибулею.

Опісля пішла до великої дійниці,¹¹ що стояла біля пекарської печі на лаві, відкрила її, набрала спору порцію вимішаної зі сиром і сметаною цибулі і подала дітям. Ця страва заступала в селі насущний хліб, якого від Юрія майже у нікого не було. Люди щоденно жилися лободою, яку варили і густо мастили, бо масла і сира було досить. До лободи мішали розтерту на жорнах кору з ялиць, і так звареною стравою жилися пару разів на день. З такої їди хворіли, а часом мерли. Жаль було дітей і підростків.

— Поволі їджте, по маленькому кусневі кусайте, а більше беріть цибулі з сиром, потім знову дістанете молока, але кислого, щоб вас цибуля не пекла.

Діти посідали на широку лаву і їли з вовчим апетитом.

Хто мав свою цибулю, ложку молока, кусник сира або бриндзі, рятувався від смерті. В кого цього не було, пропадав, вмирати мусів з пісної лободи і кори.

Було тоді в Тиличі кілька старих черешень під лісом, які родили рік в рік обильно. В цім році люди цілком незрілі обдерли так, що під Купала ні одної ягідки на деревах не було, щоб дитину «заворожити» можна було.

⁹ ніжик, який складається.

¹⁰ розмішаний сир, бриндзя, масло і сметана.

¹¹ спеціальне відро для доїння корів.

Пані-матка помивши начиння пішла з донькою на грядки. Тут стали вимикувати лободу. Кожну ростинку клали на розстелений вереті, щоб було що на вечерю зварити. Тяжка це була робота, але робили її до заходу сонця, пололи, нагиналися, аж крижі боліли.

Ксеня клала кожну ростинку дуже поволі, часом задумалася, тримаючи в руці ростинку положила поза верету, і щось довго думала.

Мати побачила, що робота якось доні не йде нині так справно, як звичайно, усміхнулася і моргнула до Ксені кажучи:

— Ей, Ксеню, щось ти нині задумана, робота не йде справно...

— Або я знаю мамо? — сказала Ксеня якось так спроквола, причім трохи засоромилася.

— Ей, ти пестійко моя, я знаю про що ти думаєш. Я про те саме, що ти, і журюся не менше тебе, що Дмитра так довго не видно.

— Чи я знаю, чому його невидно так довго? А вже повинен бути у нас. Певно не може справитись, приняв на себе тяжкий обов'язок. Жертву зробив з себе, для всіх нас, для цілого нашого народу. Подумайте мамо, тинятися¹² по цілім краю, перейти всі села, від Дністра почавши аж по Попрад, це велика жертва, велика праця. Всюди бути, всіх зєднувати для справи цілого народу, і донести там де треба, цього, мамо, хто будь не потрапить. Дмитро одинокий до цього надається і знаю, що він багато зробить. Думаю, що й Хмельницький з нього задоволений, інакше не повірив би йому такого важного діла. Я прочую мамо, що незадовго прийде.

— Дай то, Господи, я тішилася би дуже, щоб з'явився між нами. Вправді не буде чим прийняти його втих днях, але що буде громаді, те буде й бабі. Чим хата багата.

— Це правда мамо, він не з великих панів, не вибагливий. Хоч у братській школі вчився у Львові, але й до біди привик. Тимбільше як взявся до такої важкої праці, при якій нераз недоїсть і не доспить... Ах, мамо, щоб тільки прийшов, не пущу його так скоро. Нехай відпочине трохи у нас, набере сил до дальшої праці.

Це сказавши, Ксеня задумалась. Тримаючи в руці останню билинку лободи, вдивилася в далечінь, а думки її блукали десь далеко по просторах українських земель за своїм нареченим.

¹² ходити, вештатися.

Тилицький парох о. Іван Федорович, в тім самім часі, як його жінка поралася коло голодних дітей, кінчив у світлиці науку. Вчив він своїх двох синів та двох свого сусіда. Був то в своїм часі учений чоловік, а славився на цілу Лемківщину тим, що мав дар навчати других. Найстаршого сина приготавляв до духовного стану, на свогого наслідника, на пароха у його власній, за свої гроші побудованій церкві.

Слава учености о. Івана лунала далеко і широко по обох боках карпатських гір. До нього давали дуже часто духовники своїх синів на науку. Він своїм способом навчання потрапив навіть менше здібних, але пильних юнаків, вивести на путь істини, розяснити всі премудрости Божі. Тим способом він вирятував неодного свого товариша з біди, бо навчив його сина читати і розуміти богослужебні книги. Тому до нього дуже радо віддавали на науку своїх синів сусідні священики, навіть таких юнаків, що вчилися в Пряшеві, або у Бугвареві, але там їхніх головок не чіпалася наука і вони з нічим вертали додому. Дехто навіть малої ектенії¹³ второпати не потрапив, а о. Іван умів так гарно розяснити цілу Божественну Літургію, як ніхто інший. Він вивчив всі церковні відправи, а навіть умів розяснити «в руці літо», себто найтяжчу річ, як самому знайти в книгах, що і в якій празник відправляти і де це в книгах шукати.

У нього було повно церковних книг. Він мав «Ключ Разумінія», що недавно в Києві вийшов з друку, мав й «Зерцало Богословія», мав кілька учительних Євангелій, з яких багато користав. Книжки ті набув за науку священичих синів. Як котрий священик неміг сам вивчити сина, так їхав зараз до Тилича, просив о. Івана, щоб конче прийняв його сина до своєї школи.

— Добре, хай Бог благословить — говорив з усмішкою о. Іван... — Я прийму, але за це мусить бути «Літос» Петра Могили...

— А звідки я його візьму, отче Іване?..

— Хочби з-під того каменя, — показував о. Іван на велику скелю, що з ліса показувала свою лисину на село, — бо інакше з того нічого не буде... Ви знаєте, що це значить чужі діти вчити. Самі не хочете, а на мене звальюєте... Кажу вам, що волівби я цілий день ціпом звивати, бо потому голова спокійна, чоловік відпічне по роботі.

¹³ прохальні молитви на Літургії.

А тут треба собі голову ломити, як такому тіснякові витолкувати, от хочби таке речення із св. Письма, як: «Онажди ждуть во жажду свою». Це не така легка справа, загризати¹⁴ себе з чужими дітьми.

Не було, ради. Дехто з панотців, притиснений до муру, їздив за тою книгою до Перемишля, або переказував до Львова до Лаврентія Зизанія за книгами, чи то посилав через оказію¹⁵ до Мукачева, нераз і до Пашту, а книга мусіла бути.

О. Іван зібрав гарну бібліотеку. Мав найбільше «книгохранилище» на цілій Лемківщині. Книги його всі оправлені в шкіру, в срібних і золотих клямрах. Деякі мали шкіряні, деякі деревні обгортки. Всі стояли на гарних полицях, які зробив столяр аж з Бардієва. Отець Іван тішився дуже своєю бібліотекою. У вільних від обов'язків хвилях підходив з повагою і розрадуваною душею до свого «книгохранилища», як звав свою бібліотеку.

— От, це мої найбільші приятелі — мовляв о. Іван показуючи на свої книги гостям.

Кожного дня, щоб хоч як був зайнятий, мусів найти хвилю часу, щоб постояти біля своєї бібліотеки. Тоді повів бодай оком по кожній книзі, та винявши червону хусточку з ряс, обтирав нею порошок хоч з одної книжки. Як хотів взяти яку книгу в руки, то йшов наперед до пекарні, мив руки водою, обтирав збірним рушником, потім доперва брав книгу в руки. А коли засів з книжкою за стіл, читав довго в ніч.

По скінченій науці о. парох відпочивав так, що брав учнів з собою на прохід. Найчастіше йшли дорогою, на Криницю, під ліс. Так і того дня в навечір'я св. Івана Хрестителя, пішов о. Іван зі своїми обома синами та з двома синами свого товариша в напрямі села Криниці. По дорозі о. Іван розмовляв зі своїми учениками на біблійні або літургичні теми, які того дня з ними опрацьовував. Питання йшли за питаннями, а діти нераз на перебіжки відповідали.

Так розмовляючи, йшли поволі в гору і доходили звичайно до половини дороги. Тут відпочали на камені, що виставав з землі, біля стежки.

О. Іван посидів хвилю, а спочивши, прощав своїх учеників, що йшли до криниці, а сам зі своїми синами вертався додому.

Як вернули додому, вже сіріло на дворі. Пані-матка розпалила в печі. Варила на вечерю призирану лободу. Відцідивши

¹⁴ журитися, скучати.

¹⁵ випадок, нагода.

поклала до лободи 2 ложки свіжого масла і казала Ксені добре вимішати. Зварила й яєшницю з сиром. Отець Іван зайшов зі синами до світлиці. Молодший синок підбіг до матері до пекарні.

— Мамо, я такий голоден, зівби кусок гадзимки з бриндзею.

— Щож дитинок, ми всі зілиби, бо всі голодні. Зажди ще хвилинку, зараз буде вечера готова. При вечері всіх обділю гадзимкою, а ти дістанеш найбільший кусок.

Хлопчик засміявся з утіхи.

Пані-матка висипала зварену лободу на миску, частину відділила для слуг, а решту Ксеня віднесла до світлиці й поставила на столі. Потім прибігла по деревляні ложки. Пані-матка відчинила скриню, виняла з неї гадзимку, покряяла на 7 частей, з чого два кусні віднесла Ксеня слугам до пекарні.

Позасідали за стіл. О. Іван дав знак рукою старшому синові. Богослов відмовив в голос вечірню молитву, яку закінчив о. Іван словами: «Яко твоє єсть царство, сила і слава всегда, нині і присно і вовеки віков».

— Їжте, мої голуби, їжте, що Бог дав, — сказала пані-матка, якій закрутилися слези в очах.

— Слава Богу і за це, — відповів о. Іван, — все треба з чистим серцем приймати, що Бог дає.

— За які два тижні буде свіжий хліб, бо збіжжа гарні виглядають, — доповіла пані-матка, — але як члек¹⁶ не зість хліба, не набере сили, ослабне. А до того часу хліба до церкви ніхто не принесе, бо майже ніхто не має.

— Нема надії, щоб хто на Боже приніс — додав о. Іван. — Люди дуже бідують. Оповідав мені газда Трохим, що зачинають Зелене колосся зривати, сушать його, видовбують зерно і знову сушать, труть на жорнах, з чого робиться клейстер,¹⁷ і з цього печуть гадзимки, потім хворіють, як і з меленої кори.

— Щож робити? Ми Купала обженемо гадзимками, по купалі ще 4 дні до Петра і Павла, а за два дні по Петрі у нас храмовий празник Козми і Дамяна. Журюся, що я гостям дам їсти, як цей празник обігнати¹⁸?

О. Іван мовчав сумовито. До господарських справ не мішався.

¹⁶ чоловік, людина.

¹⁷ клей.

¹⁸ тут перебути, відправити.

— Як дозволите отче, я поїду зараз по Купалі, до Бардієва за зерном. Може там дещо між знайомими дістану. От і люди збираються до Бардієва. Там легше за хліб, ніж у нашім краю.

— Добре, пані-матко, добре, що поїдете за хлібом, але самі не поїдете, нині погані часи збійників стільки по дорогах.

— Збійники мені не страшні.

— Я поїду з мамою до Бардієва, — сказав найстарший син Лука, що вчився при батькові богословських наук.

— І я поїду з мамою, — сказала несміло Ксеня...

— Добре, — сказав отець Іван, — я згідний, щоб мама з Лукою поїхали за хлібом до Бардієва, але під умовою, що поїдете днем, там заночуете, потім знову днем вернетесь. Знаєте, що нині не трудно в дорозі про напад, бо голод — великий пан, і збійники можуть вам зерно відібрати.

— Батеньку, збійники бідних не нападають, нам певно нічого злого не зроблять, — сказав Лука.

— А коли ж ви думаєте їхати?

— Завтра, зараз по Купалі — сказала пані-матка. — Встаємо рано, дідня,¹⁹ і поїдемо так, щоб на полудне бути на місці. Ксеня лишиться дома, мусить маму при господарці заступити і зварити батькові обід.

Ксеня почервоніла, як буряк. На її червонім личку змішалася радість зі смутком. Хотіла би поїхати і побачити трохи світа, а тут кажуть бавитися в господиню і варити батькові з лободи обід...

По скінченій вечері постирали стіл, пані-матка забралася з Ксенею до господарської роботи. О. Іван засвітив воскову свічку та притвердив її на середину стола. По однім боці сів старший син, богослов, і виправлявся в писанні полууставом²⁰ на твердім синім папері. Переписував аказист²¹ до св. отця Николая. О. Іван пішов до своєї бібліотеки, витягнув псалтир і зачав потиху читати.

Пані-матка з Ксенею і служницею пішли доїти корови. По подою переїдали через чисте згірбне²² полотно і кожному зі своєї челяди віднесли по горнятку теплого молока, якби додаток по скупій вечері. Решту молока віднесли до зимної комори.

Як пані-матка верталася з Ксенею з комори, освітив їх в

¹⁹ раніше, ранком, додня.

²⁰ наклоненими буквами, курсивом.

²¹ акафист.

²² саморобне льняне або конопляне полотно.

сінях великий блиск.

— Господи, десь горить, — крикнула пані-матка.

— Ні, мамцю, це горить субітка²³ під лісом, завтраж Купала, — відізналася радісно Ксеня.

— Правда, а я так налякалася... Алеж горить, горить. По цілім небі заграва, а в селі ясно, як в день.

— Мамо, я змовилася з дівчатами, вони прийдуть по мене.

— Алеж, батько буде гніватися, він того не любить. Адже не раз він казав, що це бісовські ігри.

— Мамо, просіть батенька. Я піду з Лукою.

— Не знаю, чи Лука захоче йти, він-же будучий священик, йому не годиться.

— Мамо, він казав мені, що піде зо мною. Він ще молодий.

— Ти дочка священика, не лицює тобі ходити на субітку.

— Я так дуже хотіла б піти мамо, чому не лицює, чи я гірша від других, всі будуть, а я ні?

В тій хвилині за вікном пекарні почулися голоси дівчат.

— Ксеню, Ксеню, ходи вже.

— О, дівчата по мене прийшли. Мамо, просіть батенька, щоб я могла піти з Лукою.

— Чекай, піду до батенька. — Це сказавши пішла до світлиці, де застала о. Івана зі сином при вікні. Оба придивлялися заграві величавої субітки, що освітила ціле село. Було видно, як в день.

О. Іван вислухавши просьби, задумався хвилину, згодом сказав:

— Хай йде з Лукою, але щоб перед північю вернулися обидвоє додому.

Ксеня почувши через відхилені двері слова батька, підскочила з радості, винесла вінець з комори, поклала собі на голову і з Лукою побігла туди, де горіла субітка.

— III —

Тилицька молодь думала про субітку вже від Вознесіння Христового. Бувало зійдуться хлопці з дівчатами, чи то по вечірні коло церкви, чи де на пасовиську, давай говорити про субітку, та

²³ вогонь, ватра, молодіжні ігри в ніч на Івана Купала (Івана Хрестителя).

про субітку.

Урадили таке. Їхня субітка повинна бути найбільша зо всіх. Буде горіти цілу ніч. Заграву її бачити буде можна не лише в Бардієві або Новім Сутечі, але навіть в Пешті та Кракові. А щоб сусідні села не перевищили їх, вибали між собою розвідачів, які мали завдання потайки, довідатися з других сіл, щоб сусіди борони Боже, не збудували вищої, або більшої субітки.

Від Вознесіння хлопці заходили в ліси, шукали за просохлими ялицями, збутвілими соснами, діравими смереками. Стинали одно дерево за другим. Не погорджували ані дуплавими осиками, підгнилими буками, або розколеними дубами.

На два тижні лишали їх на місці, щоб підсохли. По двох тижнях почали стягати їх на «Остру Поляну». На тій поляні виростав величезний костир,²⁴ круглий як колесо. До середини цього колеса, що в промірі мало 12 ліктів, скидали всякі обгорілі старі пняки, розтріскані громом, ялиці, поперевертані дуби буки, положані осики, збутвілі трепети.

Майстрами до того були пастухи непорочного стада. У них було доволі часу при пасінні худоби. Субітка по тижневі виглядала, що найвищий хлоп в селі ледви міг рукою досягнути вершка. Потім зачали будувати її далше, поки не збудували такої високої субітки, як тилицька церковця. На вершку застромили колоду, сиру сосонку, щоб підсохла. На верху сосонки розіпняли застріленого яструба, щоб в селі курей не крав.

Так, збудований костир просихав до навечіря купалового дня. Як субітка виросла, приходили тиличане дивитися. Подивляли роботу своїх дітей. Розіслані звідуни донесли, що їхня субітка найвища за всіх. Честь села урятували. На славу майстрів пастухів співали:

На острій поляні стоїть си субітка,
А тилицькі хлопці красні, як яличка.
А тилицькі хлопці працюють від раня,
Зробили субітку, стоїть си як паня.
А тилицькі хлопці росли, як смерічки,
Гарді ся звивають коло свой субітки.

В день перед святим Іваном Хрестителем сонце стануло найвище на небі, зачало гріти немилосердно і сміятися до тилицької субітки... Тиличане цілий день пріли з гаряча. Хотіли, щоб скоро

²⁴ вогонь, ватра, тут купа дерева для спалення.

настав вечір.

Як останнє червоне проміння сонця прибігло, на його місце закралася поволі синьо-чорна темінь, і прикривала спроквола своїм темним оксамитом землю. Тоді то перші рушили з села тилицькі музики. Переходячи горі селом, заграли стару лемківську пісню:

Йдеме! Йдеме... Гей юж тут не прийдеме.

Йдеме! Йдеме... Гей юж тут не прийдеме.

В калиновім лісі ноновац будеме.

В калиновім лісі ноновац будеме.

Відгомін тилицьких музик рознісся миттю по цілїм селі, заглянув до всіх хиж і вивабив молодих і старих на субітку — на цей старий веселий празник, коли то «папороть цвіте», і не одному «тайну будучности розкаже».

За голосом музики вийшло майже ціле село на субітку... Всі від субітки чогось ожидали, чогось сподівалися, чогось надіялися. Всі були певні, що тайна купалівської ночі принесе їм щастя, розкриє правду, скаже майбутнє. Зібрана при субітці молодь, як почула звуки музики, начала добувати «святого» вогню, бо тільки від святого вогню запалити можна субітку. Найміцніший юнак-богатыр і найсильніша дівця, окружені ровесниками, зачали терти два сухі, як перець, поліна. Одно березове, друге ліщинове. (Інших неможна.)

Терли одно об друге так міцно, що обом піт виступив на чоло, а груди ходили як ковальські міхи.

По хвилині зачали з натираних полін відскакувати іскри за іскрами «святого» вогню, добутого мозольним людським трудом. Іскорки падали на підставлену засушену, як перець, губку. Губка зачала тліти, приняла в себе «святий» вогонь. Наймолодша дівчина зачала роздувати губку. Роздувала так довго, доки не бухнуло «святе» полум'я. Недалеко стояла друга дівця, з вінком на голові, тримала в руках віхоть сухого чатиння,²⁵ підставила під полум'я «святого» вогню — і запалила. За нею запалювали другі дівчата і з запаленими віхтями чатиння бігли підпалювати зі всіх сторін субітку.

Просохле чатиння на субітці зачало тріскати і горіти ясним полум'ям, і знімалося в гору тай в гору.

В недовгїм часі величезна заграва знялася. Дівчата побравши за руки, танцювали кругом субітки, співаючи:

²⁵ гілки ялини або смереки.

Гей на Івана, гей на Купала,
Дівчина віночок на голові мала,
Віночок в барвінку, на нім білі квіти,
Ми си погуляєм тиличанські діти.
Гей на Івана, гей на Купала, гей.
Гей на Івана, гей на Купала, гей.

Костир щораз більше горить, патики тріщать, музика грає, старі радіють, дівчата танцюють. Ксеня між ними, як царівна. Жар вогню пече, розходиться щораз даліше. Люди відступають, подаються даліше від розжареного повітря, роблять широке коло. Збулося дрімуче листя на старих буках, зачало щось шепотіти, оглядалося одне, на одне, тішилося празником Купала, сміялося срібним сміхом. Від розжареного повітря листя на осиках зашуміло. Піднесло страшний крик, зачало тріпатися, нарікати, плакати.

Музики грають, молодь гуляє, приспівує, стариня радіє, дивиться, пригадує давні часи. Гомін бренть по лісі, а хлопці приспівують:

Ой Купале, ой Іване, ти мій Купаленько,
Затужило за тобою моє дівчатонько.
Ой Купале, ой Іване ви дівочий батьку,
З тилицькими дівоньками танцювати гладко.

Переспівавши перед музиками, пустилася молодь в шалений танок.

Під час цієї забави вибігло з ліса дванадцять чепурно одітих юнаків, з дружини отамана Чепця²⁶ і з криком «агу, гаа» вбігли між танцювниці та розпочали кругом костра танцювати збійницького... Тилицька молодь зробила їм місце.

Танцювали жваво, з життям, по мистецьки ловили в повітрі топірці, а соколині пера лише миготіли за круглими крисаннями. Станувши перед музиками, збійники заспівали:

Тиличане самі грають, і самі танцюють,
На купала їм збійники гарді приспівують.

І пустилися в шалений танок, підскакували так високо, ніби в повітрі плавали.

Станувши перед музиками, співали даліше:

²⁶ Василь Чепець: славний лемківський гарнас (провідник збійників) жив у половині XVII віку і зі своєю бандою (бурсою) оперував по обох боках Бескиду, від Нового Торга по Короснянський повіт.

Літа мої, літа мої плинуть, як молоко,
А лемківські збійниченьки літають високо.
Літають високо понад полонини,
Збійникові дуже тужно до його дівчини.
Літають високо, Купало їх гріє,
А вогонь так припікає, що дівчина мліє.
Як зомліло дівчатонько з віночком на голові,
Оперлося збійникові в танці на рукаві.
Ой сперлося воно в танці на грудях милому,
Мусів його збійниченько занести до дому.

Танцювали легонько, звинно, соколині пера лише миготіли,
а топірці літали щораз вище у повітрі. Скінчивши збійницького,
станули. Дівчата прийшли перед музиків і співали дальше купаль-
ських пісень:

Ой Купале, о Іване, гориш на субітці,
Мій віночок ще висить на тоненькій нитці.
Мій віночок іще лежить на моїй головці,
Завтра піду з ним на голові, до нашої церквці.
Костир горить, горить, бо грає музика,
Віддай мене, моя мамцю, піду за збійника.
За збійника піду, піду, бо збійник хороший,
Він богачам забирає, бідним дає гроші.

Проспівавши, пустилися знову з молоденькими збійниками
в шалений танок. Опісля, станувши перед музиками, кінчили своїх
купальських пісень.

Всі пари пустилися знову в шалений танок. Вогонь змага-
ється, припікає, колоди тріщать, суки відприскують, патиччя пир-
скає, збійники пригають через вогонь, дівчатам груди хвилюють,
ніздрі роздимаються, горяч томить, піт заливає очі...

* * *

Минула північ. Заграва прибідла, зменшується. По збійни-
ках слід пропав. Стариня попленталася додому. Потомлені музики
перестали грати.

Ксеня з Лукою пішли додому.

При вогні зістали підручки. Скидували недопалені згарки
на <...> костра жалували за збійниками.

На східнім небосклоні зачало благословитися на день. По-
чали стріляти перші блиски золотого сонця...

— IV —

Пані-матка встала перша в селі. Побудила челядь до роботи. Лука не клався цілком спати, зачав ладити віз на дорогу, до Бардієва за хлібом...

— Запрягайте скорше коні. Сідайте обидва на віз, — крикнула пані-матка до свого сина Луки та до пастуха, що поралися коло воза.

— Я не хочу, щоб мене сонце витало на моїм подвір'ї. Я хочу привитати його на мушинецькій горі, чуєте хлопці? Он люди вже їдуть за хлібом, чути скрип теліг²⁷ по селі.

Пані-матка вернулася з порога до світлиці. Надягла на себе чорну катанку, заложила чепець на голову, взяла в руки клунок з харчами, вибігла на подвір'я і станула коло воза.

На возі наладована була купочка сіна, прикрита згрібними міхами, Пані-матка заняла своє місце на возі, біля неї сів Лука. Пастух зробив батою знак хреста святого перед кіньми, вискочив на сидження, тріснув з бича, коні рушили з місця. Зразу їхали рвучко по рівній дорозі. Переїзджали кілька разів потік, потім звільнили під гору в напрямі Мушинки. Пастух і Лука злізли з воза, щоб коням було легше. За малу годинку виїхали на верх мушинецької гори. Тут коні відпочали. Станули під старим розлогим дубом.

Вітали тут сходяче сонце. В маєстаті виточилося²⁸ зза Маковицьких гір, червоне, усмінене, вітало наших подорожних. Пані-матка перехрестилася, змовила ранішню молитву.

Дуб, мов цар, дивився згори на цілу околицю. Дивився на обидві сторони високої Магури. Він був свідком, як Володимир Великий визначував тут мечем границі нашої держави. В тіні цього дуба спочивав в дорозі перший збирач наших земель. Тут ждав він на свою дружину княгиню Вишеславу. Вона в супроводі великих чеських боярів сюди до нього приїхала з Праги. Тут почалося його весілля. Тут почалася вперше приязнь між народами чеським і українським.

А дуб цей, немов гордився з уього, що такі дива бачив. Його галуззя густе, а листя таке рясне, що дощ ще ніколи не перемочив його пня, та й проміння сонця не перебило. Під час бурі під його

²⁷ возів.

²⁸ виїхало.

коріння хоронилися люди, худоба, вози. Він один не узнавав жадних границь. По обидвох боках двох держав розпускав своє коріння, яке запускав глибоко в землю, шукав там поживи.

Тут в його тіні відпочила й пані-матка. Коні пустили на пашу, самі зачали снідати.

По сніданні, перехрестившись, подалися в дальшу путь.

Їхали по дуже вузькій дорозі, між потічками, що ледве з бідою теліга змістилася.

По дорозі бачили щораз нижчі гори, щораз більше збіжєвих ланів, більше сонця ніж у Тиличу. Тут до пару днів надіятися можна жнив. Коло полудня заїхали до Бардієва.

Вїхали просто на приходство. Привітав їх старенький сідоглавий парох, о. Андрій Желтвай, свояк пані-матки по батьку. Утішився старик ріднею, розговорилися, гостилися.

— Ми за хлібом до вас, діду. Чи дістанемо у вас?

— Я зразу догадався, що за хлібом. Цього року і у нас тяжко за хліб. Пограбили нас різні віська. Ждемо жнив, за кілька день можна у нас жати. Шкода, що женкинь не привезла, була б собі нажала. Пожди, небого, пару днів, наждемо, дістанеш свіжого зерна.

— Не можу, дідуню, так довго ждати. Треба квапитися до дому. Знаєте, що о. Іван тільки в книгах порпається, а ціле хозяйство на моїй голові.

— Щож тут з тобою зроблю? Хиба поїдеш до мого сина. Він тепер парохом у Липовій. Там вже по жнивях. Там більше хліба, ніж у нас. Там доли, рівнина, більше до полудня, тепліще. Я від нього маю трохи минулорічного зерна.

— А далеко до Липової?

— Не цілих три милі, але доброї дороги. Він має ще старий хліб, минулорічний.

— Як так, то я їду зараз до нього дідуню. Шкода гаяти часу, тимбільше, що хочу на ніч до вас вернутися. В ночі вертати боюся.

Як сказала, так зробила. Закупила два міхи гарного збіжжа і вернула до дідуня. На другий день раненько була вже в дорозі до дому.

В Тернові відпочила годину. Під гору дорога ставала щораз прикріща. За Куровом їхали вже дуже поволі, через вузьку лісну розтоку, якою з трудом могла переїхати одна теліга. Щоб коням було легше, злізли всі троє з воза. Коні з тягарем посувалися поволі вгору. Пастух, тримаючи в руках посторонок, йшов узбіччям розтоки, а пані-матка з сином за возом.

В тім надїхала з противної сторони теліга якогось малярського достойника. Два узброєні гайдуки сиділи з переду, два ззаду, пан посередині.

— Агов, сетвереш, сетверні меглебесітні!²⁹

— Стой, розбирай віз! Не бачиш, хто їде? — крикнув в малярсько-словацькій мові гайдук.

— Я, з тягарем їду, розбираєте ви віз, — сказав Лука.

— Секереш мегсабадульні,³⁰ — сказав достойник до своїх гайдуків, які в тім моменті кинулися до погонича, копнули його так сильно в груди, що він упав.

— Люди, майте Бога в серці! Що робите? — кричала пані-матка. — Ми бідні, веземо з таким трудом куплене збіжжя, щоб з голоду не згинуть, а ви нам такі пакости робите.

Гайдуки навіть не слухали розпучливих слів жінки, тільки проклинаючи дальше, то по словацьки, то по малярськи, скинули обидва міхи на землю. Один міх роздерся. Збіжжя розсипалося.

Порозкидали драбини, поломили люшні, перевернули телігу на узбіччя, робили собі дорогу. Мимо нього візок малярського достойника не міг ніяк зміститися, бо заваджали ще перевернені колеса. Тоді гайдуки зірвали з візка пані-матки колеса і шмарили³¹ їх в потік.

Пані-матка кинулася до мішків і руками задержувала золоте зерно, щоб не висипалося. Плакала над своїм нещастям. Лука побіг за колесами, а пастух заводив³² на узбіччі з болю. В лісі зробився зойк і плач.

Малярський достойник зробивши собі дорогу, відїхав і по хвилі щез з очей пані-матки.

В тім часі як грім з ясного неба збігло з гори кільканадцять збійників, під проводом славного гарнаса Василя Чепця.

Побачивши здалека, що тут сталося, збійники полетіли за малярським достойником що по вузькій лісовій прогалині вертався до Бардієва.

Провідник збійників, Чепець, лишився при стурбованій пані-матці. Довідавшись про все, Чепець потішив стурбовану жінку словами:

²⁹ візники, розбирайте віз! (з малярського).

³⁰ погоничу зроби порядок.

³¹ тут викинули.

³² тут плавав, стогнав.

— Не журіться, пані-матко, якось то буде. Ми бідних наших попів не турбуємо. Але цьому жупанові ми не даруємо. Ми від давня на нього засідали, і не могли зловити. Тепер не втече він від наших рук. Ми тепер відплатимо йому за всі наші кривди.

За кілька хвиль збійники завернули жупана з парадом на це саме місце, на яким перед хвилиною знущався над пані-маткою. Навернули його лише з двома гайдуками, другі два втікли.

— Де інші гайдуки? — запитав грізно Чепець.

— Втікли.

— Як так, то скоро мусимо робити над ним суд. Давайте його сюди ближче.

— Ну, пташку, таки попав ти в наші руки — сказав Чепець.

Жупан мовчав.

— Розпинав ти наших людей на шибеницях, четвертував, колесував. Палив ти на животах наших братів сірку. Тепер ми тобі спалимо. Віддамо хліб за хліб, — казав спроквола Чепець.

— Помилуйте мене, даруйте життя, я вас зате нагороджу, золотом, обсиплю — говорив жупан. При тім немов на завдаток виняв срібну шнуркову мошонку, в якій було кільканадцять червоних дукатів, і віддав Чепцеві. Чепець зваживши рукою мошонку сказав:

— А щоб ти знав, що ми благородніші люди від тебе і від твоїх гайдуків, у яких милосердя для наших не було, ми тобі не відбираємо життя і мучити тебе не будемо.

А до збійників.

— А ну, дружбове, розібрати всіх трьох, все забрати з них, лишити в білизні.

Збійники сповнили миттю приказ.

— Але тепер додому ще не підете. Наперед допоможіть всі три скласти пані-матці візок до купи і виложіть на візок збіжжя.

Жупан забрався зі своїми гайдуками до роботи. Нарядили візок, поклали мішки. Як все було наладане, відізався Чепець:

— А ну, хлопці — крикнув Чепець до своїх дружбів. — Розібрати жупанський візок, нам його не треба, коні забрати з собою. Колеса порозкидувати по всіх кругах, щоб ані фраз³³ їх не знайшов.

Жупан ждав в смертній тривозі своєї дальшої долі. Як все було закінчене, Чепець відізався до жупана:

— Я сказав, що тебе не убу, бо збійники нікого не уби-

³³ злий дух, чорт.

вають, тим більше полонених, бо це гріх. Я тобі сказав, що дарую тобі життя, не хочу брати його на сумління, що мусить бути перед Богом чисте. Але маю право на тобі мститися за всі кривди, які ти зробив моїм братам, і нашому бідному народові. За те, що ти вішав, колесував, четвертував наших людей. Бог поставив нас збійників тут в горах месниками, за тих всіх страдальців наших, за невинний народ... Зате все, за всі нащі кривди, ти, жупане проклятий, підеш поволеньки до дому, так з ноги на ногу штильгукаючи. А ну, дружбове, фузії³⁴ вруки. Підстрілити всіх трьох по нижче кісток на ногах, по пальцях.

Збійники повставали, зняли з пліч фузії, розступилися і вистрілили. Жупан з обома гайдуками попадали на землю. А коли збійники щезли в лісі, почали по довгій хвилі кричати, та більше зо страху, ніж з болю.

— V —

По виїзді пані-матки до Бардієва о. Іван не клався вже спати. Пішов вчасніше до своєї церковці, і довше ніж звичайно, правив богослуження, молився в наміренні щасливого повороту дружини й сина.

Повернувши до хижі,³⁵ поснідав скромно,³⁶ бо була петрівка. Потім засів до науки зі своїм молодшим сином. Вчив його початків читання по псалтирі. Наука йшла хлопцеві опіром, хоч о. Іван на свій час, був добрим педагогом. Хлопчина не міг якось зрозуміти скорочень та титлів.³⁷

Отець Іван при навчанні тримався засади, що напередвивчив хлопця п'ятдесятий псалом на память. Як хлопчина знав псалом на память, тоді отець Іван виняв зі своєї бібліотеки псалтиря, вишукав цей псалом і показував хлопцеві з початку: «Помилуй мя, Боже».

— Придивися дитинко, добре тим першим буквам. От бачиш перша буква така, як лавочка П, друга кругленька О. Обі разом «По». Придивися добре тим обидвом буквам і такі самі шукай на тій сторінці книги. Ану, шукай.

Хлопчина взяв в руки вказівника з березового пруття і їздив

³⁴ рушниці.

³⁵ хати.

³⁶ пісно.

³⁷ абривіатура, тут літер.

ним по псалтирі. Як знайшов подібну букву до лавочки, тішився і показував батькові.

Потім казав йому отець писати обидві букви. Застругав гусяче перо, замочив в чорнилі і на грубім папері написав хлопцеві подібну лавочку, а при ній кругленьку другу букву «О».

— Ану, тепер ти попробуй — сказав отець.

Хлопчина взяв перо у свої дрібні руки, засміявся з радости і зачав пробувати. Зробив дві палочки, з яких складалася буква П, але якось це не йшло. Рука вихоплювалася в іншу сторону, палочки виходили криві, а місток з гори, що лучив ці дві палочки, також кривий.

Написавши кілька таких кривульок, хлопчина змучився, аж піт рясними краплями котився з чола.

О. Іван побачивши це, закінчив науку. Хлопець побіг між дітвору. О. Іван пішов до своєї бібліотеки, де перекладав залюбки свої нові книжки, що їх недавно придбав собі.

Як о. Іван так зі своїми книгами розмовляв, задудніло на мості. Отець виглянув через вікно і побачив, що на його подвіря заїжджає знайомий ротмістр³⁸ старостинських гайдуків з Мушини, Зиліч, з якимсь молодим чоловіком, якого о. Іван не знав.

«Ов, га,» — почіхав себе о. Іван по голові. «Якась нова біда буде. Будуть шукати гудза³⁹ там, де його нема... Нещасна наша доля. Бодайбих члек не родився руснаком» — пробурмотів о. Іван під носом і відхилився від вікна. По кількох секундах заглянув знову у вікно і побачив, що теліга станула перед рундуком. Обидва гості, сидячи на візочку, дивилися на Ксеню, що йшла з дівкою від полудневого подою молока зі скіннями в руках зі стайні.

Гості впялили очі в дівчину, не спускали з неї очей. А дівчата засоромившись, втікали до пекарні.

— Чи отець духовний дома? — спитав навздогін Зиліч.

— Дома, — відповіла втікаючи Ксеня.

— Попросіть но красуне, отця духовного до нас, — крикнув Зиліч вслід за дівчатами, що вскочили вже до сіней.

В тім самім часі заявився о. духовний і приязно усміхнувся та зпросив гостей до хати.

Приїжджі зайшли до світлиці, привіталися і зараз зирнули⁴⁰

³⁸ тут командир.

³⁹ вузол, тут шукати причини.

⁴⁰ поглянули

на Ксеню, бо її незвичайна краса зробила на обидвох велике вражіння.

Приїзджі не привикли ніколи попівським донькам кланятися, тут наступив виняток. Перші уклонилися і представилися. Ксеня подала їм руку, почервоніла, взяла з собою дерев'яне ситко та вибігла до пекарні, виправдовуючись: «Дуже перепрошую».

— Якщо я тішуся такими рідкими й такими милими мойому сердцю гістьми, як пан ротмістр. В тій хвилі пан ротмістр представив кузина мушинського старости, Вербіцького.

— Дуже приємно пізнати вашець-пана, але прошу панів сідати, в моїй скромній хаті, під низенькою стріхою. Чим можу достойним панам служити?

— Повідомляє вас, отче духовний, пан староста, що його милість найдостойніший біскуп, ваш, отче, колятор,⁴¹ казав утворити місцевий комітет в Тиличі, щоб вибудувати латинську святиню. Завтра народ з цілої громади збереться на сходинах у солтиса, іменем пана старости прошу вас, отче духовний, прибути і заохотити людей, щоб не бунтувалися, а зараз взялися до роботи по жнивах. А ви знаєте, що вони похопні до бунтів і слухати не хочуть. Уперті, страх, лемки. Ось вам знак від мушинського пана старости.

О. Іван прийняв знак, оглянув його, усміхнувся і сказав:

— Добре, прийду по Богослуженню.

— Тішуся, отче парох, що прибудете. Пан староста просив своєю промовою вплинути на людей, щоб не бунтувалися.

— Буду старатися.

— Ми вже своє діло скінчили, час нам в дорогу, ще мусимо зайти до солтиса, перевірити, чи своє зробив, а вас, отче духовний, попрашаємо. Але, де то утікла ваша красуня, отче духовний. Хочемо з нею конечно попрощатися, тимбільше, що такої гарної ніде тут в околиці ми не бачили.

Отець парох підійшов до дверей, що вели до сіней, і кликнув в сторону пекарні:

— Ксеню.

В тій хвилі вбігла Ксеня, і, подивившись допитливо на батька запитала:

— Прошу, а чого таткові треба?

Гості з приємною усмішкою поклонилися перед красавицею, впияли в неї свої очі і з насолодою сказали:

⁴¹ патрон, тут особа, що вибирає пароха.

— Ми відходимо, діло закінчили. Хочемо вас прекрасна панночко, попрощати. Тішимося дуже, що таку красуню ми тут знайшли. Ви можете бути оздобою великопанських комнат у самім Кракові.

— До милого побачення — сказала байдуже Ксеня, склонила голову і дивилася в долівку.

— Жаліємо дуже, що ви панно Ксеню, так скоро утікли перед нами, бо ми хотіли б дещо з вами поговорити. Це була би для нас велика приємність — сказав ротмістр. — Але, небаром, прибудемо знову до Тилича, і вам пані, віддамо належний поклін. Сьогодні тільки прощаємо вас, будьте нам здоровенькі, до милого побачення.

На Ксеню ті облесні слова якихось чужинців, що їх перший раз бачила, зробили неміле вражіння. Так само й о. Іванові не подобалися. Якось тяжко зробилося йому на серці, але відпровадив їх до теліг в душі побажанням, щоб їх тут більше не бачив. Вернувся до світлиці.

— Що то за одні, і що вони від вас хочуть?

— От клопоти, дитинко, — зітхнув о. Іван, — нічого доброго. Якась біскупська комісія буде завтра у нас в Тиличі. Треба буде і мені піти на збори до солтиса.

— А чого вони хочуть? — запитала знову Ксеня.

— Чого питаєш? Хочуть у Тиличі будувати костел.

— А для кого? У нас латиників нема.

— А я знаю для кого? Дотепер ні одної душі нема. От бачиш, на криве дерево і кози скачуть, так і з нами, руснаками, роблять. Немамо⁴² сили обігнатися... Але в Бозі надія... щось там на сході свитає... може і про нас не забудуть. Поживемо, побачимо. Все так, як тепер, не повинно бути. Нема перед ким пожалуватися. Господь високо, а король далеко. Ми сироти, хто за нами заступиться... Нездарні були наші предки... запропастили все, а нас лишили на поталу...

— VI —

На другий день рано о. Іван по відправі Богослуження, в церкві задержався довше, бо деякі приявні просили відправити ще

⁴² не маємо.

акарист до Матері Божої в наміренні дощу, бо спекота страшно дошкулювала людям.

Поснідавши, казав Ксені і служниці з молодшим синком замкнутися в хаті, а сам пішов до солтиса, щоб бути приявним на заповіджений біскупській комісії.

У солтиса Васька Рогача застав вже ціле подвіря людей. Були газди-багачі, що сиділи ще на цілих дворищах, якими наділили їх ще українські князі. Були й такі, що сиділи вже на півдворищах, (або півланках, як тоді зачали називати, від коли тилицький ключ дістався в руки краківського біскупа). Ще бідніші сиділи на чвертках лану.⁴³ Всі вони жили на руськім, або волоськім праві. Над ними старшував солтис. Він відносив біскупському старості чинші до Мушини, заряджував людьми і селом. Староста в імені біскупа розсуджував всілякі спори, карав в міру потреби, заступався за людьми, або накладав ще більші кари. Бувало й таке, що люди не могли ніяк тих кар і тягарів знести, заносили скарги до самого біскупа. Та це рідко поліпшувало справу, часом погіршувало. Староста довідавшись про скарги на нього, лупив⁴⁴ ще гірше людей, замикав до вязниці. Люди зачали тоді тікати світами. Одні на Січ, приставали до козаків, другі тікали в гори до збійників, які робилися самочинними месниками за кривди людей. Тут скривалися по лісах по недоступних печерах і під проводом своїх ватажків, званих гаркасями, нападали чпсто на двори дідичів, іноді на самих старостів. Нападали на коршмарів жидів, що почали по горах гніздитися, розпивали селян палінкою.⁴⁵ Нападали на купців, забирали їм товар і ділили між бідаків.

Тиличане зігнані до солтиса, заповнили ціле подвіря. Одні стояли, другі присіли, де хто міг на зvezених бальках, на ялицях, колодах. Гуторили про злидні свого життя, ждали на комісію. Коло полудня віхала комісія. Приїхав сам біскупський староста, або арендар⁴⁶ його дібр, Станіслав Кемпінські зі своїм помічником. Побачивши стільки людей, а між ними священника, сказав до лемківських руснаків в гуцульськім наріччю:

— Нех бедзі покфалюни Ісос Крістос.

— Слава на віки, — відповіли зібрані руснаки, між якими на

⁴³ чверть лану: около 25 моргів.

⁴⁴ тут карав (накладав штрафи).

⁴⁵ горілкою (самогон).

⁴⁶ орендатор, управляючий дібр.

першим місці сидів о. Іван і солтис Рогач.

Арендар біскупських дібр і староста в одній особі випрошувався на возі, подивився по зібраних з гори і почав до людей промову, яку закінчив так:

— Згідно з розпорядком його біскупскей Мосці, найпревелебнішого Якова Задзіка, краківського біскупа, місцевість Тилич мусить збудувати у селі латинський костел.

По тих словах видивився на зібраних. Вони втягнули в себе повітря — і стояли як ліс. Ніхто не пустив пари з уст, якби закам'яніли. В очах їх малювалося завзяття, в жилах застигла кров, а серця бурилося, як гірські потоки підчас хмаролому. Декому жили набігли на руках, що в них затискали палиці.

— Щож ви мовчите так завзято? Чому не відповідаєте, чому не радієте?

Звернув свої очі на о. Івана, що стояв на переді і запитав.

— Цуж ти, попе на то?

— Я дуже рад, помножиться Божа хвала, але будова костела не належить до мене, лише до солтиса і до цілої громади.

— Добре, це я знаю, але ти попе, дістав два лани від його Мосці біскупа під умовою, що твої парохіяни допоможуть збудувати латинський костел в Тиличі.

— Так, але тільки тоді, як він буде в Тиличі потрібний. Дотепер в Тиличі нема ні одного латинника, для кого ж будемо його будувати?

— Але вони будуть, осядуть тут на біскупських грунтах, тому вони мусять мати наперед костел, — відповідав староста.

— Це гарно, що вони такі побожні католики, але покищо можуть помолитися і в нашій церкві. Ми ж уніяти, сидимо на біскупських чиншах...⁴⁷ і... визнаємо Папу римського, як голову Церкви, — сказав о. Іван.

— Добре, добре, що ви визнаєте римського Папу за голову Церкви. Але у ваших церквах смердять хлопи кожухами, а ті пани, що сюди приїдуть на відпочинок по тяжкій праці в біскупських добрах, не хочуть разом з своїми підданими, до того руснаками, молитися у хлопських церквах. Вони мусять мати латинський костел.

Це сказавши, grimнув староста бичем так сильно по бричці, що від відголосу, який по цілім подвір'ю розійшовся зібрані лемки

⁴⁷ чиншах, наділах землі.

аж стряслися і заніміли. В їх очах було багато жалощів і смутку, але також ж впертості і завзяття.

Староста блимнувши очима ще раз по зібраних сказав грім-ко:

— Наказую Вам, щоб ви не бунтувалися, а взялися зараз до будови костела, інакше його милість, краківський біскуп відбере наперед вашому попові лани поля і він мусітиме піти геть, бо не буде мати з чого жити. Щож ви на те скажете? — звернувся староста до солтиса.

Солтис збуджений тими словами біскупського арендаря якби з просоння, бо його очі дивилися десь в далечінь, а думки його блукали по печерах карпатських верхів, — сказав скоренько:

— Ми порадилося і подаме відповідь до Мушини.

— Добре, порадьтеся, але йдіть за мою радію, бо гірка жде вас доля.

Це сказавши навернув, коні та, лусгуючи з бича, відїхав. По його відїзді тиличане відітхнули і зачали гуторити між собою під проводом свого солтиса, та о. Івана, що дальше робити.

— І щож ви на це отче скажете? — спитав солтис.

— Щож я можу сказати. Знаєте всі добре, що церкву я відновив і розбудував майже за свої гроші... Але щож? Знаєте самі, що з церковних доходів я вижити з ріднею неможу. Хіба, що ви дасте мені два лани зі своїх ґрунтів. Тоді ми моглиби опертися і не будувати латинського костела. Ну — щож ви на це?

— Я дав би, — відізвався солтис, — як були би які вільні лани в селі. А тут, якраз, ні одного, ні половини лану пустого немаю. Все занят вже й поділене, вже й на півланках сидять, а навіть на чвертках.

— От нещастя народу зданого на ласку — сказав о. Іван. — Як ми опремось, біскуп може забрати мені церкву, може заборонити відправляти, бо має силу, має своє військо. Я, по закону, можу його заскаржити до св. Вітця, римського Папи, щоб мене взяв в оборону перед напастю. Але що ж то з того, що я в Римі виграю... Папа римський одне, а вони друге... А що вони, латиники зробили зі св. Методієм?.. Рим його оправдав, взяв в оборону, а латиники посадили в тюрму, де просидів три роки. Так з ними «виграв» справу... Нещастя народу, що не має своєї держави.

— З того бачу, що ви о. Іване, за тим, щоб будувати латинську святиню, — сказав солтис.

— Я за тим, якщо хочете, щоби я зістав у вас.

— А я думаю, що довше не стерпимо нашої біди, як і їхнього панування над нами — сказав солтис.

— Славно! Славно! — загуло в зібранні.

— Я вірю в сили нашого народу, — крикнув Фесько Засідач, багатий газда з під Кичери.

— А чули Ви, що робиться на Підгалі? Там солтис Лектовський має за собою всіх хлопів.

— Всі давно при нім, — крикнув Васько Тикач, кушнір за Лукою.

— А чули ви, що полковник Стасенко розїзджає з письмом від Хмельницького скрізь по краю, його оце, що не видно у нас — сказав Дмитро Піх.

— Дасть Бог, що скінчиться їхнє панування над нами, — доповів Іван Палюшак. — Вже тяжко витримати, наші люди страшно карані, сидять по тюрмах за те що корову подиблють в лісі, за те, як баба сухих патиків назбирає в зрубі, або як трави для корови принесе.

— За суху ялицю скарги до гроду⁴⁸ пишуть, батогами бють, — крикнув Ілько Загатник, — за це ми маємо їм святині будувати, хай самі собі будують.

— Не діждуть того, щоб я їм костел будував, — крикнув Дмитро Угарник.

— Вони з великої побожності будуть наші дівчата в мамки пускати, щоб їхні діти кормили.

— Я іду на Січ! — крикнув Гринько Чубовий.

— І я з вами на Січ! — вигукнув Васько Рубич.

— І ми з вами, всі на Україну. Всі до Хмельницького. Нам не треба костела.

— До Баюса підемо. До Баюса — краще до Баюса, бо ближче. Всі до Баюса, до Золотовусого. До Баюса... до Баюса. В гори до збійників. До Баюса, до Жовтовусого...

По скінченій нараді, всі поставали і почали розходитися по своїх хижках. Як повиходили на дорогу, надіхала якась теліга, що на ній сидів обв'язаний від стіп до голови якийсь чоловік. Зібрані обступили телігу і запитали погонича, що це має значити, чому везе таку обв'язану людину, що дуже стогне.

— Везу до гроду попареного чоловіка.

— Щож це за один? — запитали всі.

⁴⁸ городу, міста.

— Микола Гнап з Блехнарки — гусяр.

— Гусяр? — запитали всі здивовано. — А щож йому сталося такого?

— Пан його попарив — шляхтич Поддівальські.

— Його дідич?

— Так.

— А за щож його попарив? — спитали люди. — А ну, покажіть його — і стали розв'язувати верету. Ціле лице, як попарене мясо. Лиса голова, це один спечений струп, місцями відстає вже посиніле мясо, з ушей висять клапти попареної шкіри.

— Ой не відкривайте мене люди, бо болить страшно.

— Хтож вас так зоначив,⁴⁹ гулаку? — запитали зібрані.

— От що. Зайшов я у село ізби до пана посесора. Там були зібрані гості, весело забавлялися. Добре, думаю собі, добре трапив, може що зароблю. Пішов я до сіней і зачав грати. Панам подобалося, отворили двері, сміялися з мене. Вибігли з горілкою, зачали різні збитки робити. Я випив одну, дали другу, я не хотів, але влили на силу. Потім третю, я відпрошувався, а вони зачали збиткуватися, облили мене горілкою — і підпалили на мені. Я цілий покалічений, попарений, хай їм Бог не памятає. Я тепер каліка. Хотів іти додому, але цей чоловік змилосердився над моєю бідом, везе мене до гроду. Каже не дарувати... Але я не знаю, чи там з того що буде... бо в гроді також пани...

— Все одно, їдьте до гроду — сказав солтис. — Я кажу їхати.

— Так. Так. — загули всі — До гроду. До гроду.

— Подивіться люди, що з нами виробляють... Чи можна таке знущання дарувати?

Зібрані зацікавилися... В їхніх очах відбився такий сум, як в осінніх, зловістих чорних хмарах...

— VII —

Мушинський староста виїхавши на комісію до Тилича, взяв з собою свого сестрінка, гордого каваліра, сина горлицького старости.

Гладкий цей кавалір обтирався за границею, знав кілька мов

⁴⁹ тут скалічив.

і приготувався до державної служби, яку розпочав практично в канцелярії свого вуйка.

— Я хотів би нині поїхати до Тилича, знаєте дорогий «вуйшку», але не на ці сходи до солтиса, а так собі, хотівби вступити до тамошнього попа.

— Ага, вже знаю, знаю, — відповів староста, — певно тобі в око впала його дочка, Ксеня, чи як її зовуть. Але будеш мати противника у ротмістрі.

— Знаєте вуйшку, це дійсно інтересний тип.

— Це правда, що цікава дівчина. В цілій околиці немає гарнішої, але щож з того, навіть не шляхтянка, а проста собі попівна, до того бідна. нема про що говорити.

— Я догадуюся, що так, але знаєте, вуйшку, я хотівби з нею зазнатися, та поговорити, побавитися видом красної дівчини, щось гне мене до неї.

— Знаєш, що? Я не дуже дораджувавби тобі...

— А чому ж, вуйшку? Побавитись з гарною дівчиною, не шкодило би.

— Це правда. Але воно в біскупських добрах не випадає, така забава. Цей піп має трохи більші права, бо він уніятський, а ще й тому, що в біскупських добрах. Деякі закони хоронять його, він має право рекурсу⁵⁰ до самого біскупа і до Папи римського.

— Я, знаєте, вуйшку, не дам ніякої причини, щоб аж до того дійшло, щоб він мусів мене до біскупа скаржити.

— Остаточно, про мене, їхати можеш, як тобі так попівни захочується, я тебе підвезу, але уважай, будь на все обережний.

Посідали на візок. Коні рвали цупко, і за нецілу годинку задержалися недалеко тилицького попівства. З брички вискочив старосціц⁵¹ Тхуржинські, та кивнувши головою вуйкові, пішов до попівської хати. Вуйко погрозив йому пальцем і засміявшись затяв коні та поїхав до солтиса.

Молодий старосціц станувши під попівством, застав двері замкнені, зачав колатати. Ксеня занята була зо служницею в пекарні. Поралися коло обіду. Почувши колатання до дверей, Ксеня думала, що то мама вернулася з Бардієва. Вибігла чимскорше до дверей, відтягнула деревляну засуви, та отвираючи двері, крикнула голосно: «Мамо». Однак скоро засоромилася, бо побачила перед

⁵⁰ право звертатися.

⁵¹ син старости, старостенко.

собою вчора пізаного каваліра і крикнула з острахом «Ох». Примкнула двері і утікла чимскорше до пекарні, а кавалір лишився, як непишний⁵² на дворі.

Вернувши до пекарні, молода дівчина подумала, що зле зробила, лишаючи молодого чоловіка на дворі, а сама утікла, як сполохана птичка. Тому постановила свою помилку зараз napravити.

— Слухай Фесю — сказала до служниці. — Лиши миття начиння, пообтирай зараз руки, ходи зі мною до сіней.

Феся хопила за стирку, й обтираючи руки, перейшла з Ксенею до сіней, де застали молодого чоловіка. Юнак зрозумів, що дівчина сполошилася його несподіваною візитою. Зловив сміло за клямку, як дівчина утікла і увійшов до сіней. Тут побачив двоє подібних дверей, і думав до котрих би то застукати. Тимчасом зі служницею з'явилася Ксеня. Молоді люди глянули собі в очі.

Юнак зняв капелюха, склонив голову перед дівцею і привітав її ніжненько:

— Добрий день, вам панно Александро.

— Добрий день вам, пане, але мене звуть Ксеня, Оксана.

— Перепрашаю дуже за помилку, я думав, що Ксеня, здрібніле від Александра.

— Я цілком не обидилася, нема за що перепрошувати. Властиво я повинна вас перепросити, що залишила вас перед дверми, а сама утікла. Сталося непорозуміння. Я думала, що то моя мама вертає з Бардієва, бо що хвиля виглядаю її. Тимчасом це ви були, пане, а я, несподіваюся вас так рано побачити у нас в гостях, так якось необдуманно лишила вас за дверима. Прошу не гніватися на мене.

— А деж би я смів гніватися на вас, панно Ксеню? Я властиво повинен вас перепросити, що поява моєї недостойної особи була причиною Вашого переполоху і неспокою.

— О ні, я не дуже боязлива, і цілком не настрашилася, я потраплю всюди за собою постояти. А чим властиво я можу служити вам, пане?

— Я хотів побачитися з вашим батьком, і переговорити з ним кілька слів перед збіркою у солтиса.

— Батька якраз ви вже не застали, перед годиною пішов до солтиса, а мами і брата ще нема з Бардієва.

⁵² неповажаний.

— Як так, то мені лишається лише одне, а то попросити вас, панно Ксеню. А на знак мого глибокого для вас афекту,⁵³ прошу прийняти від мене цю китицю квітів. А як батьки будуть в дома, я позволю собі пізніше зложити їм свою глибоку пошану.

— До милого побачення, — сказала Ксеня, задержавши до послідної хвили байдуже чемний тон розмови і вираз лица.

Молодий старостенко вийшовши з попівства, йшов поволеньки через гостинець. В голові йому шуміло, на душі не було якось виразно. По короткій розмові пізнав, що дівця держить себе прилично й цінить свою достойність. Її краса полонила його нині ще більше, ніж вчора. Образ її лица і цілої прекрасної постави, врізався глибоко в його душу. — «Мусить бути моя», — сказав собі пан старосціц і пішов за вуйком до солтиса Рогача.

— VIII —

На третій день по біскупській комісії випав празник св. апостола Патра і Павла. Сонце гріло немилосердно над Тиличем. Припікало на дощ. Люди висипалися роєм з церкви, майже мокрі. Піт заливав їм очі. Старики утомившись довгим стоянням в церкві, присіли на цвинтарі на оксамитній мураві, та стали балакати про скошене сіно.

— Здається, що буде дощ, бо барз припікат — завважив старий церковний провізор Вайган.

— І мені видиться, що буде дощ, бо пальці на ногах сверблять, треба буде скинути керпци,⁵⁴ не можна витримати, так пече, — жалувався старий Максим Цигла.

— Треба буде просити пан-отця, щоб дозволили нині забрати сіно. Сухе, як перець. Шкода, щоб замочив дощ — доповів Василь Висовський.

Дехто зі старших ждав на пан-отця, що звичайно останній із церкви виходив, дехто поплентався до дому, сказавши на відходнім:

— Як дозволить, а ви будете грабати,⁵⁵ то й я буду з вами.

Молодь гурмою висипалася поза церковну огорожу, спіши-

⁵³ тут поваги, захоплення.

⁵⁴ капці, постолі.

⁵⁵ згрібати граблями.

лася домів, щоб опісля побігти на музику, яку заповів економ в коршмі у Срулька, на Мочарках.

Та парубки й дівки зупинилися поза церковною огорожою. Там побачили чужого сивобородого діда, що зачав грати на лірі тужливі пісні. Поволі тиличане оточили діда і, хоча помучені довгим стоянням у церкві, не спішилися до своїх хиж, але стояли в мовчанні і слухали, як дід співав і грав на лірі.

На славній Україні зійшло ясне сонце.
Засвітило, заглянуло у наше віконце.
Пробудило наших братів з тяжкої неволі.
Зірвало кайдани, згалодило болі.
Тим ясным сонцем, що світить над нами
То батько Хмельницький, що боресь з ляхами
Збирав свої полки з українських дітей
Повів під Жовті Води, під Корсунь, Пілявці.
Розбив всюди ляхів, розбив панів. В ранці
Не було їх на полі, не було в обозах
Утікли ляшки-панки сховались у лозах
Утікли вельможні, перед козаками
Полишали скарби помежи трупами.

.....
І ви лемки встаньте, йдіть помагати,
Не дайте з братів своїх шкіри драти
Вставайте за віру, вставайте за волю
До боротьби, до бою, за вашу свободу
Беріть шаблі в руки, беріть гаківниці
Ідіть на дереги, Дніпра-Славутиці
Там где вас Хмельницький, наш вожд єдиний
Збирайтесь в дорогу, не тратьте й години...

Дід граючи на лірі і придивляючи, дивився по зібраних, заглядав їм глибоко у вічі, якби хотів в глибині їх душі вичитати, яке вражіння роблять на них його слова. Лемки задивившись на діда стояли, як німі. Дід грав і співав даліше, молодь стояла як закамєніла... Вона зрозуміла слова діда і почала розпитувати:

— Що даліше робити? До кого звернутися за вказівками?

Дід встав, подивився по зібраних, а показавши рукою на шпилі карпатських гір сказав:

— От там гуляє Чепець, там Савка, там Баюс — і поволеньки покашлюючи пішов у дальшу дорогу.

Молодь дивлячися за ним, побачила, як на закруті дороги зайшов у бічну вуличку, що вела на попівство. Там присів на ступенях ганку і зачав ті самі пісні вигравати і виспівувати. В тій хвилині з'явилися домівники о. Івана. Вийшла пані-матка з Ксенею, в кінці вийшов о. Іван. Всі прислухувалися в мовчанці словам діда, які з завяттям виголошував.

Як дід скінчив, встав, подивився по зібраних і попрямував просто до сіней. Приявні здивувалися сміlosti діда, що не прощений, а просто манджає до їхньої хати, пішли за ним. Дід станувши на середині хати, засміявся якомсь так дивно, а випростувавшись на весь ріст, зняв з себе ліру, положив на столі, відтак за одним потягненням скинув з себе бороду.

Всі охнули з подиву. Ах, наш Дмитруньо.

— Наш дорогий Дмитро, — сказав о. духовний, — але умів причаїтися, що ніхто би його ніколи не пізнав.

— І я не пізнала, — відозвалася несміло Ксеня, подала йому руку на привітання.

Дмитро привітавшись сердечно зі всіма попросив трохи води, щоб перемитися і обтріпати з порохи і бруду. О. Іван повів Дмитра до другої кімнати, а пані-матка пішла з Ксенею приготувати якусь перекуску.

Розгостившись в домі своєї нареченої, оповідав Дмитро про свою працю як полковник Хмельницького, про подвиги його полку під Пілавцями, про облогу Львова. Оповідав, як взяв на себе обов'язок пробудити цілу Лемківщину та злучити її на віки з матір'ю руських земель з Київом, та вирвати її вже раз з тої проклятої ляхської неволі, з під кормиги польських панів.

— Ото. Ото. Щоби Господь тобі допоміг Дмитре, та довів тебе до ціли, закінчити злуку Лемківщини з нашою великою батьківщиною Україною.

— IX —

Стасенко трафив на гарний час до Тилича. Трафив на гарну погоду, на початок жнив. По трудах своєї тяжкої праці, хотів трохи відпочати та побесідувати зі своїми найближчими. Прибув, якраз на пару днів перед празником Козьми і Дамяна як Тиличане розпочали жнива. В прекрасний теплий день, скоро ясне сонічко золотило

доспілі збіжжа, Тиличане повиходили з блискучими серпами в поле. Дівчата завітчані в сині волошки, та білі розматиніві увіти⁵⁶ станули рядом звернені лицем до срібних колосків жита. Між ними Ксеня виглядала як царівна. О. Іван вийшов поблагословити працю жінок, покropив поле свяченою водою. Молодь стоячи перед доспілими колосками поклонила три рази срібному ланові жита та зачала співати:

Боже, — це твоя воля
А нам усміхнеться доля
Як срібне жило виждемо
В копиці покладемо.
Як висохне жито на полі
Зложимо його в стодолі
Потім його змолотимо
Та смачного хлібця зїмо.

По відспіванні цієї пісні молоденькі жінки поклонилися знову три рази ланові жита, а зробивши хрест святий серпом, розпочали жати. Серпи дзвеніли у воздуху, а дівчата посуваючися наперед, лишали за собою жовту стерню.

За пару хвилин вийшли в поле молодці і почали вязати зжате збіжжа у снопи, заломлюючи його на половині, ставлячи кожний сніп окремо на полі, щоби зерно набрало сили і ваги, щоби на празник безсребренників⁵⁷ принести першу паланицю до Церкви на Боже. На празник Козьми і Дам'яна сонце зійшло чудово і освітило землю. Люди прибрані в чисте білля рушили всіма перелазами до церкви і наповнили її битком,⁵⁸ а йшли та ще йшли навіть з сусідніх сіл на празник до Тилича. О. Іван скінчивши утренью, став на Службу Божу. На Службу Божу вибралася також Ксеня з Дмитром. Убралася в легонький льняний одяг, на який закинула темно-синю катаночку,⁵⁹ без рукавів. Каштанове довге волосся убрала дрібними білими квіточками, що з далека виглядали, як зірочки на темнім небі. Довгі коси пустила на плечі, досягали під коліна.

Струнка, висока йшла як пава, легонька, по правім боці Дмитра. Любо було дивитися на двоє щасливих молодих людей, на

⁵⁶ розматиніві увіти = розмаринові квіти (біло-зелені).

⁵⁷ бідняків, без грошей.

⁵⁸ повно, заповнено.

⁵⁹ накидка, верхній одяг (без рукавів).

їх усміхнені гожі личка. Хто на них поглянув, з захопленням дивився, і дивився на таку прекрасно дібрану пару. Ксеня станула собі між дівчатами, перед царськими вратами, Дмитро пішов на хор між дяків, де своїм знаменитим баритом зміцнив співаків, і відспівав «Вірую».

Під кінець Богослуження, як о. Іван зачав благословити народ, під церквою заворушилося. Люди, що стояли кругом церкви, зробили страшний крик, який долітав до церкви.

Перед церквою з'явилися гайдуки мушинського старости на конях з ротмістром Зилічем на чолі. Вони задержали на церковнім подвір'ю виходячих людей з церкви, і не хотіли їх пустити поза огорожу. Казали прикликати солтиса. Як солтис з'явився, кричав до нього Зиліч, чому не післав панові старості відповіді по зборах. Солтис відповів, що не було що посилати, бо люди навіть не зійшлися на другі збори, чим дали доказ, що костела будувати не будуть.

— Не будуть?! — заверещав Зиліч. — Ми вас тут навчимо бунтуватися волі біскупського старости! — та вишиваючи нагайкою, почав бити людей по голові, по плечах, по руках, де попало.

Люди піднесли, крик, вереск, лемент, дехто зачав тікати до церкви. Хтось з середини замкнув церкву. Гайдуки вломилися до бабинця і нагаями зачали обкладати людей.

Зиліч стояв з нагайкою в руці і командував своїми людьми та вигукував:

— Бій руснака-шизматика!

Люди розбіглися по всіх усядах, за ними гнали гайдуки з нагаями. Крик і вереск розлягався широко і далеко. О. Іван учувши, що сталося, вийшов з Церкви по Службі Божій. Перед ним йшли старші браття, за ними Ксеня з Дмитром. Він грізно подивився на гайдуків і крикнув сильним голосом:

— Люди, успокойтеся. Тут місце святе. Як смієте нападати на святе місце, посвячене, хвалі Божій? За зневагу святого місця вас всіх жде огонь пекольний. І кара від єпископа.

Зиліч почувши слова священника, підїхав на коні до нього, але не звертав уваги на нікого, лише до Ксені засміявся, і склонився їй, поздоровивши словами:

— Вітаю вас, прекрасна панночко, ах сердечно вітаю.

Ксеня забурилася і відчуваючися від напасника, приблизилася до Дмитра, подаючи йому руку, сховалася між нареченого і батька.

О. Іван крикнув знову до Зиліча:

— Що ви робите, ротмістру, напад на церкву, під час Служби Божої. Я піду на скаргу на вас до біскупa, до короля донесу... Це нечувані речі.

— <...> “мусіми їх розуму научиць”.

— То в той спосіб? Нападаєте на церкву під час Богослуження. Не даєте людям молитися! Погани того не зробили би. Ушанували би час молитви і святиню. А ви, католики, християне нападаєте на такихже християн католиків? Ганьба вам, — крикнув о. Іван.

— “Мільч, попе, бо достанеш нагаєм,” — крикнув якийсь гайдук зза плечей Зиліча.

В тій хвилі солтис Васько Рогач підбіг з задy і так сильно ударив напасника своїм топірцем, що цей перевернувся з коня. За ним обстав Зиліч і замахнувся на солтиса, що побачивши Дмитра, казав Ксені і о. Іванові відступитися.

— Я йому справлю туть празник, — і в тій мінуті задержав руку Зиліча у своїй сильній мозолистій долоні.

— А ти що за один? — крикнув Зиліч. — Брати його. Зловити та в тюрму.

— Кого в тюрму? — крикнув Стасенко. — Я тебе в тюрму, ти пахолку двірський.

В тій хвилі надбіг, якийсь гайдук, хотів ударити Стасенка по руці. Спостеріг це Стасенко, пустив руку Зиліча і тарахнув топірцем гайдука так сильно по голові, що він перевернувся на землю. В тій самій хвилі солтис Рогач надбіг з другої сторони, штовхнув Зиліча так сильно в бік топірцем, що Зиліч перевернувся з коня на землю. Зиліч летячи з коня, звихнув собі руку в кістці. Він не вийняв одної ноги зі стремена, тому кинь поволік його пару кроків за собою.

Побачивши це гайдуки, кинулися своєму командантові на поміч, бо зачав кричати з болю.

Гайдуки, що уганяли до тепер за людьми по церковнім подвірю, кинулися знову проти Рогача Стасенка. Однак Рогач, як в ту мить замахнувся на нього якийсь гайдук, зігнувся у двоє перед ударом гайдука, пересмикнувся попід живіт його коня, перескочив через паркан і спрятався в недалеких лозах.

За ним побігла хмара гайдуків, другі лишилися при Зилічу, що дуже стогнав і кричав з болю: «Ратуйте, болить, ай болить». Два гайдуки забрали Зиліча на руки, винесли його на край церковного подвір'я і пішли за підводою, щоби команданта відвезти до Мушини.

Інші розбігалися по селі, шукали солтиса, турбували людей, розвалювали плоти, нищили комори, били дітей і жінок, наробили бешкету, судний день зробили в Тиличі.

Дмитро зістався сам, ніким не замічений, пішов на попівство, не напастований даліше.

В селі настала тривога, люди повтікали, крилися по лісах. В селі, як по війні.

Як на дворі потемніло, Васько Рогач вийшов зі своєї криївки, пішов тихцем до хижі, якої не пізнав. Гайдуки порозвалювали його плоти, повибивали вікна, здемолювали комору.

Солтис зацитькавши жінку, переніс їх до стайні, а сам пішов на пораду до Дмитра на попівство.

Там всі затривожені, як всюди в селі. Сиділи потемки, боялися світити, боялися в ночі нової напасти.

Обидва з Дмитром урадили таке: Рогач мусить тікати. Найкраща дорога за границю до Савки. Чотирьох молодців, що за ними шукали гайдуки, забере з собою.

— Савці дай від мене приказ, — казав Дмитро — знищити Зиліча. До Баюса я сам вступаю, як буду вертатись. Його жде рівнож велика робота коло Дуклі і Горлиць. Чепцеві, я приказав воювати зі своєю «бурсою» в околиці Шляхтової.

Солтис попрощався пізною порою з Дмитром, пішов додому, попрощав жінку і діти, вибрався по півночі з кількома парубками в дорогу.

Так святкували Тиличане 1648 рік, празник безсребренників Козьми і Дамяна.

— X —

По відході старостинських гайдуків Тиличане зачали виходити зі своїх криївок на світ Божий. Поволеньки, осторожно, зачали висувати свої голови зза вуглів, зза хиж, ізза хлівів і тривожно запоглядали на всі сторони. Як добре потемніло, поприходили і ті, що скривалися по лісах.

Підходили сусіди до сусідів, зітхали, шепотіли щось один до одного.

— То ви куме Грицу? — спитав Фесько Ялечка сусіда, що виліз з під перехиленого плота та зближався до нього.

— То я, куме, я — Гриц.

— Йой куме, що за нещастя. І що то далі буде? Ходім куме до Васька, до солтиса, погваримо⁶⁰ трохи, що дальше робити.

— Ходім.

Йшли на пальцях, потиху, перегиналися поміж плотами, щоб не робити на селі шуму, аж запленталися⁶¹ на солтисове обійстя. Постоявши хвилю, дивилися на всі сторони, чи це солтисове обійстя, чи ні? Дивляться, витріщають в темноті зір і таки намацавши руками пізнали. Хижа, як стояла, так стоїть, стодола також, але ворота вивалені, журавля при колодязі нема, плоти поперевертані.

— Зле, куме, — зітхнули оба.

— Ходім ближче виглазу.⁶²

Підійшовши під вікно, а воно чорне, як челюсті. Надслухують, в хижі тихо, як в гробі. Пхають руку у вікно і мацяють, нема, лиш чорна діра вказує, де колись було вікно. Підіпхали голову у віконну діру, слухають, чи не ворухнеться хто, — не чути, ні духа нема.

— Куме, куме, Рогач, ви тут спите? — прошепотів Ялечка, і запер віддих.

В хаті тихо, як у гробі.

Постояли хвилю оба, страх їх зібрав. Підійшли під стайню, де стояла худоба. Тут нащуривши⁶³ вуха, почули ритмічні віддихи худоби, почули, як барани стукають рогами, почули регкіт безрогів.

— Може вони тут запхалися між худобу, коли виглад вивалений? — сказав Гриць до Ялечки.

— Куме, Куме?! — запитав трохи голосніше Гриць.

— Та що? — дався чути голос зі стайні, якби з просоня.

Хтось встав і зблизився до воріт. Ворота скрипнули, відхилилася поповинка, в якій показалася жіноча постать, що пізнала голос сусіда.

— То ви, кумо? — запитав Ялечка. — А де ж Василь?

— Ой нема. Нема. Пішов у світ, шукати правди. Я тут сховалася між живину,⁶⁴ з дітьми. Якось, знаєте миліше між живи-

⁶⁰ поговоримо.

⁶¹ тут дійшли, попали.

⁶² вікна.

⁶³ зморщити очі, тут наставивши вуха.

⁶⁴ поміж худобу.

ною, між худібною, як у розваленій хижі, де все поперевертали, поломили, вигляд вивалили. Бог би їх покарав, за наше горе, — закинула жінка і заголосила.

— Цитьте, кумо, цитьте. Бог їм того не дарує, він кривду мусить поладнати. Кумо, ще діждете хвилі, як з них будуть паси⁶⁵ дерти, за вашу кривду. Ідіть кумо, до дітей, щоб їх худібка, нехотячи не штурхнула.

— Е ні, діти сплять під жолобом, там худібка рогом не дістане, там і я з ними лежу. Але бувайте мі здорові. Спасибі вам, що навідали, хай вам Бог нагородить.

Це сказавши, Гануська жінка солтиса Рогача, заперла двері і пішла до своїх дітей. Помацяла руками, чи котре не зіснулося худобі під голову.

Але діти спали, як забиті. Найстарша Феся зіснула одну ногу, на писок⁶⁶ корові, і та її полизувала. Гануська присунула ногу дитині до ладу, погладила корову, положилася сама під жолоб, і думала про свою гірку долю. Думала, де то тепер Василь обертається: чи пішов до збійників, а може аж до Хмельницького пішов, своє горе розповість? Може він заступиться за нашу кривду. Лірники розказують, що заступиться. Потім зачала думати, про надходячі жнива. Хто тепер дасть порядок, хто допоможе вижжати збіжжа? Все рівночасно досягає, і пшеничка, і жито, і ячмінь за пару днів дійде. Худібку треба обійти, гній викинути, хату справити, і всячину... Де то її голова все зможе.

Так гадки за гадками снувалися їй по голові, аж поволеньки заснула. Їй приснилося, що Василь вернувся на чолі якогось збійницького війська. Дивиться, Василь їде на переді. На голові якась шапка з лисячим хвостом, волосся позаплітане у якісь чічки, на плечах фузія, в руках буздиган.⁶⁷ Все на нім світиться здалека. Вона побачивши його на сивому коні, аж плеснула у долоні і усміхнулася, крикнула з радости і пробудилася.

Гриць і Фесько обійшовши ще кілька хат, побачили, що по всіх хатах вікна темні, забралися з поворотом до своїх хиж, полягали спати. Але якось сон не брався їх. Переверталися на лавах з боку на бік. Думали про шкоду заподіяну на селі. Думали, як то люди будуть звиватися, щоб це все направити, що ті дармоїди понищили.

⁶⁵ шкіру.

⁶⁶ тут на морду корови.

⁶⁷ рід булави, відзнака полковника і нижче.

«Боже великий, не даруй їм того, бо якбиς їм дарував, не твоя правда на світі, а тих лонтарів,⁶⁸ тих цархів,⁶⁹ що людську кров пють.» Так роздумуючи, Гриць заснув над раном.

* * *

На другий день Тиличане встали сумні, пригноблені. До схід сонця повиходили на свої обійстя. Ще раз оглядали порозвалювані плоти, порозкидувані стріхи, поламані містки, як по війні.

В селі пустки. Як вимерло. Молодих, здорових людей в селі мало вивтікали світами. Вийшли обидва сусіди, Гриць і Фесько. Привіталися, зачали балачку.

— До чого, куме, тепер братися, до жнив, чи до направи плотів?

— Всього треба, одного і другого.

В тій хвилі оглянулися, і зараз прикучнули⁷⁰ попід полома-ний пліт, бо побачили за собою кілька біскупських гайдуків з довгими нагаями в руці. Через діри на пів переверненого плота дивилися, як гайдуки переїзджали ціле село і придивлялися на кожне обійстя, приставали майже при кожній хижі, випитували, чи всі дома, списували неприявних і заїхали на обійстя о. Івана.

Люди зза плотів зачали придивлятися, що то на попівстві буде, пощо вони там поїхали. Гайдуки приїхавши на попівство, станули перед домом і обсадили всі входові двері. Нікого до середини не впускали, ані нікого з хижі не випускали. Кількох гайдуків з провідником ввійшли до хати. Обійшли всі кімнати, пекарню, комору, валькирик,⁷¹ повідсували всі ліжка, позаглядали по шпарах, шукали попід ліжками. По драбині, яка стояла в сінях, ввійшли два на стрх, де перешукали сусіки⁷² на збіжжя, а нічого не знайшовши, вернулися до світлиці.

— Чого вам потрібно? За чим шукаєте? — запитав о. Іван.

— Нас прислав пан староста з Мушини, щоби ми перевідали, що то за молодий чоловік був у вас, отче, тоді, як зайшло таке непорозуміння між нашими гайдуками, а вашими парохіянами. Тоді той молодець, що був з вашою дівцею, трутив нашого ротмістра з

⁶⁸ невігласів, лотрів.

⁶⁹ польських панів, діличів, магнатів.

⁷⁰ присіли на почінки.

⁷¹ окрема кімната.

⁷² зайки, скрині для збіжжя.

коня, так сильно, що він тепер лежить хворий, бо летячи, потовк собі хребет. Ми прийшли його арештувати.

— Шкода, що не прийшли скорше, як був у нас, бо тепер його вже нема, відїхав.

— А хто він такий?

— Це наречений моєї доньки, полковник королівських драгунів, Стасенко.

— Полковник королівських драгунів, — повторив здивовано провідник гайдуків. — А деж він тепер знаходиться?

— Або я знаю, де знаходиться? Поїхав до своїх обов'язків. Цього він нам не казав, це тайна його, до того я не вмішуюся.

— Як так, то дякую за пояснення і перепрошую. При тій нагоді просить вас, отче духовний, пан староста, звернути увагу своїм парохіянам в церкві на жнива. Щоби люди не відтягалися, щоб як звичайно бувало, повинність двірську на час відробляли. Щоби збіжжа не пропало. Це хліб святий.

— Свій обов'язок сповню, людям зверну увагу на це, щоби дар Божий не пропав на полі, бо гріх його змарнувати... Але я не можу ручити за це, як люди до цього поставляться, бо коли командант пан ротмістр Зиліч, через свій нетакт наробив тільки бешкету, тільки заколоту в селі, як воно тепер вийде, я не знаю... Самі ви бачили, що люди повтікали світами, бояться додому вертатися. Хто тепер буде хліб з поля збирати, я не знаю... Я журюся, як я потраплю зі свого лану зібрати. Сам, я вже не годен, бачите, що борода вже сивіє, а чи знайду помічників, не знаю.

— Ми тому не винні, отче духовний, ми сповнюємо свою службу, до чого ми обов'язані, і за що нам платять.

— Я знаю, що ви робите те, що вам кажуть. Але скажіть від мене панові старості ті слова, що ви чули, і напевно розуміли...

— Так, прошу отця духовного, — сказав провідник гайдуків, — а zarazом перепрошуємо вас, що ми вас непокоїли.

— XI —

Ротмістр Зиліч лежав в ліжку пообвиваний мокрими простиралами, в домі, що належав до біскупських дібр в Мушині. Коло нього стояла засумована його сестра. Пильнувала хворого. Хворий постогнував що хвилька, і скаржився, що в боці пече і коле. При-

кликаний знахор казав приложити тертої кори з ялиці, обвинути мокрою шматом і лежати якийсь час в ліжку. Зробив надію, що за тиждень хворий встане. Нема нічого небезпечного. Потовчені мязи за недовгий час улежуться на місці, треба трохи натирати.

Хворого відвиджували знайомі і приятелі, і жалували, що його постигло таке нещастя. Між іншими прийшов відвидіти хворого також арендар єпископських дібр і місцевий староста в одній особі, найстарший рангою чоловік в цілیم мушинськім ключі⁷³ біскупських дібр. Він був також суддею над місцевою людністю, яку гайдуки нагаями приганяли до його канцелярії. Тут полагоджували всі справи, всі процеси. Від його вироків і присудів міг бути в деяких виїмкових справах відклик до біскупської курії⁷⁴ в Кракові. Такий відклик вносити могли також наші уніятські священники, що сиділи на парохіях в єпископських добрах. По думці тодішних прав немали мушинські старости права, кликати їх перед себе, як простих хлопів, але мусіли їх взивати за поміччю окремих писемних повідомлень. Зате латинські священники не підлягали цілком старостинському судові, а відносилися просто до Кракова.

Зайшовши до хворого начальника збройних єпископських сил в Мушині, ротмістра Зиліча, староста привитав хворого словами:

— “Laudetur Jezus Christus!”

— <...>, відповів скоро хворий, пізнавши голос свого наставника й сердечного приятеля zarazом. Привітала його так зажурена сестра, старша вдова, що доглядала хворого.

— Я по християнському звичаю приходжу хворого посітити,⁷⁵ мосці пане ротмістру.

— Най Господь прийме вашу жертву милостивий пане старосто, — відповів урадуваний Зиліч, — я вдячний вам дуже, що хворого відвиділи.

— Ну, щож там такого, якже ваше здоров'я, Мосціпане ротмістре?

— Ой болить в боці, коле трохи під крижами, не дасть глибоко відотхнути. Як обертаюся з боку на бік, не годе без болю дихати, мушу найбільше лежати на плечах. Рука загоїлася.

— Ну оповідайте ж Мосціпане ротмістре, як то було? Як

⁷³ районі.

⁷⁴ тут єпископська адміністрація

⁷⁵ відвідати.

смів якийсь очайдух, вас, так знатну особу потрудити і на здоров'ю так страшно скривдити? Мушу про це повідомити єпископську курію, щоб вам, пане ротмістру, виплатила якусь нагороду за страту здоров'я в ревній службі.

— Дякую вам, пане старосто за вашу ласку в нашій справі — сказала сестра ротмістра, виручаючи свого брата, що якраз тяжко застогнав і скривився. Тим способом хотів удокументувати свої терпіння для справи перед єпископом.

— Ось бачите, пане старосто, як то було, — зачав оповідати Зиліч. — Втім замішанні, накинувся на мене якийсь очайдух, чужинець. Вхопив мене за руку і хотів правдоподібно стягнути з коня, а солтис надбіг ззаду і сильним ударом перевернув мене з коня. Я злетів стрімголов на землю. Упавши, я почув біль в руці і в середині, якби мені щось в плечах відбилося. В тій хвили мені щось запекло, а в очах потемніло. Я думав, що вже по мені.

— Не знаєте, що то за гультай був, той чоловік, що вас так на здоров'ю скривдив?

— Хто він був, не знаю, але ми це довідаємося і мусимо його прикладно покарати. Це не був чоловік з Тилича. Там я всіх людей знаю. Але він був в товаристві попівської доні Ксені, здається якийсь чужий зайшлий чоловік. Може який кандидат на попа.

— А як так, то ми зараз довідаємося. Я зараз післав до попа і стягну з него зізнання.

— І я післав до попа. Нещастя його буде, якби він хотів щось крутити, або напасника боронити, або виправдовувати. Боже, щоб цей винуватця не сховався, або не втік нам зпід носа. Власне жду гайдуків, повинні небаром вернутися.

Під час цієї розмови, отворилися двері. До ротмістра ввійшов провідник гайдуків, що приїхав з рапортом з Тилича.

Зиліч, побачивши провідника, запитав постогнуючи.

— Ну, щож там чувати в Тиличі?

— Спокій, тихо — відповів провідник гайдуків.

— А бракує може яких людей до роботи?

— Бракує, пане ротмістре, 10 парубків і чотирьох газдів.

— Ов? Аж так багато?

— Так, пане ротмістре.

— Солтис дома?

— Нема. Утік також.

— Що ти кажеш? — здивовано запитав ротмістр і не зважаючи на свій біль, аж присів на ліжку.

— Що ти робиш Фредзю? Не підносися! — сказала сестра і налягала, щоб брат положився на ліжку.

— Ов! То не добре, — докинув староста. — Не вспіємо на час обробити жнив, тимбільше, що все збіжжа нараз дозріває, майже сиплеться з колосся. Чотирнадцять пар рук до роботи бракне, це не жарт.

— А говорив ти з попом? — запитали Зиліч і ротмістр разом.

— Сказав, що промовить до людей на казанню, що гнів гнівом, але дар божий треба ратувати, щоби не пропав на полі, за це може й Бог покарати. «Чи це допоможе, не знаю, сказав піп.»

— Іди, но, Малгосю, — сказав Зиліч до сестри — принеси для панів доброго «венгжина»,⁷⁶ а й закуску до того, бо так на сухо годі про такі важні справи говорити.

Малгося метнулася, а Зиліч питав даліше:

— Ну а як ти думаєш, який там настрій в Тиличі, у тамошніх людей, підуть жати, чи будуть здержуватися?

— Я думаю, що не підуть, навіть ті, що мусять, не будуть радо працювати. Хто лишився під примусом піде. Найгірше, що повтікали ті, на яких була найбільша надія.

— Слухай, а бачив ти, може попівську доню?

— О! О! О! Молодій кумі, хліб на умі, — крикнув, жартуючи староста, і погрозив Зилічеві пальцем. — Так, бачив, пане ротмістре. Стояла зі своєю мамою при вікні і дивилася на нас, як ми з попом розмовляли.

— Слухай, а довідався ти, хто то був той очайдух, що так хитро потрутив мене з солтисом?

— То попівський будучий зять, полковник королівських драгунів.

— Щооо?..

— Полковник, королівських драгунів, — доповів ще раз провідник гайдуків.

— А хто ж він такий? Звідки? Як зветься?

— Стасенко.

— А чому ж ти його не заарештував? — крикнув староста до провідника.

— Ми за ним шукали, цілу хату перевернули, але даремна була наша робота, за ним слід пропав. Казав піп, що відїхав до своїх обов'язків.

⁷⁶ венгерське вино.

— Аж дивно..., полковник королівських драгунів, — бомкнув собі під носом староста і подивився на Зиліча.

— Знаєш, Мосьціпане старосто, що? Я мушу тому полковникові зробити таку приємність, що попам'ятає він мене на ціле життя.

— Ну, щож такого?

— Я вже знаю, що. Пізніше довідається про це мосці старосто, як я подумаю, як встану. Я йому цієї зневаги не дарую, як я Зиліч.

— А коли там зачнуть жати? — спитав староста.

— Нині я бачив, що гострили люди серпи, а завтра або після завтра впадуть перші снопи. Довше ждати не можна буде.

— Гм, — задумався староста і сказав до провідника гайдуків: — Слухай, може би ти скочив ще нині до Старого Сутеча і замовив там робітників?

— Не підуть, пане старосто, у кожного нині своя робота. Найліпше було би поїхати до Бардієва, або ще далше на полудне. Там вже по жнивах.

— Га, щож робити? Їдь до Бардієва, сідай на коня, бери собі кількох гайдуків і вїо. Не можу допустити, щоб дар Божий пропав на полі.

На ту розмову надійшов відвідати хворого контрольор єпископських дібр. Спитавши про здоров'я Зиліча, привітався зі старостою і якийсь забурений зачав широкими кроками по комнаті ходити, нічого не говорячи до приявних.

— Щож ви такий неласкавий, Мосьціпане контрольоре? — спитав староста.

— Почім пізнаєте Мосцістаросто?

— От так собі, бачу по ваших лиці...

— Журюся звідки ви наберете людей до праці.

— Це наша журба не ваша, пане контрольоре, не журіться. Людей будемо мати з Бардієва, от зараз по них їде провідник гайдуків.

— Дай Боже, щоб вам дописали, щоб прибули, хоч я в це не вірю. Наше нещастя в тім, що у нас за багато людей до їди, а за мало до роботи. Я, як єпископський контрольор, стверджую з прикрістю, що у нас за багато різних «<...>» до паради, а до роботи дасть Біг. Непотрібно порозганяли ви людей. Не треба було їх так дуже карати. Я переконався, що добрим способом все зробити з тими людьми можна. Нині такі часи, що робочої сили добрий господар не

позбувається так легкодушно, бо знайти її тяжко, в жнива чоловік дорогий.

* * *

Через надмірну спеку збіжжа зачало сипатися. Люди хапали своє ранками і ночами. На «панське» виходили досить пізно і то перемучені. Так само родинам втікачів треба було помагати. На панській робота йшла пиняво. З Бардієва прийшло всього четверо циганів, і то робили як за напасть,⁷⁷ більше їли і крали. Відтак настала слота. Збіжжя остало на пометі.⁷⁸ Наставників біскупських дібр чіпалася розпука. Їздили за робітниками до Старого Сутеча, до Тильманови, але кожний тоді робив собі. Зачали звозити мокре збіжжя, сушили його по піддахах, по клунях, маса зерна пропало. Пан староста боявся голоду, а тут над головою висів Хмельницький.

На другий день після празника полковник Стасенко попрощався на приходстві зі всіма дорогими йому особами. Попрощався і з Ксенею. На лицях всіх малювалася глибока задума... Серце Ксені було як молотом. Лиця розпалені мов субітка, очі горіли і сипали іскри, як з розжареної смоли. Мати питала доню очима. «Пускаєш, Ксеню, щастя з рук, як пташку на невідому долю, — чи вернеться пташка до тебе?»

Як Стасенко став переодягатися за лірника, настала гробова мовчанка. Ніхто не мав відваги відзиватися, всім завмерли слова на устах. Хвиля була поважна, хвиля жертви. Двоє гарячих сердець робило жертву, зі свого щастя, для щастя народу, батьківщини. Розуміла свою жертву Ксеня. Вона могла його не пустити. Для неї бувби лишився, бувби оженився, взяв шлюб, за якийсь час висвятився, дістав парохію, сів на спокійнім хлібі...

Переодягненого Стасенка вивели дверима відразу в поле. Ішов межею між дорослим збіжжям, будити зі сну меншого брата, взивати до боротьби за волю, за право людини. Ішов на Криницю. О. Іван станув з ріднею на високім порозі. Всі дивилися, всі бачили, як їхнє ясне сонічко віддалюється від них, як його закривають доспілі жита. Ксеня станула на вишпінках,⁷⁹ витягнулася, хотіла побачити ще його крисаню.⁸⁰ Ще би можна його завернути, бо й огля-

⁷⁷ незаслужена образа.

⁷⁸ простелене у валках.

⁷⁹ на пальцях.

⁸⁰ капелюха.

нувся в останнє, замахав рукою, і на закруті наліво зник їм з очей.

На приходстві настала дивна тиша. Всі розійшлися, кожне до свого діла. Мухи лише гомоніли, гонили одна другу, злісні були, бо не мали кому дошкулювати. Ксеня пішла перша до пекарні. Взяла мити якусь посудину. Перед мамою ховала своє лице, щоб мама не бачила її сліз. Мама затягнула хустину глибоко на чоло, щоб доня не бачила її очей. Ходила з кута в кут, щось ніби переношувала з місця на місце. О. Іван не сідав до «книжного почитання» зі своїми учениками, але станув коло своєї бібліотеки, брав в руки одну книгу за другою, перевертав картки за картками, ніби чогось шукав.

З тої «роботи» збудили його два молодці, що прийшли на «учнів». Отець Іван, відвернувши, усміхнувся до них і почав з ними науку. Ксеня, скінчивши діло в пекарні, перебігла через світлицю, де батько вчив дітей, перейшла до алькирика⁸¹ і сіла на дерев'яній лавці, що бігла попід стіну. Закривши оченята рукою, сперлася на стіл. Бачила в своїй уяві Дмитра, що з лірою за поясом переходив село за селом, сідав на царинках, під церквами, заходив до газдів, до солтисів. Бачила, як промовляв до народу, проповідав новий устрій, свободу мужикам, натякав на те, що за народом стоїть король, проти якого пани бунтуються, не дають королеві правити державою, самі банкетують, а живуть з поту і праці хлопа, якого тримають у страшній неволі... Дивилася на нього, бачила як заходить до Кри-ниці, як грає на лірі, як за ним біжить дітвора, він сідає на мураві біля церкви, його обступають газди, слухають, міркують, думають, допитують коли вже буде ліпше на світі... Дмитро зголоднів, чи дадуть йому зїсти?... Нині доновинки, всюди тісно, хліба нема. Буде бідувати, поголодує не раз. Тяжкого діла піднявся. Але щож? Хтось і це мусить зробити, щоб нам ліпше було. Боже! Боже, щоб його труди увінчалися ділом. Щоб довго так не мучився. Щоб його противники не зловили, не завели до тюрми... Він такий відважний. Боже, допоможи йому. При тих словах Ксеня клякнула при своїм ліжечку і горячо молилася перед образом Матері Божої в наміренні успішної праці, за щасливий поворот свого нареченого...

* * *

На самого Чесного Хреста перейшов Стасенко Сян, і подався до обозу Хмельницького, щоб представити йому висліди своєї праці, сказати, що народ на Лемківщині думає по селах.

⁸¹ окрема кімната.

По відході Стасенка на цілім Бескиді закітлувало.⁸² Ворохобно зачали мазури на Підгалі. Солтис з Чорного Дунайца Лентовський, хлоп рослий, а мудрий, перший крикнув: «Бий цархів, ратуй короля». Люди заворушилися, як бджоли на весну. По Чеснім Хресті розійшлася між народом радісна вістка, що Хмельницький розбив панів під Пилавцями, що пани втікають. Шляхта, магнати, полишали на полі бою всі скарби, табори, вози, всіяке багатство, а військо пішло в розсіпку. Хмельницький станув на вершку слави, і з під Пилавців двигає своє військо на Львів. Радість між народом велика. Люди гудять про це, як бджоли на весну. Лентовський, зібравши хлопів, вигнав новоторжанського старосту Коморовського, що допікав страшно хлопам. За катування хлопів, за тюрми, за побої, за панщину, за шибениці. За Лентовським рушилися наші збійники з Бескидів.

Отаман Чепець запалював двори, горіли панські фільварки, курилися жидівські корчми, з ночі робився день... На устах всіх: «Хмельницький. Хмельницький».

* * *

Восени зачали надтягати з під Пилавців бескидські солтиси, що служили в окремо сформованих королівських драгунах. Верталися цілу осінь і зиму, верталися поволі, не спішилися до вівсяного хліба, відпочивали по королівщинах, які обіли до щенту.⁸³ Сплундрували,⁸⁴ випили, що було по магазинах, а все на здоров'я короля. Не стало королівщин, нападали на магнатські фортуни,⁸⁵ де голосили різні права, волю, свободу, братерство, знесення панщини. Послідні повернули домів аж на Стрітення. Люди всюди стрічали їх радісно, бо приносили мир, свободу.

Лемки заворушилися... Вернувся також Василь Баюс,⁸⁶ сол-

⁸² закипіло, заворушилось.

⁸³ решти.

⁸⁴ знищили.

⁸⁵ долі, тут фільварки, добра.

⁸⁶ Василь Баюс (Жовтовусий), родом з Лішин, де був солтисом і як такий був обов'язаний йти на війну на призив короля. Переслідуваний від дідичів, утік в гори, де зложив собі з самх смілих і удатних молодців збійницьку ватагу (бурсу) і з нею нападав на жидівські корчми, на панські двори, які грабив і роздавав бідним. Він ограбив двори в Янушківцях коло Пільзни, в Центковицях, коло Грибова, в Ліщинах в дворі Білини, двір в Сарах, дідича Ольшевського і багато інших. Він воював з Розговським ротмістром білицького старости, з ротмістром Зилічем,

тис з Ліщин, батько всіх покривджених.

— Баюс вернув! Баюс! — Йшов гомін з села до села. Люди позбігалися, тішилися Баюсом. По дорогах збігалися, обнималися, всі спішили до Баюся. Повна хата, повне подвір'я людей, всі подають руки, стискають, підносять в гору Баюся, питають:

— Що чувати, Батьку Баюсе, розкажуйте!

— Ат! Штош би чувати? Добрі буде, пани дістали по носі... Добрі тепер буде — всі скарби полишали.

— Добрі їм так, най раз знають, що і наше право якеси на світі.

— А хтож ті скарби забрав? Розкажіть, як то було, Баюсе, гваріть...

— От, як було. Наша драгунія⁸⁷ розложилася по однім боці річки, козаки з Хмальницьким по другім. Ми почали добувати окопи, за якими сиділи козаки Хмельницького. Три рази добували ми їх, але козаки нас виперли, а четвертого дня таки ми здобули. Як ми опанували окопи, хотіли ми добувати квартиру Хмельницького, яка була в пилавському замку. Але на се не було згоди між нашими регіментами.⁸⁸ Не зібралися... кожний хотів на свій лад воювати. Один за старий, другий барз вчений, а третій дівчак... Як Хмельницький довідався, яких ми маємо вождів, висміяв їх. Одного назвав латина, другого, дитина, а третього перина.

— Ха! Ха! Ха! — засміялися Лемки.

— Ну, й що далі, гваріть Баюсе?

— Та що далі? В таборі зачався нелад. Ніхто не хотів слухати, а всі розказували. Регіментарі не мали цеї поваги, що гетьмани, які були в неволі у Хмельницького. Скористав з цього Хмель, і цілою силою ударив на наше військо... Наші заломилися... почали тікати. Кидали вози, гармати, усяке добро, якого пани навезли. Полишали дорогіші намети, всяку обстановку і посуду, яку мали в наметах. Полишали позолочувані карети, дивани, килими, бо мусите знати, пани вибралися на війну як на весілля. Їм здавалося, як побідять козаків, злуплять їх край, то відтак поїдуть послами від короля: один до Царгороду, другий до Відня, третій до Риму і там запа-

начальником військ в добрах краківського біскупа. Він помагав Костці Наперському здобувати Чорштин і хотів зі своїх збічників зробити правильне (стале) військо, яке мало би пильнувати порядку в державі, а передовсім на Лемківщині.

⁸⁷ кінне військо.

⁸⁸ полки найманого війська.

нують... А тимчасом щастя обернулося. Треба було все лишати і втікати.

— Добрі їм так. «Скарнябоже»,⁸⁹ добрі — крикнув Васько Рогач. — За нашу кривду, за мої паркани, за мій вигляд.

— Та не перебивайте. Ну, що далі, гваріть Баюсе, що далі — крикнув Мачуга.

— Та що далі, або я знаю, що далі? Знаю, що всі втікали, і то ночами, по вертепах, всі гнали, куди кінь поніс. Якийсь шляхтич привіз 40 бочок вина, лишив, і втік серед темної ночі... Ми, себто королівська драгунія найдовше видержали. Забралися над раном.

— А деж ви пішли? — спитав Василь Микуловий.

— Де? Додому.

— То ви так довго йшли? Від Чесного Хреста до нині, до Стрітіння? — спитав Олекса з Лоса, Баюса.

— А чого мали ми спішитися? До цього пісного ошипка,⁹⁰ до пісного сиру. Ми хотіли бодай троха попанувати. Сиділи ми по королівщинах. Там поживилися. Різали воли, корови, гуси, їли пше-ничного хліба, пили вина. І так мандрували з двора до двора.

— Ну, а як там, в тих сторонах, з панщиною? Чи правда, що люди вже вільні, панщини не роблять?

— Правда. Панщина вже пропала. Хлопи сидять вже на своїх ланах, кожний собі пан, робить, сам на себе. Про панщину вже забули. Зрештою панів вже жадних там нема, всі вивтікали. Полишали двори, знаряддя, худобу. На Україні і на Поділлі господарем вже Хмельницький. Слухайте, люди, і зятяйте собі! Буде вибір нового короля. Наша доля, милі браття, у ваших руках. Памятайте, що ніхто вам не допоможе, як самі собі не допоможете, як не зєднаєтеся, не будете триматися разом, пропадете. Тепер, якраз в зимі мусите доложити всіх сил і цілий час освідомлювати людей, щоб перестали робити панщину. Не слухали гайдуків, били цараків, підпалювали двори, виганяли з наших гір. Як не допильнуєте того, а будете в зимі на печах сидіти, вернетесь всі під панську нагайку. Кажу вам, що на весні, на Великодні Свята буде в Барвінку зїзд всіх Лемківських гарнасів,⁹¹ отаманів, будуть і солтиси. Прибуде полковник Стасенко із вістками від Хмельницького, як дальше боротися проти панів. Що там урадять, не знаю, всього треба слухати, і так робити,

⁸⁹ “Скарай мене Боже”.

⁹⁰ ошипок, вівсяна паляниця.

⁹¹ ватажків, керівників збійників.

що зїзд урадить, що накаже.

Лемки зачали міркувати слова Баюса і поволі розходилися по своїх селах і хижках.

— XII —

Зараз по жнивах, як Тиличане звезли хліб з поля, зявилися вдруге мушинські гайдуки з ротмістром Зилічем. Переїхали ціле село. Позаглядали по хитах, почислили людей і наказали старшому десятникові скликати людей на збірку. Люди затрівожилися. Понягали на себе гуньки,⁹² хто в керпцях, хто босо, полізли на ту збірку.

— Якась нова напасть, — говорили собі тихцем, збираючися поволеньки. — Щось нового придумали.

Завізваний осібним післанцем, зявився також місцевий па-рох. Люди обступили його кругом, випитували, чи не догадується, що то буде.

— Нічого не знаю, але нічого доброго не сподіваюся. Від часу до часу, аж дроз мені переходить, на згядку таких зібрань. Мусимо мучитися якийсь час. Може Всевишній визволить нас вневдовзі з цієї язви. Але успокійтеся, не говоріть нічого голосно от, бачите, заїзджає староста.

Люди оглянулися поза себе, і побачили, як теліга старости повернула в бік і пан староста зявився перед зібраними, тріснув з бича і заговорив:

— Слухайте, люде! Маю нового наказа з канцелярії нашого велебнішого біскупа, з Кракова. По збірці хліба, та по осінніх засівах поїдете в ліси його біскупської Мості різати ялиці та дуби, на будову костела в Тиличі.

Люди зацікавилися. Сумними очима подивилися кругом себе, та ще сумніші стали їхні душі. Довгу хвилю, стояли в задумі, німі, безрадні, жертви панщизняного ладу. Стояли мов обсмалені від пожару стовбурі, безпомічні, не відізнавшись словечком.

— Щож ви так мовчите? Бачу, що вам не до вподоби мої слова. Памятайте, щоб до тижня всі були готові з пилами, сокирами. Тут прибуде провідник з гайдуками, з якими підете в ліси. Староста тріснув нагайкою по конях. Коні рушили з місця.

Тиличани дивилися за ним і кидали громи прокляття в його

⁹² верхня одежа.

сторону. По хвильці, як теліга старости зникнула з овиду Дмитро Ланчин відізвався до задуманих братів.

— Знаєте, люди, я думав, що вони забули про будову того костела. Я на все інше припускав ці сходини, але не на будову костела, бо й для кого, ні одної душі їхньої тут в Тиличі нема.

— Чиста напасть, на гладкій дорозі. Щож ви, отче духовний на цю новину?

Парох здвигнув раменами і змовчав. Видно, щось довго думав, відходячи, кивав головою лиш. Парохіяне догадувалися, що в душі пароха кітлюють⁹³ чорні хмари, а серце його роздирають блискавки. За тиждень як було сказано, з'явилися в селі гайдуки. Провідник зачав кричати і виганяти людей в лісі на роботу. Люди виволіклися поволі до своїх хиж, забрали сокири, пили, шнури, клини, йшли повільним ходом, як на заріз.

— Гей, люди, скорше поспішайте! Ану, ану! Скорше, скорше! — кричав провідник гайдуків, тріскаючи нагайкою, понад головами поважних газдів.

Тиличане не робили собі нічого з накликування ненависних посіпаків. Йшли даліше своїм ходом на місце в лісі, думали свою думу.

В лісі посідали на старі пняки, зачали гострити пили, топо-ри. Погостривши, станули по двох до ялиці. Різали поволі, монотонно, звичайно, як за панщину. Виконували роботу, яка різала їх по душі, яка краяла їхні серця. Грубу ялицю різали пів дня, вбивали клини, щоб пила гладше брала, потім обмірковували, куди її спустити, щоб не поломала меншої деревини. Щоб не затиснути пили в середині вбивали клини. Тріск від вбиваних клинів розлягався гомоном по лісі. Грубезна ялиця похилилася. Ще пару ударів по клині, ялиця стратила рівновагу, перехилилася на ліво і зачала летіти. Тріск обломлюваного галуззя розлягався кругом.

— Варуй!⁹⁴ Варуй! Варуй! Кричали хлопи, і дивилися всі в гору, який напрям бере ялиця. Ялиця летіла щораз скоріше, по дорозі зломилася кілька молодших сестричок, і з розмахом бебевхнула⁹⁵ об землю, застогнавши в останній раз. Зойк її останнього стогону йшов по землі, від дерева до дерева дався знати, що такий кінець жде кожную деревину — щоб всі були готові...

⁹³ ворушаться.

⁹⁴ уважай, стережись.

⁹⁵ впала, звалилася.

Звалену ялицю обкружували з галуззя, потім перерізували на кусні до вечера, а все наслухували, чи не принесе хто з дому якої вісти, зі сходу, яка загілаби їхні серця на кращу долю.

Так минали дні за днями. При такій повільній роботі минула осінь... Як настала зима, сніги завалили ліси, почали звозити клеші. Тесали бервена,⁹⁶ різали дошки, звозили на визначене місце до Тилича, де заложено вже фундаменти. На ярі⁹⁷ робота коло костела припинилася на місяць. Треба було орати і сіяти. Гайдуки опустили село, нарід відітхнув... Люди позбулися постою і контролі. Позбулися язви зі своїх хиж, що нищила їх добуток, насилували жінок, і дівок. По засівах приступили до дальшої будови костела. Спроваджені майстри кермували роботою... Тиличане під їхнім проводом двигали підвалини, треми,⁹⁸ збивали притеси тиблами,⁹⁹ стругали гонти, робили одвірки, сволоки, а все на хвалу Божу. Робили не за совість, а за страх. Долівку виложили великими камінними плитами, які возили волами з берегів річки. Одна плита була така велика, що на ній станути могло 18 людей. Цю плиту тягнули три пари круторогих сивих волів. На латинський Великдень назначено посвячення.

Краківський біскуп Задзік заповівся, що приїде сам посвятити костела. Обіцяв з Кракова образів. Їздили по них Тиличани своїми підводами, за панщину. Заповіджено велику параду. Зігнано гуралів від Тильманової, від Чорштина, від Сутеча, від Нового-Таргу. Наказано зігнати також Лемків-руснаків з околишніх сіл, з Новородзника, Мушинки, Злоцького, Криниці, Мохначки, Ізб, Баниці, Чирної, щоб придивлялися до обряду «правдивої віри», та привикали до неї. Краківський біскуп висказав бажання, що по посвяченні повинні бути всі уніятські попи, що зістали парохії в його добрах. — Так й сталося. Два дні перед посвяченням у велику латинську п'ятницю з'явився в домі о. Івана під час обіду ротмістр Зиліч. На всіх горячий піт виступив. Ціла семя за обідом. На столі киселиця з бобом, на великій мисці яглярна каша з олієм.

— “Laudetur Jezus Christus!”

— Слава на віки, просимо до обіду, просимо сідати.

— З Богом споживайте, перепрошую вас, отче духовний, що я не в пору до вас травив, але я не в своїй справі, за різними ділами

⁹⁶ древна, куски дерева.

⁹⁷ на посівку ярих (на весні).

⁹⁸ дошки, половишки.

⁹⁹ дерев'яні кілки для скріплювання балок (дошок).

їдзжу, звязаними з нашим великим празником. Я прибув до вас, вже не від пана старости, але від самого отця біскупa з розказом до вас, отче духовний, щоб ви в день посвячення нашого костела асистували в костелі, а також, щоб всі ваші парохіяни були на богослуженні, і то всі поголовно. Вони ж всі уніяти.

— Добре, Мосціпане ротмістре, слухати мушу єпископа, мого найдобротливішого колятора.¹⁰⁰ Це мій святий обов'язок, як Божого слуги. Своїм прихожанам заповім, щоб прийшли, приказз сповню. Станеться по думці приказу.

— Як бачу у вас, отче духовний, строгий піст. Наші ксьондзи не хочуть так постити, рибу їдять.

— І ми їлиб рибу, але в нашім потічку не хоче рости, а до Попраду посилати, далеко.

— А проте всі у вас здорово виглядають, хотй на пісній їді, а найгарніше зі всіх виглядає панна Ксеня як найкрасніща рожа. Такої краси, я ще не бачив.

— Ну, не цілком то пісне, їмо з олієм, — відповіла пані матка, а Ксеня спаленіла, як маківка.

— Ну, добре, але олій також піснота. І не кожна людина буде їсти з олійом. От наприклад я не можу їсти з олієм, мушу завжди просити звільнення... Ах, якби я хотів мати таку прекрасну і здорову жінку, як ви, панно Ксеню.

Ксеня, почервонівши ще скорше втікла до пекарні, забираючи якусь порожню посудину зі стола з собою.

— Шукайте, пане ротмістре, ще кращу найдете. Ксеня вже засватана, — відрубала пані-матка, і почервоніла від таких облесних слів мало знайомої людини. Зморщила брови, а взявши в руки горнець зі стола, пішла за донькою до пекарні. Спостеріг це Зилич і звернув розмову на предмет посвячення латинського костела в Тиличі, розмовляв далше з о. парохом то його синами.

— Знаєте, отче духовний, Тилич підросте двигнеться в гору. Найдостойніший наш ксьондз біскуп піднесе його тепер до поваги міст, використається для нього магдебурське право. То не що будь. Люди стануть міщанами дістануть привілеї. Але лише ті, що тут осядуть, займуться ремеслами, купецтвом, а найважніше те, що мусять визнавати латинську віру, бо магдебурське право лише для римо-католиків. Так постановив папа римський і німецький цісар, а наші королі це потвердили.

¹⁰⁰ патрона, заступника.

— Ну, добре, а що з нами руснаками думаєте зробити, на яким то праві ми жити будемо, якби хотіли зайнятися також ремеслами або купецтвом?

— Гм, гм! Руснаки мають своє руське, чи волоське право. Вони не можуть без позволення займатися ремеслами або купецтвом, тому й не можуть дістати позволення на магдебурське право. Вони мусять даліше слухати солтиса, а міщани, ремісники, купці, будуть мати свого війта і лавників себто свою раду, а вона лише для католиків.

— Або ми руснаки не католики?

— Воно, ніби так, католики, а не латинники і не римо-католики.

— Прецінь як наші католики приймали унію з римом, король Жигмонт III заручив не лише нам, але і папі римському, що після унії всі уніянти будуть мати ті самі права, що римо-католики.

— Про це я не чув, може воно й так було, але чому так нема, я не знаю. Я військовий чоловік, моє діло служба, що люди говорять, це я знаю і повідаю. Казав пан староста, що кс. біскуп хоче Тилич високо піднести, установити ярмарки для посторонніх. Люди будуть мати вигоду, а Тилич користь, як туть осяде латинський парох.

— А коли ж він туть осяде, коли ж він прийде, таж туть ніякої пастви ще нема?

— Паства буде, отче духовний, буде. Приїдуть купці, прибудуть ремісники, осядуть міщани, виберуть війта і лавників, а пароха тільки, но не видно. Приїхати мусить, як костел готовий, і мешкання для нього, а прислуга вже на місці. Костельний приїхав вчора вечером, Органіст з ріднею нині рано зі мною. Пробошч прибуде напевно завтра, мусить вітати біскупа. Ну, але заговорився з вами, отче духовний, а роботи ще багато передімною, тому даруйте, що я вас попрощаю. До побачення по празнику. А хотівби я ще попрощатися з вашою прекрасною донькою, панною Ксенею, та з пані-маткою.

— Вони певно при роботі в пекарні, тому я перепрошую за їх неприявність, бо на їх голові ціле господарство. Ану Лучко, побіжи за ними і скажи, що пан ротмістр хоче з ними попрощатися.

Небаром на порозі показалися обидві жінки, перед якими склонився Зиліч, та усміхнувся до Ксені, попросив її зокрема, щоб прийшла на посвячення костела в неділю, подивитися на велику параду, якої в Тиличі ще не було.

— Як лише час дозволить, прийдемо подивитися. Ми дуже цікаві побачити біскупа, — сказали жінки.

— Я для вас визначу особнє місце, панно Ксеню, а таке, що з него будете все найкраще бачити.

— Дуже вам вдячні будемо, за вашу прислугу, — сказала Ксеня.

Зиліч склонився перед жінками, вийшов, скочив на коня і відїхав. По дорозі оглянувся пару разів в сторону попівства, чи за ним хто не дивиться. Не побачивши нікого, їхав поволеньки наперед. Пристанув, то знову їхав, не міг ніяк забути Ксені, яка залізла йому глибоко в серце. Її буйне чорне волосся, її великі ясні очі, її якась загадочна усмішка, прикувала ротмістра. Задумався і станув на середині дороги. Хотів вертатися, нібито, що забув ще про одну велику справу. Але, яку би то справу видумати. Ага — вже знаю. Скажу, щоб з церкви вийшла процесія з хоругвами і хрестом...

Але задержався, станув. Постояв хвилю, подумав. Не випадає вертатися, приїду в неділю раніше, тоді спробую зайти, і попрошу щоби виходили. В костелі виберу для неї найкраще місце. Сам стану з противної сторони, буду мати її на оці... Побачу, чи змінить дотеперішний холод... Поїхав. По дорозі оглядався ще кілька разів в сторону попівства, чи за ним хто не дивиться. Але не зауваживши нікого, поїхав своєю дорогою.

Як надійшов латинський Великдень, в Тиличі великий рух. Від самого рана зачали їжджатися люди, пани, шляхта, міщани. Прибуло досить різних худобахоликів,¹⁰¹ прибули й пейсаті жида з бочками, пива, меду і горілки. Народ залив цілу вулицю, коло костела глітно,¹⁰² парада велика. Всі ждуть появи біскупа. Не приїхав, заступив його сутечський¹⁰³ декан.

О. Іван відправив раннім ранком у своїй церковці богослуження, пішов з процесією і народом на плєсвячення костела. З цікавості побігли, його сини, побігли й слуги. Дома осталися лише пані-матка, бо трохи нездужала. Перепрацювавши вчора на грядках, скаржилася на біль в крижах лишилася в ліжку, а при ній Ксеня. Зиліч, уставивши в порядку своїх гайдуків, здивувався, що Ксені нема, а місце для неї зарезервоване, порожнє. Зиліч побіг скоро на попівство по Ксеню. Чувся щасливим, бачив, як Ксеня з

¹⁰¹ незнатний дворянин.

¹⁰² багатолудно.

¹⁰³ з села Сутеч.

ним іде до латинського костела, як він заглядає їй у вічі, вона вдячна йому за оказану ласку, врадувана засідає в костелі на призначенім для неї місці.

Зиліч, застукавши до дверей попівства, постояв хвилю, ніхто не показувався. Застукав вдруге трохи сильніше, вийшла Ксеня та ще з сіней запитала:

— А це що таке, хто так сміло добувається? — і отворила двері.

— Алеж то я, прошу пані, прийшов до вас, панночко прекрасна, просити вас зайняти призначене для вашої прекрасної особи місце.

— Дуже красно дякую вам пане ротмістре, і перепрошую вас дуже, я не можу піти на вашу врочистість.

— Чому ж пані не можуть піти?

— Мама трохи нездорова, вдома нікого нема, всі пішли, навіть служба. Я мушу лишитися коло мами в дома, — відповіла холодно Ксеня.

— Але мамі нічого злого не станеться, прошу конечно піти зі мною, панно Ксеню.

— Не піду, не можу хорої зіставити, — сказала рішуче Ксеня і зачала замикати двері.

Зиліч почервонів страшно і закипів гнівом і пішов до своєї служби.

За це злегковаження його особи постановив пімститися. Схвильований пішов до костела і станув на своїм місці. Під час Богослуження нікого не бачив. Очі опускав на камінну долівку, або підносив у гору, дихаючи тяжко. Цілий час думав про пімсту над попадяною, що не хотіла пізнати його ближче, що знехтувала його особу. Під кінець богослуження, виголосив якийсь молодий священник проповідь на степенях¹⁰⁴ притвору, для людей, що стояли кругом костела, бо в костелі не могли всі поміститися. Під час цієї проповіді Зиліч вийшов з костела. Незабаром, по виході Зиліча з костела, якісь два гайдуки на конях приблизилися до приходства о. Івана і застукали до замкнених дверей. Ксеня вибігла спитати, чого бажають і від кого приходять.

Гайдуки склонилися низенько перед дівчиною, вхопили її на руки, посадили на коня, завязали губу хустиною, щоб не кричала і втікали з нею полями, в напрямі криницьких лісів.

¹⁰⁴ сходах.

Ксеня старалася кричати голосно «ратуйте», але ніхто її крику не чув, бо люди не прийшли ще з богослуження.

По скінченім богослуженню, як о. Іван зачав знімати з себе ризи, приступила до нього старша жінка, страшно заплакана сусідка, яка на богослуженню не була, і сказала, що сталося.

О. Іван зблід, зняв з себе чимскоріше ризи і пішов до хати. Тут застав хвору жінку і біля неї ні живого духа. Зараз прийшли, сини, прийшли слуги...

Від хворої жінки довідався, що рано був Зиліч і просив Ксеню до костела, однак вона відмовила. Це мусить бути його справа...

О. Іван казав запрягти коні, сів на віз з найстаршим сином, виїхав з протестацією до граду. А десятник і два парубки поїхали в напрямі лісу, куди гайдуки повезли Ксеню.

— XIII —

Зимою 1649 р. в цілім Бескиді кипіло. Від села до села кружляли крилаті вісти про діла Хмельницького. Розносили їх кобзарі, лірники, та різні люди з далеких сторін. По одягах і мові пізнати було, хто з Поділля, хто з Волині, а хто з Запоріжжя причалив на Лемківщину. Як старий Данило з Гончави, що перебував на Запоріжжі 25 літ, а тепер вернувся до дому. Він розказував своїм внукам, що новий король післав Хмельницькому булаву, дав йому тайний приказ піти на Львів і бити цархів, що зможе.

— За мою і хлопську кривду — казав король — підійми шаблю, і бий цархів, щоб порохно з них летіло, а тоді і мені і хлопам буде легше. Помагай, Хмелю, не давай своїм і мені кривди зробити.

Подібні оповідання лунали широко і далеко по обох боках Бескиду, доходили, аж до Остурні, послідного українського села, що під Татрами. Звідси ці самі вістки розносили дальше польські гірняки, як солтис Фентовський, органіст Родоцький та інші. Між хлопами настала радість, втіха, люди зачали рухатися. Найбільше радувалися бескидські солтиси. Тішилися на заїзд до Барвінка, на свій хлопський сойм, до солтиса Прокопа Гростанського. Баюс порозсилав післанців, щоби жодного гарнаса не бракло з Барвінку.

— Памятайте, хлопи — кричав Баюс — затисненим кулаком

сильніше штовкнеш, як розчепіреною¹⁰⁵ рукою. В єдності наша сила.

З села до села передавали вістку, що до Барвінка зїде також полковник Стасенко, з вістками від Хмельницького.

Народ заворушився. Пани присмирніли. Пилавці не давали їм спати. Стидно їм було. Кров в них закипіла на хлопів.

Через зиму пани дали хлопам спокій, не силювали їх на панщину, обходилися самі як могли, при допомозі своєї двірської служби. Муркотіли вправді, але людей не гнобили.

Затиснувши зуби, збиралися в тайні перед хлопами по дворах, одні до других їздили. При заслонених вікнах вели тайні наради. Зїжджалися до Бича, Нового Сутеча, та до Кракова, то ще подальше. Молодих шляхтичів не було видно цієї зими по селах, не напастували дівок. Збиралися десь коло Сокаля, а всі проти Хмельницького. Зима минула якось скоро.

В половині березня зачали люди веснувати. На теплого Олексі сіяли вже горох. Обробив весну і Баюс у своїм селі ліщинах. До страсного тижня були вже по всій роботі. На світі було весняно і мило. Оброблена земличка обісхла. Засіяна, віддихала легше як пана. Роса сміялася на молоденьких пелюстках, що рвалися до гори, до сонця, але вечорами плакали від нічних приморозків. Небаром, від усміхненого сонічка, приморозки зникали, топилися як віск, та перемінювалися у пару, яку задихана земля вхолонювала у свої спрагнені уста. Вона втягла в себе і відгомін дзвонів, що гудів у страшний четвер, в останнє перед пасхою. Потім стало тихо в селі і в церкві. Христос лежав у гробі, люди пересували свої коліна кругом Господнього Гробу, цілували камінну долівку, потім плащеницю, шепотіли молитви, кидали шелоги¹⁰⁶ «на тацу» і зітхали.

Прийшов і Баюс з челяддю, клякнув під хором, зітхнув глибоко, перехрестився тричі, та зложивши руки молився, довго, довго. Потім пішов за людьми, на вколішках до Гробу, поцілував кров на ногах Господніх, і обмив її густими сльозами. Молився горяче в душі: — Ти, Боже, віддав життя своє за правду, за любов до людей, до ближніх, а мені дав сили боротися за ту правду, за покривджений твій народ, над яким царики панують, знущаються над ним, кривдять.

В велику суботу Баюс попращався з жінкою і дітьми, поцілував всіх, пожелав свят.

¹⁰⁵ розкритою.

¹⁰⁶ шеляги, дрібні гроші.

— Святкуйте тут самі цього року, розговіться, а я посвяткую зо всіма солтисами у Барвінку. Небаром тут верну до вас, як наладнаємо діло. Бувайте мені здоровіі, ти жінко, доглядай всього, пантруй газдівства, дітей, помагайте діти мамі, любіться всі, як Христос наказав.

На подвірю ждали його товариші. Був Іван Хричко, Роман з Крижівки, Петро Гудак, Марко Климовець, Петро Тамерчик з Бісни, Андрей Кочка, Адам Микулячак з Милика, Яцко Михальчин з Ізб, Лешко Романчак з Мушинки.¹⁰⁷ Посходилися, бо любили Баюся, любили жовтовусого, на його розказ в огонь пішли би. Баюс вийшов з хижі, одітий в коротку сіру гуню.¹⁰⁸ На голові, на круглій повстевій крисані пишались два великі соколіні пера. Оперезаний широким поясом, набиваним цвяхами жовтими, що ярко блистіли на сонці. За поясом два пістолі на креміль, гострий ніж, в руці буздиган,¹⁰⁹ як відзнака отаманської влади. На ногах червоні, шкірні¹¹⁰ з головами.

— Здорові були молодці!

— Здоровя й вам, отамане наш.

— Кому в дорогу, тому час, — сказав Баюс, скочив на коня, за ним посідали молодці і рушили з копита. Порох лише закурився. З хат повиходили люди. Гуторили живо. Радість блистіла в очах. Знимали шапки. Кланялися до землі, бажали щастя. Тішилися, жили надією, що ліпше буде на світі. Жінка за відїзджаючими кинула пригорщу бобу, на щастя.

На другому селі прилучився до дружини Баюса солтис Василь Петрівський з сином Степаном, на третьому Андраш з Цогли, Василь Носаль з Крижівки.

В Маластові прилучився до них Конрад Фирків з Юрком Цюпою. В Баганиці догонив відважний Іван Малик з Росток коло Лабової і Яків Налесник та Андраш з Мартачан з Вахеном Вайга-чем, що мав щербу¹¹¹ на горішній губі і Васько Рогач солтис з Тилича,¹¹² що від часу празника Козьми і Дамяна пішов з дому. Обходив всі села, перебрався за кобзаря і заохочував скривджених до

¹⁰⁷ всі історичні імена (див. д-р Курилло: *Збійництво на Лемківщині*).

¹⁰⁸ сіру верхню одежу, накидку.

¹⁰⁹ вид булави, атрибут влади.

¹¹⁰ шкірні чоботи з холявами.

¹¹¹ роздвоєну верхню губу (вищерблену).

¹¹² всі історичні імена.

пiмсти. Їхали поволі, цілу ніч. Над раном прилучився до них у Вільщці отаман Андрій Савка,¹¹³ зі своєю бурсою. Утіха ж була велика, як побачили Савку, найбільшого богача, що двадцять хлопів через дах перекинув, а був такий легонький, що місяць з неба стягнув би, якби мав крила. Дехто мав випростовану косу, дехто залізом окований кіл, дехто на довгiм дрючку сокиру. Його легіні на головах мали шапки, підбиті лисячим хвостом.

Їхали поволі, по дорозі жартували й співали:

«У Барвінку у Прокопа буде Баюс радив
На жидівсько-панські двори буде нас провадив»...

Як прибули до Барвінка, робився день. Проміння сонця блиснуло гостро зза гори на небо. Зїзджаючи з гори, задержалися коло церковної огорожі, процесія зачала виходити з церкви. Тут побачили вже отамана Чепця, одного з наймудріших гарнасів, що й цара Соломона перехитривби своїм розумом. Не на дармо він вчився колись з Баюсом в Подолинці,¹¹⁴ а за кривду хлопа з чортом раз боровся. А за товаришів збійників ходив раз пекло розвалювати. Його дружина стояла нерухомо, мов ліс. Дехто мав кільчасті ножі, дехто залізнi топiрці, дехто фузію на кремiнь.

За Баюсом надтягнув зараз Сенько з під Маковиці¹¹⁵ зі своїми забескидськими забіяками, що дiтькови раз смоли до пашеки поналивали. За ними з'явився зараз веселий і дотепний Конрад Корнута, що то зі своєю дружиною порозвалював мадярським гiль-таям камінні печери. Відтак прибув Гриць з Кривого з Павленком Білим, що то все кожному збійникові пригадував закон Божий: «багачеві вкрад, а бідному дай». Всі роти Лемківських местників усталилися за церковною огорожею і слухали воскресної утрени.

¹¹³ Андрій Савка походив з Орави, молодець високого росту, і величезної сили (Лемківський Ілля Муромець). Нападав на двори, млини, корчми, на купців, яким грабив товари і роздавав бідним. Участь брав в бурсі Чепця і Баюса. Ходив з універсалами Наперського і Хмельницького. З часом утворив свою численну ватагу (бурсу) з якою нападав на двори і корчми. В часі нападу Шведів боровся зі своєю бурсою по стороні короля.

¹¹⁴ Подолинець – місто на Спiжу, де були єзуїтські школи.

¹¹⁵ Сенько з під Маковиці, один зі славніших отаманів закарпатських збійницьких ватаг, що часами оперував в наших сторонах на Лемківщині. — Головним осідком його банди були славні печери в Маковицьких горах на Закарпатті, в добрах князя Ракочого. — Голосні були його напади в половині XVII ст. Слава його збійничих нападів рівнялася славі Чепця, Савки, Баюса. (д-р Курилло: *Збійництво на Лемківщині*).

Дивилися, як поважно виходила з церкви процесія, як маєстатично посувалося море голов людських кругом церкви, як у чистім повітрі лунали голоси деревляних колатавок. Бачили, як процесія станула перед замкненими дверима церковці, а духовний отець Андрій ударив три рази хрестом в церковні двері і заспівав «Христос Воскресе із мертвих»...

Народ і зібрані лицарі-збійники з одушевленням підхопили цю відвічну пісню і цілою душею відспівали її тричі. Могутня арія заграла у воздуху і потрясла серцем народа. Зі зболілою душою народа вийшла така сила чуття, що голос відбивався від далеких гірських скель і полетів далеко ген аж до престолу Творця всесвіту. Збійники співали її цілою душею. Вони бажали Христового воскресіння для білних, голих обдертих, лемківських нуждарів. На скінченім богослуженні отець духовний Андрій посвятив зібраному народові пасхи. Так само і збійникам як котрий розвинув і розложив свій вузлик. Збійники сипнули «на тацу» гарний гріш на потреби церковні, між якими блистіли срібні таляри і золоті дукати. По Службі Божій збійники відійшли на подвіря солтиса Прокопа Гростянського. Тут розложилися табором, зачали христосування, бажаючи собі щастя та здоровля і свободи українському народові з панської неволі.

Солтис Прокоп, богач на цілі гори, не жалувал гостям нічого. Казав зарізати вола, заколов дві безроги, нанесли дичини з ліса, жінка зварила кільканадцять кіп яєць, напекла хліба з угорської муки і принимала гостей християнським звичаєм. При тім Прокіп не жалувал напйтків, які звели збійники з жидівських корчем.

Під кінець гостини приїхав начальник всіх отаманів, полковник Стасенко.

Тоді радости не було кінця, всі були цікаві на вісти від Хмельницького. По привитанні з молодцями, пішов наперед до хижі Прокопа. Потім казав прикликати всіх гарнасів перед себе. Позасідали перед хижею по старшині, Чепец, Баюс, Савка, Сенько з під Маковиці, Корнута, Гриць з Кривого, Павленко Білий, Петрівський, Роман з Крижівки, Литвин, Гаращак та інші, одні за другими сadowилися на колодах, бальках, ялицях і дехто на мураві. Стасенко привитав всіх по щирости, для кожного мав ласкаве слово, зі всіми христосувався, та, відітхнувши, відізався до зібраних:

— Дорогі браття! Нині воскреслий Христос вчить нас, що всі люди рівні, всі синами Божими звуться. Христос зніс неволю, а наші пани завели неволю, панщину, закріпостили хлопів, кажуть на себе робити, живють не поправді, роспусно, самі не працюють, нами

поганяють, закон ломлять, короля не слухають. Дібралися вже до наших Бескидів і на нас гірняків наложили вже кайдани. Ми, Лемки, ніколи панщини не робили, ніколи не знали ніяких панів, ніякої шляхти у нас не було споконвіку... В законі Божім того нема, щоби одні на других працювали. Кожний повинен працювати сам на себе. Щоб неправду зі світа зігнати, пішов на поміч нашому королеві Богдан Хмельницький, розбив панів у великих боях і вигнав їх геть з України. За ним стоїть новий король і кримський хан. В цілім краю, люди ніде панщини не роблять, з поклонами до панів не ходять і жадних повинностей не дають. Це треба розповісти тим всім, що повтікали у глибокі гори в надії, що пани їх там не найдуть. В самій Польщі хлопи заворушились, хочать вільними бути, король за ними також, видав грамоту Косткові Наперському, синові свого небіщика брата, і казав йому зібрати всіх підгальн і приборкати магнатів, а королеві допомогти. Бідна загонова шляхта йде вся за нами, вся горнеться до Хмельницького. Кажу вам, браття, йде до того, що всі магнати зачнуть самі орати свої ниви, бо хлопи вже не хочать. Мусите знати, що наш закарпатський сусід, князь Ракочий, йде з Хмельницьким рука в руку і побачите, як він небаром перейде карпатські гори в наших сторонах, а що далі буде, побачимо. Ми зараз мусимо розпочати напади на великопанські і магнатські двори. Їхні панята пустити з торбами. Позганяти з дворів і панських ланів тих темних людей, що мають очі, а нічого не бачуть, ні своєї нужди, ні горя. Небаром настане час, де не буде ні панів, ні слуг, а будуть рівні люди до праці. Для дармоїдів не буде милосердя, як і для тих, що хлопські шкіри казали на бубен натягати. Мусимо відплатити тим, що з наших шкіру стягали, що наших четвертували, на палі всаджали. Мусимо боротися за короля, щоб з нього не сміялися, а всю владу йому віддали, мусимо покарати тих, що наші хижі підпалювали, щоб їм видніше було в ночі їхати на балі, на забави. Ми візвали вас тут, щоб кожний з вас висказав своє горе: кого де скривдили, підемо заплатити за це нашим ворогам.

По промові Стасенка зачали говорити покривджені.

— Я, браття, Федір Клещак з Яшкова, прийшов шукати помочі, за мою кривду, якої дізнав від дідича. Він казав моїх німечних родичів (що у мене доживали віку) вигнати з моєї хати і осадив їх в іншій на те, щоб вони платили чинш. Родичі мої самі не в силі працювати на себе. Отець каліка, а мати німечна цілком і майже сліпа. Я не позволив їх вигнати, побив гайдуків, втік і за те я тут між вами, браття. Ратунку вашого прошу, благаю.

— А маму мою вигнали з дворища, та дали другому, — сказав Василь Державик з Полянки. — Мама плакала з дрібними дітьми, а найстарший не міг того стерпіти, grimнув гайдука бучком через голову так сильно, що заточився і впав на землю, а я втік до вас.

— А в нашому селі, — сказав Борута — жиди зложили старості 4000 зл., щоб заборонив руснакам шинкувати горілкою. Староста післав гайдуків до того руснака, у якого я був за свого. Гайдуки порубали всю горілчану посуду, всі казани, приладдя, відтак підпалили хату, причім згоріла церква. Король не каже робити людям такої кривди, а гайдуки роблять. Чи ми не люди, як і вони, чи нам не однаково сонце світить. Чи його тіло не з такої самої глини як наше?

По промові ще кількох гарнасів закінчив зібрання полковник Стасенко тим, що правду добудемо тільки затисненими кулаками. Мусимо триматися разом, один за всіх, всі за одного. Ніхто нікого не сміє зрадити, нікого не видати, хочай би на муки брали. Чесний лицар все перетерпить, а пари з уст не пустить і без застережень слухає своїх гарнасів.

Стасенко дав ще деякі тайні припоручення своїм отаманам, та виїхав на коні до Тилича.

По його відїзді, збійники забавлялися у гостинного Прокопа до пізнього вечера.

— XIV —

Ксеня кричала на ціле горло, як знайшлася в руках двох сильних посіпаків.

— Люди, ратуйте мене! — лунало по повітрю.

— Люди, не дайте мене! Татку, де ви? Лучко, ратуй, мене! Парашко! Федю! — кричала Ксеня, взиваючи всіх домових на поміч. Голос її губився в порожній stodolі, що проти попівства пуста стояла.

Ніде ні живої душі не було видно. Всі з попівства були на великій параді, біля латинського костела, віддаленого кілька сот сяжнів. Голос Ксені почула вправді мама, що лежала в ліжку, але встати сама не могла, бо терпіла на постріл в крижах. Та розпучливий голос Ксені додав їй сили. Вона зойкнула кілька разів і таки

на силу піднялася. Встала з ліжка і при допомозі палички, пришкандибала до вікна, подивилася, що там такого страшного на подвір'ю сталося, чому Ксеня так зверещала. Отворила вікно і побачила страшний вид: Ксеня на колінах гайдуків, що втікають кіньми вигоном в поле.

Як пані-матка побачила цю сцену, заніміла. Їй потемніло в очах — забула язика в губі, зачала щось белкотіти, але слова її якісь недоладні, язик відмовив служби.

В хаті нікого нема.

На щастя побачила пані-матку сусіда Дмитриха, з проти-лежної хати, побігла до неї під вікно і закричала:

— Їмость! Їмость! Вашу Ксеню якиси люди хопили на коня і втічуть з нею.

Пані-матка, відзискавши голос, сказала:

— Євко, бігай скоро до церкви, скажи отцю духовному, всім людям, хай сідають на коні, та здоганяють злодіїв, а скоро.

Дмитриха побігла.

Уйшовши кількадесять кроків, побачила на коні ротмістра Зиліча, якого знала з виду, бо втікався людям. Полетіла до нього, хотіла розповісти, яке сталося нещастя. Однак Зиліч зміркував відразу, з чим баба до нього летить, стиснув коня острогами і відіхав від баби кільканадцять кроків в противнім напрямі, відтак завернув за гайдуками в поле.

Гайдуки гнали з дівчиною, що кінь міг вискочити. Дівчина кричала на ціле горло: «Ратуйте! Ратуйте!». Гайдук закрив їй губу рукою, дівчина штовхнула гайдука в ніс, аж кров йому пустилася, зсунула його руку зі своїх уст, відтак штовхнула гайдука ліктем в живіт так сильно, що йому в очах потемніло. Гайдук пустив Ксеню, вона упала з коня на землю. Гайдук стратив рівновагу, перевернувся з коня, та не витягнув одної ноги зі стремена й кінь волочив його за собою. Ксеня зірвалася на ноги і почала втікати в напрямі свого дому. За нею пігнав на коні другий гайдук, а третій заступив їй дорогу, що стояв в запасі за стодолою попівства. Ксеня, побачивши двох ворогів проти себе, скрутила в бік і задихана летіла в напрямі хижі сусідки Дмитрихи і кричала на ціле горло: «Люди, рятуйте!». Але в полі того крику ніхто не чув, а гайдуки заступили дорогу дівчині. Вона вхопила кавалок твердої груди землі, і трафила одному гайдукові в лице, другого поцілила в голову, та третій зайшов дівчину ззаду, вхопив її обома руками за руки. Гайдуки перевернули дівчину на землю, звязали ноги і руки заткали уста, висадили на

коня і гальопом пустилися в напрямі ліса.

Цій сцені придивлявся ротмістр Зиліч, і поїхав в значній віддалі за гайдуками. Через цілу дорогу Ксеня виривалася з рук опришків, але звязана в сильних руках опришків вирватися не могла. З три години їзди завезли її гайдуки перед двір діда Ольшевського в Сарах.

Тут перед двором заступили дорогу гайдукам інші гайдуки, яких було кілька під командою старшого.

Чужі гайдуки, побачивши, що везуть дівчину, крикнули: «Стуй!». Повинимали шаблі і кинулися на тих, що везли Ксеню і давай відбивати її. Настала загальна метушня, серед якої Ксеня обірвала кілька штовханців і собі підняла крик. Дійшло до того, що Ксеня опинилася в руках чужих гайдуків, якими як Ксені здавалося командував ротмістр Зиліч. В Ксеню дух вступив, віджила надія рятунку, дивилася на Зиліча, як за ангелом, але він в тій суматосі десь заподівся. Вона зісталася в руках чужих гайдуків, дивилася за ним, але його більше не побачила. Не могла ніяк зрозуміти, що це все означає...

Як гайдуки станули з дівчиною перед двором, Ксеня зачала знов голосно кричати: «Люди, рятуйте мене! Мене розбійники вхопили. Рятуйте!».

Але розпучливого голосу Ксені ніхто не чув. Не тому, щоб двір був порожний, але тому, що ротмістр Зиліч приїхав скорше, запобіг збіговиську, щоб двірська челяд нічого не бачила. Їзді зняли Ксеню з коня, розв'язали їй ноги, та зав'язали очі, щоби не пізнала, де вона знаходиться і ввели її до двора. Ксеня, ідучи з зав'язаними очима, кричала на ціле горло.

— Люди добрі, рятуйте мене нещасливу, віддайте мене батькам до Тилича, мене з Тилича розбійники вивели, пірвали мене, я дочка священника з Тилича. Рятуйте мене, розкажіть всім, що злодії мене зловили, розбійники.

Зиліч казав понаганяти двірську службу своєї тітки до фільварчного¹¹⁶ будинку, та всетаки страшний крик Ксені почула двірська служба, і здогадалася, що то за діло сталося...

Гайдуки впровадили Ксеню до палати і віддали в руки пані Альбіни, що ввела її до осібної кімнати, де казала розв'язати дівчині руки. Перемучену лишила в кімнаті, а сама вийшла.

Ксеня, маючи вільні руки, здерла зараз заслону з очей, поди-

¹¹⁶ поміщицького.

вилася по кімнаті, побігла до вікна і пробувала відімкнути його. Однак вікно не подавалося. Постановила збити шибу, утікати вікном, але побачила під вікном гайдука. Ксеня знесилена, перемучена, відійшла від вікна, сіла на крісло і задумалася.

Не знала в чиїх руках вона знаходиться. Припускала, що насильно викрав її Зиліч. Хвилювалася перед дальшою судьбою. Там просиділа довго. На дворі сонце котилося за гори... Наставав сумерк.

Ксеня встала з крісла, перейшла по кімнаті. В кімнаті було двоє дверей. Підійшла до одних і других, попробувала, позами-кані... Але замки не в її руках... ключі хтось має... а вона безбро-нна.

Всюди тихо... ні живого духа... Надслухувала під дверима, чи не почує людського голосу... Може бодай людський віддих почує... Ні — не почула... всюди тишина. Ця гробова тишина перерезала її — серце зачало битися, як молотом... Боялася ночі... зимний піт виступив на чоло... сумерк западав... в очах робилося темно, щось її в горлі давило.

Ксеня вибухнула голосним плачем... плакала голосно, цілим своїм єством, кричала і плакала: «Мамо моя, мамо!» — а відголос її крику відбивався по сусідних пустих кімнатах, і похмурним відгомоном вертався до Ксені...

Плач успокоїв її, але сумерк наганяв її зловіщі думки... Ксеня клякнула на середині кімнати і зачала голосно молитися.

— Боже мій, Боже. Змилосердися надімною нещасною. Защо люди мене так переслідують? За що таку кривду мені зробили? Боже, рятуй мене, коли люди такі глухі на мої прохання. Боже допоможи мені. Боже, не дай мені пропасти.

Встала, подивилася по кімнаті, заглянула у вікно, сумерк страшив її, проймав душу, побігла до дверей, зачала калатати, торгала клямку і кричала:

— Люди, отворііііть! — ...а відгомон у других кімнатах повторяв кінцеві склади. Била в двері руками і кричала.

Всюди тихо... Сумерк западав щораз чорніший. Ні живого духа...

Нагло почула сильне дрожання, в очах їй потемніло. Почула, що хтось вложив ключ в двері, — заскреготав і обернув ним в дверях. Ксеня здригала на цілім тілі... в уяві станув перед нею Зиліч. Ксеня спазматично закричала, як божевільна — гіііііііі, — і упала на землю.

На дворі вже добре смеркалося як збійники по широкій і веселій забаві розїхалися з Барвінка, дехто восвоюси, дехто на збій. На небі пересувався між невеличкими хмаринками білолиций місяць, що досить млаво освітлював землю. З півночі натягав зимний вітерець. Виглядало, що в ночі настане приморозок. Збійники їхали в тишині, дорогою на Дуклю. Потім взяли на «Студений верх», де сухий вітер смалив їх по лицях, а протягав так сильно з дукольського провалу. Збійники позатирали руки, дехто закурив люльку, дехто зачав співати:

Збійнику, збійнику,
Щож ти, брате, робиш?
За дня до дівчини
Вночі на збій ходиш.

Баюс, почувши спів, обернувся похмуро до співаків. Вони зараз зрозуміли побажання свого гарнаса, замовкли. Дальше їхали в мовчанню боком Тиляви. В Терстяні скрутили на ліво, переїхали за річку і завернули на Янгруд Дукольський, добре загосподаровану посілість, великого магната Яна Менціньського.

Був то жорстокий дідич, знаний в цілій окрузі тиран, для людей. Перед кількома роками впровадився в ті сторони, виснаживши собі у короля посілість. Кривдою і потом своїх підданих збогачувався з дня на день. Заокруглював свої посілости новими лісами, то урожайними нивами. Як лиш побачив, що його підданий, невсипущою працею доробився гарної нивки, розвів садок, або бджоли, так зараз цей маєток відбирав селянинови, влучував до свого, а підданому визначував у другому місці десь під лісом пустир землі, осадив його на корінню і казав наново дораблятися. Менціньські осівши перед кількома роками за Дуклею, збудував собі на взір великих магнатів, з твердого матеріялу, двір. Оточив його грубезними полісадами,¹¹⁷ ровами, до яких спустив воду з річки яселки. На випадок нападу в тих часах, коли то шляхетська кров бурилася під час «заяздів»¹¹⁸ треба було в дворі мати безпечний захист. Бувало й таке, що не одна шляхетська гостина кінчилася кровопролиттям, що запрошеного сусіда-гостя виносили на марах з гостинної салі. Тоді

¹¹⁷ тут паркан, огороження.

¹¹⁸ поль. наїзди для грабунків.

треба було дуже сильно укріплених дворів, тимбільше на Підкарпаттю, до якого напливала щораз більше шляхта. Вона пхалася в гори, щоб приборкати автохтонну лемківську людськість, що не знала ще панщини а жила собі свobodно з Богом і чудовою природою. Тоді автохтони, гірняки, побачивши у себе непростених гостей, які займають їм пасовиська, та орні кусні землі, зачали ставати в своїй обороні. Грабили двори, й калічили а то й убивали запрошених гостей.

До таких «добродіїв» лемківської людности належав також пан Ян Менцінські. Він тримав коло себе цілу зграю шляхетських пахолків, синів загонової шляхти, так званих «кренцівонсуф»,¹¹⁹ що мали обовязок слідити за місцевою людністю, чи вона працює, чи викорчує ліси, розмножує борти, і чи слухає нових панів і віддає до двора «повинність».¹²⁰

Як худобахолк зловив новоосілого на «сирім кореню» фуртака,¹²¹ що не дав до двора належної повинности, мав право бити його нагаями, заковати в диби, замикати до льоху, з котрого селянин божого сонця не побачив, там зогнив, бо пан шляхтич на підставі соймової ухвали, був паном життя і смерти свого підданого.

Баюс виїхавши з Барвінка зі своєю бурсою, хотів нападом на двір дідича Менцінського захопити у свої руки більшу скількість оружжя, яке мав для своєї оборони Менцінський. Баюс приїхав з дружиною під Янгород пізнім вечером. Здалека побачили в дворі світло. Збійники злізли з коней за двірськими гумнами,¹²² коні привязали до парканів, лишили при них наймолодшого збійника, Клима Збарала з Блехнарки. Самі взяли в руки чотири фузії і 5 пістолів, три залізні топірці і три оковані залізні дрючки, всю зброю, яку мали, і підійшли під двір. В кількох кімнатах блимало світло, яке через вирізані в віконцях невеличкі отвори видобувалося на двір.

Збійники перейшли осторожно на пальцях попід стайні. Пристанули під дверима, чули як худоба румегає. Двірської служби ніде не було видно. Заспала в стайнях. Посунулися дальше на вшпиньках, через дідинець, тримаючи фузії в руках, скулилися і тихцем підкралися під двірські вікна. Тут почули досить голосну

¹¹⁹ поль. крутивус, той, що має закручені вуса вгору, на відміну від українських влиз.

¹²⁰ податок.

¹²¹ тут неслухняний мешканець.

¹²² тут прибудови.

розмову, але розібрати її не могли, часом хтось заспівав, дехто зареготався, на загал в дворі було весело, може гості забавлялися. Баюс обійшов двір кругом. Побачив там два входи, один чорний кухонний, другий парадний, для гостей.

Баюс уставив своїх людей в цей спосіб: три з фузіями і два з пістолями станули при кухоннім вході, інші при параднім. Крім того два з окованими дрючками мали виважувати двері, що вели до кухні, треті з топірцями станули при параднім вході.

Баюс закомандував в цей спосіб, що вистрілив з пістоля в повітря. Тоді збійники зачали стріляти до вікон і дверей. Зі всіх сторін чути було тріск вистрілів, бренькет шиб, ломання дверей, вікон. Перші двері виломали від кухні. Звідси вибігло кільканадцять озброєних худобахолків, що зачали стріляти до збійників. Розлягався страшний тріск з обидвох сторін, при тім було чути зойки. Два худобахолки, поцілені збійницькими кулями, заревіли та впали на землю. Збійники, вистрілявши фузії і пістолі, цофнулися під напором стрілів з кухонних сіней, під стайні. Один з них, Гаращак поцілений смертельно, упав на землю. Збійники допавши своїх коней, повтікали.

Напад загарбання дідичівської зброї в Янгороді Дукельським не вдавсь. Після уложеного пляну, збійники цофнулися зараз ліворуч у величезні царгівські ліси, щоби на випадок погоні сховатися.

Іхали збочем царгівського лісу так скоро, що аж ялиці зі страху зашепотіли. Зірвався зимний вітер і дув з такою силою, що ялиці почали вимахувати довгими руками. Збійники гнали що сили аж до Завадки. Тут в лісах на перехрестю між Кроликом а Завадкою, переїхали через Петрову гору і зблизилися до дороги, що вела до Високого Міста. Не доходячи до цієї дороги станули. Боялися зустрінути з погонею. Тому лишали за собою цергівські — збійницькі печери. Станули в найбільшій тишині. Розіслали розвідників, одного на праву, другого на ліву сторону дороги. По повороті розвідників перейшли осторожно боком посади Високого Міста, відтак обернулися лісами на Зиндранову, звідки хотіли перебратися на мадярський бік.

В Зиндрановій пощастилося їм, відпочили у глибоких лісах і при тій спосібності украли місцевому дідичеві 77 коней, з якими переступили границі держави. В Комарнику були великі склади соли. Коні пустили на пашу. Відтак розбили панів склади соли, забрали з собою кілька міхів. Забрали також кілька міхів хліба, напеченого для лісових робітників, поїхали в дальшу дорогу до

збійницького матерника на Маковицю. Їхали краями сіл, оминали також густі ліси, яких в тих сторонах повно. Хотіли за всяку ціну над раном прибути під Маковицю. Як переїхали річку Ондаву, робився день. Почало світати, як побачили великанські маковицькі пасма гір, оброслі темними борами.

— Витай нам рідна Маковице! — крикнули збійники, що походили з тих сторін. — Прийми нас гостинно на своє величаве лоно.

— Маковице наша рідна! — крикнув збійник Борута. — Ми спішили у твої величаві підземельні замки. Там прийме нас гостинно отаман Сенько, твій одинокий господар, заховає нас у твоїм лоні, в непроходимих лісах, в яких дикий звір і збійник господарюють і ведуть боротьбу на життя і смерть.

— Їдемо браття, до наших славних печер, — сказав Баюс, — їдемо в гостину до Сенька, він накормить нас, приголубить.

Збійники зачали спинатися під гору. Їхали обережно, по дорозі подибували масу камінних зломів, оброслих мохом, в яких коні могли поломати собі ноги. На горі відпочили. Тут витали сходяче сонце. Дивилися на подальші села, що розложилися по обох боках Маковиці. Поволі зачали спускатися в долину, відтак скрутили вбік, опісля їхали довгим проваллям оброслим ліщиною, в якім було повно камінних звалів. Їхали обережно, оминали поперевертані колоди, поломані бурями пні, за якими крилися серни й олені. Сполохані звірі втікали перед несподіваними гістьми. З провалля вийшли на другу гору, в якій крилися печери. Лишили перші печери, поїхали далше, шукати вигідніших, в яких господарив Сенько, славний отаман по обох боках Бескидів. Пустивши коні на обширні лісні поляни на пашу самі влізли до знаної їм печери. Обійшли її кругом, оглянули всі бічні коридорі, чи нема кого з угорських товаришів. В одній бічній заглибині найшли смердючу шкіру з оленя, яку забули їхні товариші викинути. Біля неї обгризені кости, більше нічого.

Посидівши хвилю, Баюс сказав до товаришів:

— Гей, гей, сталося. Недобрий ми початок почали браття. Лихий початок зробили. Біда наша в тім, що у нас замало зброї. Треба її конечно роздобути більше.

— Тут в лісі не добудемо, — відозвався Гриць з Кривого.

— Певно, що ні, — закричали інші.

— Треба буде там, — показав Баюс пальцем на полудне.

— Підемо, підемо, — відозвався Павленко.

— Певно, що підете, бо треба піти, — доповів Баюс. — Але знаєте, що? Шкода нам Гарашака. Бідняга лишився між царахами, а дома жінка і діти. Що вони бідні зроблять самі? Там лем пару овечок в хаті. Треба браття помолитися за його душу, щоб Господь прийняв її до Царства Небесного. Добрий дружба був з нього, щирий і прихильний до всіх. Бідного не забував, вдовиці не поминув.

Баюс став на коліна, зложив три пальці і став хреститися. За його приміром покліяли всі і зачали повторяти: «Ца й Сина і Святого Духа. Амінь». Печери затихли, замовкли. Чути було лише слова перекрученої Молитви Господньої, яку збійники голосно переповідали за Баюсом, слово за словом. Зложивши руки на груди, клячали на твердін камені, ніхто не відвернувся, ніхто не оглянувся. Всі були переняті повагою хвилі, вірою, що стоять перед обличчям, Всевишнього.

По скінченій молитві Господній, повторяли за Баюсом словам покаянного псалму: «Помилуй, мя, Боже, по великій милості Твоїй, і по множеству щедрот Твоїх очисти беззаконія наша». Баюс голосно, на память, виголошував слово за словом.

А ліс занімів, стояв нерухомо, ані один листок не ворухнувся. Всі дерева витріщили очі, насторожили вуха, слухали слів до Творця Всесвіту. Бачили, як святі слова летіли попри них в гору, вище й вище.

По скінченій молитві відізвався Баюс.

— Браття! Нині світлий тиждень у наших хижах. Ми помолилися за брата нашого, як пристало на справедливих християн, а тепер треба б дещо в рот вкинути. Постарайтеся про добре снідання.

— Зараз буде.

В тій хвилі зірвалося кілька молодших збійників з місця і пішли з фузіями в ліс. Не минула година, як принесли на плечах великого оленя. Зняли з нього шкіру, випороли з нього бебехи,¹²³ розчвертували і зачали пекти на ватрі.

Як мясо трохи припеклося, Баюс встав, перехрестився і заговорив:

— Браття! Нині світлий тиждень, в наших хижах співають наші браття і сестри «Христос Воскрес». А чи ми не такі самі християни? Чи Христос не терпів і за нас? Чи не помер між розбійниками, яким дарував провини — і з ними пішов до раю. Ми прецінь не розбійники, а збійники, що боремося за правду, за щастя

¹²³ внутрючі.

братів, хлопів. А щоб нам Христос допоміг докінчити добре діло, просім в Христа помочі і заспіваймо собі, так від серця, щоб нашу пісню аж в наших селах почули. А ну, браття, за мною «Христос воооскресе-ге із ме-гертвих».

І зі здорових грудей, залунала між скалами воскресна пісня і в чистім гірськім повітрі полинула ген, ген, далеко по цілій Маковиці, а відгомін її лучився з голосом братів у бескидських дворах і розтоках.

— XVI —

Ключ вложений в замок дверей кімнати, де була замкнена Ксеня, затявся — і ні в право, ні в ліво не хотів обернутися. Видно замок заржавів.

Кімнатна служниця Марта побігла до кухні, принесла кусник лоевої свічки, насмарувала ключ, і доперва тоді відчинено двері.

Пані Альбіна ввійшла з Мартою до Кімнати і з жахом побачила, що жертва замкнена в її домі, лежить зімліла на долівці.

— Принеси води зараз, — крикнула дідичка до служниці, а сама вдивлялася з заплющеними очима лежачу на підлозі Ксеню, і шепотом до себе сказала:

— Треба мені цього було, «глупе рицерске захцянкі».¹²⁴

Принесеною водою скропила лице Ксені. Ксеня отворила очі, промовила: «Де я?» — і знову закрила очі.

— Натри їй лице, чоло і шию водою, — крикнула пані до Марти.

Марта налила води на свою долоню і натирала Ксеню.

Ксеня отворила очі, махінально спитала:

— Боже, де я, що зі мною сталося? — і зачала трястися, як в лихоманці.

— Хай, пані, не бояться, — сказала приязно пані Альбіна і засміялася до неї. — Прошу встати, пані в нашім домі, тут пані нічого злого не станеться. Ми тут паню схоронили перед злими людьми, що хотіли зробити вам кривду і повезти вас світами. Бог-зна де. Ми на це не дозволили. Прошу, пані, успокоїтись. Пані відпінуть трохи у нас, а відтак відвеземо вас до дому ваших батьків.

¹²⁴ поль. дурні рицерські забагання.

Ксеня отворила очі, дивилася якось апатично в незнакомі лиця і запитала:

— Де я? Де я нахожусь? У кого я, в чийм домі? По що мене тут завезли ті розбійники? — і замкнула очі.

— Прошу не боятися, нічого, нікого, тут вам ніхто жадної кривди не зробить. Вам могли зробити кривду ті гільтаї, ті посіпаки, що вас світами везли, але ми оборонили вас перед ними. Ми вирвали вас з рук тих нечемних людей, і задержали у своїм домі. Будьте спокійні, тепер ніч надходить, прошу успокоїтися, прошу встати і переспати в тій кімнаті. От тут, якраз ліжко для вас. Марто, розбери і приладь для панянки ліжко.

Пані Альбіна взяла за руки Ксеню і зачала двигати з землі. Положила свою білу руку на її лице, відтак на чоло, і скривилася. Пізнала, що Ксеня хвора, має горячку. Двигнула з Мартою насильно Ксеню з землі і завела на приготоване ліжко.

Ксеня сіла на ліжко і тряслася ціла з дрощів, подивилася недовірливо на обидві жінки, і запитала:

— Прошу, пані, скажіть мені, де я нахожусь, в чийх руках...? Де мене завезли...?

— Не бійтеся нічого, панночко прекрасна. Вам тут нічого не станеться. Ви під моєю опікою. Я дідичка двора в Сарах... Я знаю, вас пірвали збійники і хотіли вивезти світами. Але трафився на щастя ваше, знаний вам чесний рицар, заарештував тих розбійників і вас казав запровадити до мого двора, а тих гільтаїв пов'язав і запровадив в тюрму, до гроду відставив їх закованих в кайдани. Вони за цей негідний поступок відпокутують, будуть сказані на кілька літ тюрми, а може і головою наложать.

— Дякую вам, пані дідичко, — сказала Ксеня, але очі впялила в долівку, бо не вірила тим словам. — Я не буду тут сама спати в тій кімнаті, я боюся, сама тут лишатися на ніч. Тут так страшно, заберіть мене з собою, до своєї кімнати, пані ласкава. Я тут сама не зістану, я чуюся нездорова, — сказала Ксеня.

— Добре, добре, якраз лишиться при вас тут ота моя кімнатна дівчина Марта. Вона разом з вами зістанеться тут, буде спати разом з вами. На тій канапі буде її місце. Прошу, пані, розібратися зараз, бо бачу, що ви нездужаєте. Марто, принеси горячого молока для панни, а може ви зілиб дещо, ви певно голодні.

— Дякую пані дідичці за її ласку для мене. Я не голодна, мені якось так цілий світ крутиться, але я тут сама не зістану. Я боюся щоб зі мною що злого не зробили. Я хотіла б до батьків, до

Тилича, відіхати додому. Мій батько там священиком, і мати дома хвора.

— Прошу успокоїтись, панно Ксеню, тепер, бачите, ніч. Як то в ночі поїдете додому? До Тилича досить далеко, в ночі небезпечно їхати в дорогу. Завтра, як будете здорові, я сама відвезу вас і віддам під опіку родичів. Будьте цілком спокійні, вам ніщо зле тут не станеться. Ви під моєю опікою і того рицаря, що вас, панночко Ксеню висвободив з рук розбійників.

— Звідки ж знають, що я Ксеня називаюся?

— Власне той рицар сказав мені це, і просив, щоб я вами заопікувалася, як своєю дитиною, казав, що він вас добре знає, і з прихильности до ваших батьків, з котрими жиє в приязні, зробив це з нараженням свого життя, і вас висвободив з рук негідників.

— Якже називається цей рицар?

— Ротмістр Зиліч.

— Ах! — Ксеня аж стряслася і закрила руками лице. Перевернулася на ліжку і зачала спазматично плакати. Плакала голосно, і ціла тряслася, як у пропасниці. Пані Альбіна кивнула на Марту, щоби при хворій лишилася, а сама побігла до лівого крила свого дому, де находилися її мешкальні кімнати. Там ждав на неї «кузен» Зиліч.

— Алеж не мудрий ти, Фредзю, — сказала пані Альбіна до Зиліча. — Не мудро ти зробив. Тобі здається, що пірвати дівчину, то легка справа. Мусиш знати, що ті часи давно минули, як рицар в змові з дівчиною викрадав її з дому. Я бачу, що дівчина за тобою не потягає і насильно милим не будеш. На згадку про тебе, що ти спас її з рук розбишаків, вона дістала спазмів, нервових дрощів, кинулася на ліжку і дивитися на нас не хоче.

— Алеж цьотечко¹²⁵ найсолодша. Я її страшно люблю. Без неї нема для мене життя, або її пригорну до себе, або собі смерть зроблю. Вона для мене всім, цілим світом. Цьотечко, маєш її в своїх руках. Мусиш так робити, щоб її конечно прихилити до мене. Я тебе озолочу, цьотечко, моя дорога, моя золота. Може вона поволеньки буде привикати. Тепер хай відпічне по такій тяжкій дорозі, а потім побачимо.

— Побачимо, побачимо. Я боюся, щоб вона не дістала якої хвороби. Лиця у неї паленіють чоло горяче, а при тім має дрощі. Щож ти думаєш, так дівку стурбувати, вона ж делікатніща людина

¹²⁵ поль. тітко, тіточко.

до такої їзди не привикла. Певно твої гайдуки не церемонилися в дорозі з нею. От тягли за собою, як кавалок колоди. Але бачу, ти Фредзю, маєш незлий апетит. Хоч змучена, вона прекрасна.

Це сказавши відійшла на праве крило палацу, до хворої. Подивившись на Ксеню, пані Альбіна покрутила носом, відтак вернулася до своїх покоїв, видно розсерджена, заговорила до Зиліча:

— Алеж ти, Фредзю, наробив мені і собі клопоту.

— А щож такого? — заговорив Зиліч до тітки і витріщив на неї свої залякані очі.

— Я бачу, — цідила поволі слова пані Альбіна, — що Ксеня буде хвора. Має горячку. За скоро дихає. Боюся, щоб ця твоя романтична пригода зле не закінчилася.

— Що ти кажеш, тіточко дороженька?

— Те, що чуєш. Треба би на мою гадку, поставити кілька пявок на груди, а кілька поза вуха. Я післала по знахорку, сама не хочу рішати про все.

Зиліч, почувши ті слова, приблід. Встав з крісла і зачав нервово ходити по кімнаті, потім відозвався:

— А може я поїхав би по знахорку?

— Дай собі спокій, Фредзю, лиши це, бо це не твоє діло, не випадає, поїхала вже Марта.

— XVII —

На другий день досвіта, виправив Баюс до Вугвару під проводом Гарнаса Павленка Білого десять найвідважніших молодців до тамошного змідярщеного шваба¹²⁶ Фріца Лянгоша, що був добрим шлюсаром і виробляв прекрасну зброю, для війська князя Ракочого. Павленко взяв з собою між іншими великого силача Конрада Корнуту, і дуже спритного і розумного Гриця з Кривого, а також Лешка Романяка, родом з Мушинки, що вмів добре по мадярськи говорити. Цей Лешко Романяк не був ідейним збійником. Він не ходив на збій, щоб зломити державний лад, знести кріпацтво і допомогти бідному народові до волі. Він в першій мірі не забував про себе. На збійництві навіть збогатився. Мав багато золота і срібла, що переховував у своєї жони, яку перевозив з місця на місце.

¹²⁶ тут німця.

Любив гарно убиратися. Ходив у кабатах вишиваних золотом і сріблом. Часто стрічали його в мундурі мадярського офіціра. На голові носив сріблом вишитий шолом, або золотом обшиту шапку з лисячим хвослом. Тоді не виглядав на збійника, але на гордого пана. Збійники не долюблювали його, але був придатний задля великої відваги і тому, що знав добре по мадярськи, та по німецьки. Збійники одяглися в купецькі строї, а Романяк в офіцерський, рушили в дорогу до Вугвару. По дорозі співали, аж гомін розлягався по лісі.

Бескидські солтиси, народом вибрані
Їдуть до Вугвару, хлопці мальовані.
Їдуть до вугвару, зброю купувати.
Як вернуть до дому, будуть воювати.

Над вечер задержалися милю перед Вугваром, в селі Петрівцях, де в лісі переночували.

На другий день рано, Гриць з Кривого, Корнута і Романяк, пішли до села Петровець, де наймили селянську підводу і поїхали до Вугвару. Тут роздивившись по місті, відшукали фабрику шлюсаря Лангоша, що стояла за містом. У його фабриці продавали кулі, порох, і всіляке приладдя до стріляння.

Романяк убраний, в офіцерський мундур, виглядав, як який військовий чоловік, а ці два інші, як його маркетани,¹²⁷ покупці. Шлюсар Лангош, побачивши такого знатного офіцера, що вербує військо на війну, склонився перед ним низенько і запитав, чим може бути придатний.

— Потреба мені, пороху, куль і шроту. Чи є у вас? — запитав у плавній мадярській мові Романяк.

— Скільки потреба, пане оберсте?

Це сказавши, взяв з собою ключ, та пішов з панами до недалекого магазину. Отворивши двері попросив гостей наперед, до середини. Романяк і Корнута ввійшли перші, а Гриць з Кривого за ніщо в світі не хотів ввійти, перед господарем, уважаючи себе за негідного такої чести. Тоді ввійшов Лянгош, а за ним на кінці Гриць. Він непомітно щось руками пошпортав в дверях, а відтак замкнув за собою. Романяк з товаришами придивлялися добре віконцям і дверям цього магазину, тоді як господар Лангош зі своїм помічником відмірювали порох шріт, і кулі. При тій спосібности

¹²⁷ спільники (маркетинг).

купили собі також по одній пістолі, яких цілі стоси на купі лежали. Поскладавши пакунки на підводу, заплатили шлюсарові гроші, а на запит куди їдуть відповіли, що до Пряшева. Як затяли коні, надійшли до склепу другі люди за покупками, а наші збійники виїхали з міста.

* * *

Вечером, як на дворі стемнілося, вибралися наші збійники з Петровець до Вугвару. Всі поперебиралися за купців. Підвода їхала у певній віддалі. Вони всі йшли тихо, спокійно, по двох, по трьох. Напереді йшли Романяк, за ним Корнута і Гриць з Кривого. Інші задержалися в темноті п'ятьдесят кроків від дому Лангоша і посідали перед великими ясенями. Гриць пішов перед магазин зі зброєю. Доходячи до магазину, спостеріг чоловіка, що сторожив коло дому. Гриць приблизився поволі до сторожа і сказав:

— Добрий вечір, краєне, — та станув біля нього.

— Добре здоров'я, — відповів сторож, вдивляючися в Грицьове лице, і продовжував: — Відкиси вас знаю, а не можу пригадати собі, де я вас бачив?

— Я був нині в склепі у вас, я привозив того офіцера, що купував порох. Мене питався, де ваш склеп і я запровадив. Якийсь добрий пан, дав мені за це таляра, що я показав йому дорогу.

— А га, а га, вже пригадую собі.

— А звідки ж ви? — запитав сторож.

— Во, я тутейший зарібник. Мешкаю коло духовної школи, там і послугую, бідую, як можу. Знаєш, приятелю, чи не прийняв би мене ваш майстер на службу?

— Чи я знаю, може б прийняв до роботи, може до магазину, бо тепер роботи досить, від коли князь Ракочий замовляє щораз більше оружжя.

— Слухай, Василю, якбис йому сказав, що я бідний зарібник, буду вірно служити, а за це принесу тобі доброї сливовиці, зараз принесу.

— Як принесеш, то скажу, попрошу за тобою.

— Зараз принесу, зараз прийду.

Це сказавши, побіг чимскоріше до товаришів, і за яких десять хвилин прийшов і виняв з під сердака цілу пляшку доброї сливовиці.

— Видиш, що я словний. У мене, як слово, то слово. Ну, дай

Боже здоровя, — сказав Гриць до сторожа і приложив пляшку до губи. Потягнувши кілька ликів, віддав сторожеві.

— Пий брате, добра сливовиця, не жалуй собі.

Сторож тягнув, як міг найбільше, ликав і ликав, бо така дармоха рідко коли йому траплялася. Відтягнувши пляшку, відсапнув¹²⁸ і сказав:

— Го, міцна псявіра,¹²⁹ але добра. Гріє, а гріє. Но, тепер ти, тепер ти.

Гриць взяв пляшку в руки, приложив до уст і вдавав, що тягне і тягне, відтак віддав сторожеві, мовлячи:

— А ну, тепер ти, не жалуй собі, бо я тобі купив. Може з того, що буде, як скажеш своєму панові, щоби мене до служби прийняв.

— Я скажу, скажу, і попрошу. У нього робота, всюди, є що робити і в магазині і в робітні. І добре заробити можна.

— Знаєш, Василю, як мене прийме до роботи, так ми ще не одну пляшку випємо, на вино тебе закличу. Ну, але випий ще. На здоровя тобі.

Сторож прийняв пляшку і зачав тягти. Тягнув і тягнув, аж засапався. Віднявши пляшку відсапнув:

— Добра, ов, добра. Дай тобі Боже здоровя. Але знаєш, сядиме собі під муром, бо мене вже ноги болять з того ходження цілими днями і ночами по під магазин.

— Ба, а якже. А коли спиш?

— Що таке спання, як моє, десь колись в день здрімнуся, десь колись в ночі, але це все мало. Я все невиспаний, бо пильнувати треба. Тут, знаєш, мастки, зрештою бачив ти.

Сявши під муром, сторож запитав:

— А що то за один, звідки він, цей офіцер?

— Бог його знає — звідки, але якийсь добрий пан, бо таляра дав.

— За те тебе мій пан на службу прийме, щось його до нас завів, а не до того другого партача Корча.

— Я знав, що твій пан добрий майстер, то до нього завів.

— Правду кажеш, брате. Ну, дай ще потягнемо.

— На, пий брате, аби ми здорові були.

— Але міцна палінка.

¹²⁸ віддихався, відпочив.

¹²⁹ тут погана, псяча віра

Сторож більше не міг говорити. Голова зачала ходором ходити, а язик відмовлявся послуху. Взявши пляшку в руки, насилу упхав її в губи, вицідив все, що у пляшці було, і зачав щось белкотіти, чого Гриць неміг вже добре зрозуміти.

Сторож качав головою, то в один, то в другий бік, перехилявся, відтак склонив її на груди Гриця. Гриць потримавши обережно голову сторожа у своїх руках, ждав, доки не заспить. Відтак положив його осторожно під муром, а сам пішов до своїх товаришів. За пів минути прибули всі. Гриць отворив залізні двері ключем, що його ще рано придбав. до магазину ввійшли Павленко Білий, Романяк, Корнута і Гриць. Павленко Білий стояв в дверях, Романяк, Корнута і Гриць як обізнані з місцем видавали пістолі і фузії. Інші збійники брали на рамено по 5 штук фузій і по 10 штук пістолів і відносили на підводу. Прикрили все чатиною¹³⁰ і зникли в півночі нічній...

* * *

На другий день, під вечір, як сонце зачало ховатися за високу кічеру,¹³¹ звану на Маковиці, Перуном, Баюс зі своїми збійниками вийшов зустрічати товаришів. Перейшовши провал, побачили якраз підводу, яку вели польські найми, наладовану сіллю і хлібом.

Збійники стрілили до них і так їх напудили, що вони лишили коні їз возом і втікли. Збійники зачали реготатися і вигукувати, чи не вертають з Вугвару їхні товариші. На вигуки, зачали відповідати ті, що їхали з Вугвару. Чути було щораз виразніщі голоси, а Баюс розпізнав зараз Гриця з Кривого. Деякі побігли наперед, дехто лишився при здобутім на жидах возі.

На недалекій поляні побачили дружбів з наладованим возом.

— Гурра! Гурра! Гура! — закричали з одноєї і другої сторони, та кидаючи топірці у гору, прибігли до себе, оточили підводу і зачали танцювати збійницького. Потанцювали з життям, що перескакували наладований зброєю віз, співали з таким завзяттям, що жили виступали їм на шиях, а в очах блестів огонь.

Ей батьку, Баюсе
Маєш гострі списи

¹³⁰ гілля ялинки, смереки.

¹³¹ гору.

Вертають до тебе
Бескидські солтиси.
Вертають солтиси,
Вертають драгуни
Купили оружжя
Без людської мамуни.
Бескидські солтиси
Оружжя ти несуть,
До тебе Баюсе
Ой, до тебе крешуть,
Уув, й га, ув га, уух.

Баюсові аж очі заіскрилися, як побачив такі скарби у своїх руках. Довгий, жовтий вус підкрутив аж поза вуха... Засміявся до Павленка Білого, стискав йому руки з великої втіхи...

— Це не я, приятелю, це не я. Це обдумав Романяк. Дивися на його офіцерський мундур. Якби не цей мундур не було б у нас цієї добичі.

Баюс взявши в руки першу фузію випробував її, оглянув на всі сторони і крикнув, аж гомін по лісі пішов.

- На погибель всім магнатам!
- На погибель панам!
- На погибель царахам!
- Хай живе король!
- Хай живе Хмельницький!
- Хай живе Стасенко! Гура! Гура!

Кричали і вигукували збійники. Танцювали кругом воза, підкидали топірці у гору, ловили їх в танці так довго, поки Баюс не підніс руки вгору і крикнув: «Досить!». Розібравши між себе оружжя, вибралися до печери. Тут розділили між себе, та решту зброї заховали в безпечнім місці в печерах.

По скінченій роботі крикнув Баюс:

— Дружбове, завтра досвіта збираємося в дорогу. Кожний має бути готовий на мій поклик. Нині можете забавитися до сходу.

— Хай жиє наш гетьман Баюс, хай жиє! — кричали збійники, підкидуючи топірці у гору.

Розпочали танці кругом ватри. Збійницький кухар Федір Цяпко поклав на вогонь почетвертованого вола, якого збійники в Комарнику вкрали, а Петро Бартазелік розливав дружбам з барилок горілку. Збійники розпочали забаву. Поставивши на чатах вартових,

докидували до ватри цілі зломи сухих бервен.¹³²

Вогонь спалахнув, зробилося ясно, як в день. Збійники танцювали, їли, пили. Дехто витягав майже сире мясо з вогню, солив, їв, пив. Пили горілку, яку черпали, одинокою бляшаною квартою. Дехто не ждав на квартиру, наливав собі до засмальцьованого капелюха і звідси сьорбав, а сьорбав до безтями.

— Пийте, браття! Тільки вашого, — гукав Баюс. — Їжте, не жалуйте, що Бог дав. Їжте, бо нині загальниця, хто зна, чи завтра будемо їсти. Пийте, їжте! Забавляйтеся!

Дружбове їли, пили, танцювали збійницького, перескакували вогонь, підкидували топірці.

— Їжте, пийте браття! — гукав Баюс. — Ліпше зіпсувати черво, як дар Божий.

Над ранком попереверталися і позасипляли, як колоди.

— XVIII —

О. Іван зложивши протестацію¹³³ в громадським суді, сів на підводу, перехрестився, зітхнув якомсь глибоко і відіззався до сина.

— Затинай коні, їдемо скоро звідси.

Випочаті коні рвали цупко через місто. Отець Іван дивився байдуже перед себе, не видав навіть людей, що вешталися по місті. Задумався, на серці йому не злегшало. Справу його потрактували не поважно. Суддя по двогодиннім жданию вийшов до нього, та спитавши чого хоче у таке велике свято, не вислухав навіть справи до кінця, казав записати, писареві і пішов у свої кімнати. Писар записуючи справу до книги, сапав дуже, фукав¹³⁴ під крачастими вусами, щось підсміхався.

Дихаючи голосно, видавав немилий запах горілки, помішаний з гострим запахом люльки. Видно, добре посвяткував.

— “Добже, добже,” — відозвався писар, скінчивши своє діло, — “можеце одейсьць.”¹³⁵

Задумався о. Іван...: «Що з тої протестації, на що вона комусь придасться, яка користь з неї, хиба та, що буде в книгах

¹³² на половину розрізані ялиці, бальки.

¹³³ протест, заяву.

¹³⁴ фуркав, пирхав, видавав звук незадоволення.

¹³⁵ поль. добре, добре... можете відійти.

записана? Хто мені pomoже віднайти дитину — хто? Де та влада, що має силу? Де та сила, що видобула би жертву насильства? Хто тут кого боїться? Нині короля не слухають, не то суду услухали би? На суди нападають, трибунали розбивають, суддів зневажають. Безправя, а не право. Де нині найдеш право? Хиба на страшнім судищі Христовім. Там буде право, для всіх однакове, для бідних і багатих. Там всі зйдуться і тії, що право творять, та не слухають його і тії, що мусять не лише права, але й безправя слухати. Ох! В тім суді, якимсь таким зимном на мене повіяло, чи від тих людей, чи від їхніх книг, чи паперів, не знаю...». Так на возі роздумував собі о. Іван, вкінці відозвався до Луки.

— Слухай но, сину, їв ти що нині, чи ще ні? Бо я ще натщо.

— Я їв ще рано, як до церкви йшов.

— Треба би нам дещо перекусити. Може би, де тут на передмістю, хліба купив? Заходити мені, священикові, до гостинниці не лицює, ще у таке свято.

— Татку, ми маємо свій хліб, я взяв з дому, сховав під сидження, зараз витягну.

— Тепер ні, лише за містом.

— А чому ж ти не їв, як я ходив до городу?

— Не хотілося, якось в губу не лізло би. Поганяй скорше, синку, бо то п'ять миль, ще й обложених. Коні відпочали, покормлені, хай летять.

За містом Лука звільнив їзду, коні йшли з ноги на ногу. Лука витягнув з під сидження вузол з хлібом і вручив батькові.

— Розв'яжи сам синку, ти молодший, уріж мені шматок і собі, скільки треба, намасти бриндзею.

Лука то зробив.

В ночі були дома, побачили світло у хаті. Занепокоєні, лишили коні на подвір'ю, а самі вбігли до хати.

Пані-матка лежала на своїй постелі, біля неї сиділи дві невісти, сусіда Дмитриха і Пелагія Хоминова, що знала спускати вроки і замовляти хвороби. О. Іван приступивши до ліжка жінки, урадуваний, що нічого небезпечного нема запитав.

— Що ж тут чувати коло тебе, як здоровя?

— Сусідки, прийшли розважати мене, в нашім нещасті. Мене кололо щось у крижах. Приложили хрону і помогло. Злегшало, навіть пострілу в боці так не відчуваю. А що ж там чувати?

— Щож може чувати? — зітхнув о. Іван. — Я зробив своє і відіхав. Але чи буде що з того, я не маю великої надії. Кому там це в

голові? Скоріше надіюся на десятників. Може вони засягнули язика, де вона може бути? Може хто по дорозі бачив. Таж це не муха, а чоловік, якого везли на коні.

— Ах, Боже, наш Боже, де наша Ксеня? — застогнала пані-матка, залилася сльозами, страшно плакала.

— Успокийся, жінко, не розпачай, здайся на волю Божу. Господь її не опустить і в нещасті. Господь досвідчає нас. Мусимо покоритися йому. Він найсправедливіший суддя, досвідчає. В нещасті ми повинні ще більше уповати на Бога і на нього положити всю надію, успокийся жінко. Молися до Бога, проси в його ласки. Я йду рівнож помолитися.

О. Іван приклякнув перед тим самим образом Пречистої Діви Марії, де молилася Ксеня в наміренню Дмитра, як перебраний за лірника від них відходив сповняти свою тяжку службу...

* * *

О. Іван, успокоївши свою жінку, молився сам гарячими сльозами довго-довго...

По молитві зачав роздумувати над своєю донечкою, над її нещасливим положенням: «Що з нею діється, де вона тепер може бути? В чіх руках? У добрих, чи у злих людей?... Чи ж-би тільки в руках злих людей?... Боже великий, вірю в це, що Господь не допустить до того, щоб злі люди скривдили її. Боже, сохрани мою дитину. Боже змилюсь над мною, негідним слугою Твоїм... Не дай дитині моїй пропасти. Зрештою, не моя, а Твоя воля нехай станеться».

О. Іван склонив голову і зачав на голос відмовляти молитву Господню, відтак псалом п'ятдесятий, а на кінці «Молитву за плінених».¹³⁶

По молитвах о. Іван дізнав полегші. В його наболілу душу вступила надія на милосердя Боже. Був певний, що Господь заопікується нею, доховає її цілу і здорову, і що небаром її побачить.

Під час цієї розмови з Богом, хтось застукав у віконце. О. Іван здригнувся на цілім тілі, поглянув до вікна й запитав:

— «Всякое диханіє да хвалить Господа.» Хто там?

— То я, отче, десятник. Я вернувся з дороги з обидвома парібками.

¹³⁶ за полонених, викрадених.

— Слава Богу, що вернувся. А що довідалися, з чим приїхали? Ввійдіть до хижі.

— Не журіться, отче духовний. Було зле, але є добре, буде добре, — сказав десятник, входячи до хижі.

— Но, щож такого, оповідайте скоро.

— Вона була в руках якихось розбійників, що викрали її з вашої хижі, тепер є в дворі, у діди́ча в Сарах. Якийсь, кажуть лицар відбив її від розбійників і завезти казав до двора, до Сарів. Там нею опікуються. Звідтам можете, отче духовний, забрати її додому.

Бліде лице отця Івана розяснювалося під час оповідання десятника. З секунди на секунду наповнювалося кровю, що з наболілого серця підноси́лася в гору. Душа раділа, зачала сміятися, очі підноси́лися в гору, ясніли, а думка летіла в далекі простори, аж ген поза зорі, де побачила на престолі Всевишнього, що усміхнувся, підніс десницю і поблагословив лик¹³⁷ ангелів, які у ступ Господніх співали «Слава во вишних». Між ангелами побачив о. Іван якусь дівичку в такому убранні, в якому ходила Ксеня, але лиця її неміг побачити, бо відвернена від нього піднесла руки в гору, а лице до Господа, і в тім моменті видіння зникло.

Як о. Іван стояв з піднесеною головою вгору, усміхнений, десятник перелякався, приблизився до отця духовного, вхопив його за руку і заговорив з легонька.

— Не журіться, отче духовний, ні, не журіться. Все буде добрі. Завтра поїдемо за Ксенею, завтра вона верне, буде вже дома. В Бозі надія.

О. Іван збудився, як з просоння, та вчувши слова десятника повторив:

— Так, так, добре говорите, десятнику, тільки в Бозі надія, так, так, в Бозі надія... Так, так, десятнику. Я дякую вам красно за ваш труд, буду Бога просити за ваше здоров'я. Я тішуся дуже вісткою, яку ви мені принесли. Я тепер спокійний вже, маю в Бозі надію, що Господь не допустить до цього, щоб їй кривду зробили. Ходім тепер до пані-матки, заспокоїти заклопотану жінку...

¹³⁷ лице, облик.

Над ранком небо занеслося чорними хмарами. Зачав падати дощик, зразу рідкий, здавалося, що жарти строїть.

Баюс збудився перший. Вийшов з провалля на поблизький горбок. Глянув на небо і покрутив головою. Від заходу надтягали чорні хмари. Як Баюс зійшов до печери, дощ зачав на добре падати. Баюс скочив до ватри, вхопив дві голови і шмарив їх в меншу печеру, в якій спав Корнута з Романяком і кількома іншими.

— Вставайте, хлопці! Дощ ллє, — крикнув Баюс. — Йдіть назбирати сухого ріща і пняків і покидайте до печери.

Це сказавши, вхопив ще кілька головень¹³⁸ і жбурнув¹³⁹ ними до печери, щоби зберегти вогонь. При тій роботі крикнув ще раз на хлопів — «Вставайте!». Деякі повставали, та зачали пхатися до великої печери, над якою звисала велика камінна плита. Вона хоронила входу до печери перед дощем.

Збійники повставали, кожний вхопив на скору руку сухого ріща, пняків, конарів, покидали до печери й самі до неї повлазили. Печери заповнилися народом, зробилося відразу тепло, як в ogrітій хаті, а дощ розілявся на добре, падав рясніший. На кінці прийшов останній сплюх, Манько Стахурик, з Розток, що спав під дубом недалеко від печери. Густа чуприна дуба, хоронила його перед дощем, але каплі води порядно його зросили. Втівав скоро до великої печери. Товариші, жартували, не хотіли його впустити, але Манько хитро, по під ноги збійників, перепхався в середину, щоб скорше обісхнути.

Сидячи у купі, зачали жартувати. Дехто вибіг до меншої печери, докинути дров, або посунути недопаленого пняка. Серед жартів зійшло їм до полудня, бо дощ не жартував.

— Гей, браття! — крикнув Гриць з Кривого. — Ми туть посидимо собі який тиждень, бо добре то кажуть, як дощ від рана, буде до другого снідання.

— А їстоськи захочується, — доповів Романяк.

— Пек¹⁴⁰ тобі, щобиць не вимовив в лиху годину, — сказав Корнута. — Для збійника дощ часом охорона, а часом смерть, як

¹³⁸ кусків дерева, суків, пнів головня.

¹³⁹ вкинув.

¹⁴⁰ цур.

нема що в губу кинути.

— Смерть, але не на Маковиці, — сказав Федько Цяпка. — В нашім краю, ще хліба найдемо, але треба побігати до Заружа, або Вівеяча, хліб буде.

— Знаєш, Федьку, що з тебе добрий стрілець, возьми собі Сенча, Василя Лабовського, фузії на рамена, може дещо принесете. Вогонь є, сіль є, сивуха є, одного хлібця нема. Здалося б хлібця до того м'ясиська, бо само навіть без гадзимки, якоси в горло не лізе.

— Я піду, — сказав Федько, — але хай Борута йде по хлібець, він тутешний.

— Добре, я піду, піду до Заружа, знаю де корчма, там є богач, хліб на хлібі лежить, для древорубів пече, але хай Гриць йде зі мною й Корнута, треба когось ще по горілку. Я з тим паном і так маю рахунок за могого брата, що його повісили в Бардієві.

— Добре, хай ідуть — доповів Баюс, — беріть ще Банасика Гуньчака, всі тутешні Маковицькі. Ану, хлопці, в дорогу.

— Добре, йдемо, дайте нам кожушки на дорогу. Бачите, як ллє.

Збійники одягнувшись в кожушки, на голову наложили шкіряні шапки, уподібнолися до селян лемків, — і пішли.

Наперед пішли з фузіями: Гриць з кривого, з Сенчаком і Лабовським, фузії сховали під чугу,¹⁴¹ і гайда в лісі. Знали, де звірина перед дощем хорониться, скрутили в гущавину.

Борута з Грицем, Банасиком і Гунчаком пішли за хлібом. Ішли густим, але досить сухим лісом, де росли велетенські буки, яким час давно під сокиру. Грубезні конарі розпиналися широко, випускаючи зі своїх кремезних рамен масу дрібноти, що обросла густо листям, з яких безупину, скапували кроплі дощу, на лиця і кожухи збійників. Ішли жваво наперед. Під керпцями хрупало перегниле патиччя. Місцями здибали гриби, місцями стояла під парасолем голубінка. На переверненім буці сміялися до них гливи.¹⁴² Вони своїми синіми очима дивилися і запитували, чи збійники не несуть коша зі собою.

Перейшовши буковий ліс, вийшли на зелену поляну, де паслося стадо оленів. Олені, побачивши так не рідких гостей, здивувалися дуже, потягнули ніздрями повітря і чмихнули в ліс.

— Шкода, що ловці не пішли за нами, — відіззався з нехотя

¹⁴¹ тут під полу.

¹⁴² вид грибів.

Гриць з Кривого.

— Ба, — відповів Корнута.

Пройшовши поляну, натрапили на смерековий молодняк¹⁴³ густий, як щетина, мусіли його оминати і боком драпатися угору, на якій ріс дубовий ліс, перемішаний з трепетою.¹⁴⁴ За тим лісом побачили село, а на роздоріжжі стояла знана Боруті велика корчма.

— Ну, слава Богу, — сказав Борута, — ми вже в Заружі, але дощ не перестає.

Станули під старим дубом. Стояли і стояли. Передумували, як добути хліба, а дощ, як на злість, не перестає. Постояли ще годину. Втихло. Вітер зачав розносити хмари, дощ перестав падати. Збійники зачали поволі сходити в село. Було вже добре по полудні, коло корчми видно було кілька фір, люди входили і виходили, в корчмі рух. Вступили і вони. Повно людей. Задержалися в сінях. Жид виплачує людям тижневий заробіток, то горівкою, то збіжжям, то хлібом, декому готовими грішми. Все за роботу по лісах, за гонтя, за притеси.¹⁴⁵ Молода жидівочка виносить з комори і дає, кому що належиться. Молодий жидок з довгими пейсами записує все в книзі. Люде приходять і відходять, корчма не замикається. На дворі зачинає темніти, смеркається, зривається більший сильніший вітер, мало стріхи не зірве. Збійники ввійшли до середини, сіли на кінці лави, де було ще трохи вільного місця. Їх замітила жидівка і запитала, що прикажуть.

— Кварту горівки, і хліба та бриндзі.

Збійники поналивали собі по мірці, випили і закусували. В тій хвилі страшна луна вдарила у вікно корчми. На дворі зробилося видно як у день.

— Гвалт! — крикнули жиди. — Горить! Люде, ми горимо!

— Корчма горить! — крикнули люди і кинулися до виходу.

— Рятуйте! — крикнув жид Лейба.

— Сура. Сура, — “антлойф,¹⁴⁶ антлойф.” Діти “антлойф.”

Люди кинулися на рятунок. Зачали виносити з корчми бамбетлі,¹⁴⁷ перини, посуду, все викидували вікном. Одні хапали

¹⁴³ молоді смерічки.

¹⁴⁴ осикою.

¹⁴⁵ гонтя, за притеси – дощечки для покриття дахів; виготовлення пазів (рівчаків) у гонтях.

¹⁴⁶ жид. втікайте.

¹⁴⁷ тапчан, канапа.

пляшки з шинквасу,¹⁴⁸ другі тягнули барилики з оковитою, дехто міхи з мукою, зі збіжжям, дехто міхи з готовим хлібом. Все те викидували в безладі, серед страшного брентоту шкла.

Хтось випустив худобу зі стайні, а вогонь підносився вище в гору, та в гору. Шалений вітер виривав кички зі стріх і кидав розкидував по селі. На щастя падали на мокрі стріхи де гасилися, а люди сиділи на своїх дахах, зливали кожну іскорку водою. Небаром повалилися крокви, зачала горіти повала, вогонь лизав довгими язиками повибивані вікна, діставався до середини. Людей прибувало. Одні коновками набирали води з потічка, другі цебричками несли, але ізза горяча немогли приблизитися до вогню, виливали перед себе. Їхні труди були даремні... Люди стояли безрадні, придивлялися розшалілій стихії, інші реготалися, тішилися з нещастя, — бо їхнім потом і кров'ю багатилася корчма.

Дехто, надивившись, відходив додому, — боявся, щоб вітер не заніс вогню на його стріху.

В тім замішанні Борута з товаришими вийшли обючені міхами в поле. Ішли поволі, тяжко їм було. Приставали по дорозі, присідали на міхах, поживилися нагарбаним добром, йшли даліше й даліше. Розпізнавали в темноті ліси, щоб не поблудити. По глухій півночі кинули під ноги Басюові кілька міхів хліба діжечку сира і барилку оковитки...

* * *

Через слоту, що тривала кілька тижнів задержалися збійники на Маковиці.

Як йшов навальний дощ, сиділи в печерах. Перепихалися по довгих, а вузьких коридорах, зі смолоскипами в руках, освічували собі дорогу. Ходили шукати укритих скарбів, про які наслухалися не раз від своїх дідів.

Ходили шукати дороги, куди і до якого краю тими печерами зайти можна, шукали виходу на світ. Дивилися на підземельні звали, на яких тут і там слезила вода, що при світлі смолоскипів мінилася барвами дорогоцінних діамантів. Часом спускалися в глибокі льохи, звідки йшли даліше в підземелля. Часом перескакували глибокі безодні, в яких шуміла вода, часом на колінах, на череві, ховалися крізь вузьенькі отвори. То знову в якую кришта-

¹⁴⁸ полиця при стійці в корчмі.

леву палату зайшли, в якій від світла смолоскипів мінілися різноманітними барвами сталяктити, там сталягміти. Потім через вузисіньку шийку влізли у якусь розгалужену печеру, що тягнулася аж на ляхівську границю. То знову в противнім напрямі, крутилася як змій, і виходила недалеко бардіївського ліса, на світ Божий. Тут вийшли збійники на світло денне. Побачили Бардіїв і сховалися в чагарнику.

Зіскочили в дебру, на дні якої плюскотіла дощева вода. Тримаячися руками галуззя тернини, вийшли деброю на гору, оброслу морем смерічок, за яким блистів жовтавий острів старовинних дубів. Їм давно минуло пів тисячки. Вони розпростерли свої конарі, як хижі вірли, крила. Вони не боялися найлютіших гураганів. Звідси гордо споглядали у далекий світ. Згадували свої молоді літа, як у їхній тіні спочивали дикі Мадяри, сини лютого Арпада, що тими збіччами спускалися з наших гір, щоб розбити великоморавську державу.

Звідси вийшли збійники в ліс, грубезних і високих ялиць, що давно просили до себе сокиру. Вони прожили свої літа, зачали сохнути з верха і гнити зі споду. З часом попереверталися на землю. Тут лежали довгі десятки літ, поки не зігнили. На їхніх тілах повиростали папороти, вовчі ягоди, різні трави, що довгими роками гнили і гнили, аж втягнула їхнє збутвіле порохно свята земля...

Баюс, щоб вижити пів копи хлопів, казав щоденно убити бодай одну штуку грубого звіря, та роздобути бодай кілька бохонців хліба. Тому одні збійники йшли з фузіями, другі в людські оселі.

Струджені, перемоклі, переголоднілі, верталися нераз з добром награвленим в панських палацах, жидівських корчмах, в коморах багатих газдів і все зносили на Маковицю, до товаришів, що сиділи кругом величезного огнища, яке палахкотіло між скелями. Тут лунала збійницька пісня, про давних ватажків, про їхні збійницькі подвиги, про лицарську смерть, на вїйтівських судах в Мушині, Новім Торзі, Бардієві, Новім Сутечі, Бичі, та інших містах. Там серед страшних мук колесовання, четвертовання, вбивання на паль, заховали зимну кров, йшли на смерть горді і пишні, якби на весілля, бо сповнювали обовязок розбивання багатства накопиченого потом і кровю бідного народа, закутого в кайдани.

Молодші збійники прислухувалися тим оповіданням. З них вчилися, як гартувати тіло і душу. Як привикати до невігід життя, щоб вславитися знищенням магната-цараха, а поратувати бідного.

Як прогнати всяких заволок, визувіту-хитруна,¹⁴⁹ як очистити край від шубравих панів, що наложили панщину на хлопів.

Як на дворі стало розяснюватися, прибули на Маковицю нові товариші з Тиляви, з Незнайової, зі Ждині, розказували, які вісти надходять зі сходу сонця, що газди говорять.

З'явився також Сенько, славний господар на Маковицьких печерах, що тепер довший час не забавився коло Бардієва зі своєю бурсою. Мусів там пильнувати справи свого брата Федора, якого судили в'їтівські суди. Дуже цікаві вісти приніс на Маковицю Лько з Тиляви, що ціле ляхівське село Зеглці, повстали проти панів-цараків. Всі хлопи і кметі, з того села, з в'їтом Лінусом, повстали проти пана Цвітковського, лишили село, виїхали на Бескиди, получилися з Підгалянами. Їм пішов на поміч Чепець і Савка. Жінок своїх і дітей вивезли до села Збороваї, де прийняв їх всіх князь Раковчий.

Селяни з Сенькової оповідали, що поліський ксьондз Міхал Желчинські обставав за народом, ганьбив панів-дідичів, що катують народ, кривдять його. Тому мусів залишити свою парохію, дідичі вигнали його. Це записав він у своїх церковних книгах і пішов шукати іншого хліба.

Яцко Ватролів з Незнайова, говорив, що дідич Ольшевський в Сарах вернувся з дороги зі своїм військом, що мав допомогти королеві бити Хмельницького. Вернувся з військом попалив всіх своїх кметів,¹⁵⁰ спалив хижу свого солтиса, Скрипка, деяких поубивав.

— А я знову чув — сказав Федорик з Блехнарки, — що цього року в селі Кобилянці показався кровавий хліб в stodолі господаря Рокити. Якась ворожка гварила, що буде велика війна, кров потече ріками, що буде пімста панів над народом, король буде втікати з краю. Якись дикі люди нападуть на край, пани лишуть короля, з ворогом получаться, а король буде втікати за границю.

— Ми не дамо короля, не дамо йому кривди зробити, — закричали збійники, погрожуючи затисненими кулаками.

Потім встав Баюс і крикнув на ціле горло:

— Браття! Небо випогоджується. Засвітало нам золоте сонечко. Нам в дорогу час. До праці. Показує нам це ясне сонечко. Вставайте, збирайтеся, підемо в далеку дорогу. Прощай, моя Маковице. Прощайте печери, що нас гостинно прийняли, схоронили, як

¹⁴⁹ сзуїта-хитруна.

¹⁵⁰ вільних селян.

мати дитину. Прощай лісна звірино, що нас живила, прощайте вивірочки, що тішили нас своєю пустотою. Пращайте, скелі, прощайте дерева. Лишаємо вас на Божу опіку, а чи не завжди, не знаємо?

Збійники позривалися на ноги, позбирали клунки і зачали співати.

Їдеме, Їдеме, гей юш тут не вернеме
Їдеме, Їдеме, гей юш тут не вернеме
В калиновім лісі, ноцовац будземе
В калиновім лісі, ноцовац будземе.

— XX —

Пан арендар Сарів вернувся пізнім вечером додому з гостини від свого сусіда власника Ропи п. Козловського, великого магната і власника кількох добре загосподарованих фільварків. Їздив до нього складати побажання з нагоди Великодніх Свят. Вернувся в рожевім гуморі. Гостина була неабияка. Заставлені столи угиналися від срібної й золотої посуду. Там лежали всілякого рода святочні присмаки, м'ясива, ковбаси, печені поросята з хроном в роті, випікані коржі, паляниці, мазурки, та інші присмаки, як французькі тісточка, що їх саме в тих часах наднесла мода з Франції. Крім обильної їжі напийки лилися струями. Крім добірних горілок, заправлюваних на старосвітський лад лилася струями різна малозія,¹⁵¹ як угорські, італійські, та французькі вина до яких додавали різномодні левантійські закуски, як дактилі, фіґи, помаранчі, гранати, ріжки. Все було по думці старошляхоцької засади «заставсен, а поставсен».¹⁵² Тому не диво, що пан арендар на Сарах вернувся в свій дім під добрим якто кажуть, «датою».

Наперед мусів своїй жіночці, пані Альбіні, здати звіт з прийняття у такого великого пана потентата¹⁵³ з роду. Вона цікава була на всі подробиці, а то: як був заставлений стіл, які великі були колачі, чим прибирані, кілько мали в обводі, як були великі, а чи смачні, чи все удалося. Дальше мусів оповідати п. Ольшевський, які

¹⁵¹ вино.

¹⁵² поль. покажи себе.

¹⁵³ володаря (коронована особа).

були гості, чи прошені, чи з сусідської куртуазії прийшли самі побажати свят? А як вони були убрані, чи дуже стрійні одяги мали. Вкінці, як гостили, чи по старопольськи, чи вже по модному, по французьки.

Як пані Альбіна заспокоїла свою цікавість, тоді доперва зачала оповідати про новину, яка зайшла в їх дворі. Зиліч привіз на переховування... Ксеню...

Пан Ольшевський не втішився дуже тим презентом. Насупив брови, відтак засміявся до сестрінка своєї супруги, що дотепер тихо сидів на стільці і прислухувався розмові, та сказав:

— Дивуюся тобі, Фредзю, що так гониш, як метелик з квітки на квітку, за тою красою, яка скоро проминає. Час вже тобі устаткуватися і подумати про жінку статочну і господарну, яка мала би хочай три пяди ширини ззаду, а не якась там попадаюнка, чи вона для тебе, для ротмістра?

— Вуйцю дорогенький. Я тобі нераз вже говорив, як не вона, то жадна інша. Побачив, що то за красота, то чудо, і в небі краснішого ангела нема. А це, що вона попадаюнка, з низького роду, це ніщо, ми її переробимо, виховаємо. Я думаю її вислати до Кларисок до Старого Сутеча. Там її перероблять, там змінить віру, там її виховують. Вони мають способи. Побачиш, вуяшку, яка з неї буде шляхотська дама. Я певний цього. Вона тепер трохи дика, навіть розхорілася після дороги. Бо то, знаєш вуяшку, прості гайдуки на конях її везли, а вона сіпалася, виривалася, словом боролася з ними, аж мені жаль її було. Ізза цієї шарпанини вона трохи захворіла, з перемучення.

— Навіть добре захворіла, — вмішалася пані Альбіна. — Посилали ми по знахорку, сподіваюся, що небаром прибуде. Цильда з Мацини. Повинна вже бути, а може її дома нема, може куди виїхала, досить давно як теліга по неї поїхала.

По тих словах пані Альбіні, щось на подвірю задудніло. Якраз приїхала Цильда з Мартою. Знахорку завели до хворої. Як побачила Ксеню, покрутила незначно головою і усміхнулася до Альбіни.

— Я вже знаю, знаю, — шепнула пані Альбіні і Марті до уха.

Цильда казала принести собі зараз з кухні горнець з розжареним вугіллям.

— Зараз поздоровіє. Зараз зробимо коло неї порядок.

Розв'язала клунок, виняла з нього болячкового зілля¹⁵⁴ кинула на вогонь, і поставила на підлогу. Перескочила його два рази, раз зі сходу на захід, другий раз з півночі на полудне. До диму докинула червоне перо з когута. Приклякнула і зачала роздувати вогонь, причім щось під носом бурмотіла.

В кімнаті зробився страшний сморід.

Знахорка встала. Відсунула ліжко з хворою на середину кімнати, обійшла його три рази. Роздувала горнець, щоб дим обкурив хвору.

— Знаю, знаю, — шепотіла до себе, а зиркала в сторону пані Альбіни, моргаючи і усміхаючись по трошки.

Потім винесла горнець на двір, обійшла кругом палац, причім шепотіла якісь слова, і задирає голову до гори. Вернувшись до палацу, нахилилася до пані Альбіни і зашепотіла знову таємно:

— Знаю, знаю. Це вроки. Завдала їй ворожка, з намови каваліра, якого вона не любить, не хоче його, має іншого. Але нічого такого страшного нема, до тижня повинна виздоровіти, я поставлю їй дванадцять пявок.

В тій хвилі розвинула збанок з голодними пявками і приложила дівчині під груди і поза вуха, усміхнулася до Ксені, успокоювала і запевнювала, що завтра буде вже ліпше.

— Але щоб цілком виздоровіти, треба пару днів лежати спокійно в ліжку.

Як пявки нассалися крові і повідпадали, Ксені зробилося ліпше. В чудових її очах настав якийсь блиск. Знахорка забрала свої пявки до збаночка, перейшла до другої кімнати з панею Альбіною, і все до неї усміхалася, та говорила:

— Знаю, знаю, то ворожка їй так зробила, з намови каваліра, але вона його не полюбить так скоро, має другого.

— А щож робити, щоби його полюбила?

— Я скажу, але у великім секреті, бо знаю, що ясна пані мене винагородить, як приверну любов.

— Ну, кажи Цильдо, я тобі вже не пожалую винагороди.

— Треба, ясна пані, дати їй випити зараз нині, на ніч солодкого молока пареного. До молока треба кинути дві ложки меду, але мід заварити на відварі зілля, якого я зараз дам. Найліпше буде, як я це сама зроблю, і дам їй випити, бо й замовити треба буде.

— Знаєш, Цильдо, роби, як знаєш, але зараз. Я тебе наго-

¹⁵⁴ лікарське зілля, від болячок.

роджу і кавалір про тебе не забуде.

— Добре, прошу ясної пані, зараз беруся до роботи.

Ксеня, випивши з рук знахорки горнятко молока з медом, положилася спати. При ній ночувала Марта. Ксеня набрала більшого довіря до цих осіб і спала спокійно. Нагороджена знахорка відїхала.

Тимчасом пані Альбіна з Зилічом і дідичом Ольшевським зробили нараду, що даліше робити з Ксенею.

— Я просив би тебе, Фредзю, щоб ти забрав собі твою німфу з мого дому і примістив її, де уважаєш за відповідне. Я знаю, що піп не дарує цієї зневаги. Порушить небо і землю, і буде її шукати. Може і біскупа собі до цієї справи зєднати. Все то отець, а донька уніятського священика. Я не хочу, щоб мені тут робили ревізії, а без того не обійдеться.

— Дорогий вуяшку. Я її заберу за пару днів, може й завтра, і маю вже плян. Заберу її до монастиря Клярисок до Старого Сутеча.

— Як так, то добре. Добра мисль. Я сама піднімаюся відвезти її, — сказала урадувана пані Альбіна.

— Я маю надію, що сестриці її приголублять, навернуть на правдиву віру, і настроють її добре до мене. Буду старатися до неї зблизитися. А ти, тіточко, будеш така добра, витолкувати їй те, що я висвободив її з рук збійників, що вона мені повинна бути за це вдячна.

— За це не бійся. То вже моя річ. Я так наведу з нею розмову, щоб для тебе найкорисніша була, коли ти її так любиш.

— Люблю її. Я життя своє дав би, за її один ласкавий погляд на мене. Вона для мене все на світі. Знаєш, тіточко, я нині післав би ще післанця з листом до Клярисок, як що дозволиш. Поїхав би ніччю, а завтра був би в Старім Сутечу.

— Як хочеш конечно, посилай. Але я думаю, що буде час це завтра рано зробити.

— Боюся, щоб не було запізно. Хто знає, чи вона не схоче, щоб завтра відвезти її до батьків.

— Що вона буде проситися, це певно, але чи всі забаганки її, ми завтра мусимо сповнити? Ще не знаємо, чи вона завтра буде здорова. Зрештою, не будь такий скорий до всього. Лиши це мені, а я діло так поведу, що буде вовк ситий і коза ціла.

— А найважніше ви забули, — вмїшався до розмови пан Ольшевський. — Завтра рано може її батько бути. Що ви думаєте? Він як отець, розіслав на всі сторони гінців, і певно на її слїді вже

мабуть буде.

— І це правда — відізвалася пані Альбіна.

— Га, як так, то робіть так, як уважаєте за відповідне. В кожному разі, я перед вашим відїздом виїду на пару годин скоріше, щоб міг стрінутися з вами, буцім то несподівано, привітаюся з тобою, тіточко, но і до неї буду старатися дещо заговорити, і зблизитися до неї. Стріча буде десь коло Циганович. Як ти думаєш тіточко?

— Про мене, хай буде й так.

* * *

Ксеня пробудилася на другий день здоровша. Випитувала Марту, де вона знаходиться, в якому домі, у яких людей, чи не грозить їй яка небезпека на майбутнє.

Зараз прийшла до неї пані Альбіна і солодко з Ксенею розмовляла. Випитувала про здоров'я.

— Я хотіла би конечно нині відїхати до Тилича. Прошу пані добродійки віддати мене під опіку Марти, вона мене відвезе, за що щиро подякую, я і батьки.

— Добре, дитинко, я тебе сама відвезу. Під мою опікою поїдеш. Але нині це ще не може бути. Ти ще перемучена. Відпочинеш нині у нас, подивишся, поговоримо, а завтра рано, я тебе певно сама відвезу. Нині і за коні тяжче при господарстві, бо чоловік мій дав вже диспозицію вчора всім фірманам і робітникам, а завтра поїдемо.

Ксеня вже не намагала.

На другий день посідали на візок і відїхали перед полуднем з дому.

Перед заходом сонця зближалися до Циганевич. Якийсь гарний лицар на білих коні здержав візок. Уклонився з грацією дамам і зачав розмову з п. Альбіною. Ксеня пізнала в нім Зилича, спустила голову і відвернулася від нього.

— От, якраз цей лицар визволив вас, панно Ксеню, з рук гільтаїв, та казав до нашого двора завезти.

Ксеня склонилася мовчки, не підносячи очей і німо вдивлялася в долівку візка. Зилич побачив, що розмова з Ксенею не вяжеться, сказав, ще пару слів до тіточки і відїхав в противну сторону.

— Далеко ще до Тилича? — запитала Ксеня.

— Ого-го, до Тилича ще далеко. Нині не заїдемо до Тилича,

моя панно. Мусимо переночувати в Старім Сутечі. А завтра доперва рано поїдемо до Тилича.

Ксеня посумніла, почувши таку відповідь.

— Не бійся дитинко, заїдемо до монастиря сестер Клярисок, вони нас щиро приймуть, переночують. Побачиш монастир, монастирське життя, помолишся в монастирі, подякуєш Господу Богу за щасливе вратовання з рук недобрих збійників. А завтра рано відвезу тебе до твоїх батьків.

Ксеня успокоїлася. Перший раз мило подивилася в очі пані Альбіні і випитувалася про монастир, про сестри, їхні обовязки, їхню працю. З великим зацікавленням віхала в монастирські мури, де незабаром знайшлися в розмовниці монастиря.

Тут за хвилину з'явилася прекрасна, середніх літ жінка, монахиня. Це мати Кльотильда ігуменя, що дуже ввічливо прийняла жінки на ніч. Угостила скромною, монастирською вечерею, випитувала про ціль подорожі. Плакала над нещастям Ксені, заразом тішилася, що Господь Бог стеріг її, і скермував під дах добрих і чесних людей, правдивих християн, боговійних людей, монахинь.

— На інтенцію¹⁵⁵ твого щасливого вратовання, я попрошу завтра о. капеляна, щоб відправив тиху Службу Божу в нашім монастирі.

— Дякую красно пані-матко, але я негідна цієї великої ласки, — сказала скромно Ксеня.

— Нема за що дякувати. Ми всі охоче помолимося Всевишньому за збереження твоєї дівочої чести. Так само помолимося і за цього чесного лицаря, що його Всемогучий натхнув до доброго діла, що тебе вирятував з рук недобрих збійників, що нашу гірську околицю так часто непокоють.

Ксеня спустила очі і замовкла. Щось зловіщого закралося в її серце. Якесь чорна хмара заслонила її душу, але старалася робити добру міну, оказувала вдячність.

За якийсь час на відголос монастирського дзвінка розійшлися всі три жінки. Кожна до іншої келії, на сон. Ксені вияснила мати, що двом жінкам в одній келії спати не вільно. Такі їх приписи.

Ксеня знайшовшись сама в своїй келії, упала перед лицем розп'ятого Христа і довго, довго в ніч молилася.

¹⁵⁵ на мету, намір.

Полоковник Стасенко виїхав з Барвінка зараз по відбутій нараді до Тилича. Спішився. Їхав Студеним Верхом на Вільшню, Радоцину, Виссову. Скорочував собі дорогу верхами, пляями, щоб якнайскоріше побачити Ксеню. Для неї він жив, ділав, посвячувався. Любив її за її чисту душу, за характер. Думав про неї, коли піднявся таких великих обов'язків. Був генеральним провідником всіх тайних агентів для західних окраїн. За них всіх відповідав перед Хмельницьким, вони виконували його припоручення. Вони доносили йому про настрій по всіх усядах, а він зібравши відомости спішив найчастіше в перебранню до головної квартири вождя. На його голові були всі збійницькі ватаги, він визначував кожному гарнасові круг ділання, він був в контакті зі всіма солтисами. Мусів бути на всіх умовлених місцях, щоб відібрати відомости і своєчасно доставити їх в канцелярію вождя.

* * *

Маючи стільки обов'язків, переходив з місця на місце, під різними назвиськами, в різнім перебранню, то як прохожий каліка, прошак, то як королівський драгун, то як псаломщик; не доїдав, недосипляв. За таку тяжку і відповідальну працю для народу, лишалася йому одинока потіха, Ксеня — дівчина стародавнього роду, добре вихована, письменна. Вона осолоджувала йому життя, бодрила його, заохочувала до посвяти. До неї то спішив Стасенко. Їхав скоро, перескакував дебри розтоки, спішив та спішив.

Йому здавалося, що вже кілька місяців їде до неї, і ніяк не годен доїхати. Завжди якісь перешкоди, раз наради, то знов відбирання звітів, або висилання гінців з припорученнями, а все для великої ідеї, для народу, для його будучности, нічого для себе, своєї особисті справи були на самім кінці, його щастя послідне.

Але тепер по нараді в Барвінку, навинулася спосібність, аж тепер відпичне при найдорожчій особі. Хотів її найскорше побачити, відпочити по такій тяжкій праці, по трудах, хотів побути троха під теплим дахом о. Івана, при боці улюбленої дівчини, подумати дещо про себе, про свою та її будучність. Укладав собі в голові, що на осінь по переможній війні, скінчиться його завдання, а стріне нагорода... Він осяде тоді на хуторі, звінчається з Ксенею і буде дальше працювати, як вільний горожанин у вільній вітчині.

Так роздумуючи заїхав під ніч до Виссової, де змучений кінь зачав звільнювати бігу. Зголоднів шукав поживи, зачав щипати траву. Змучений Стасенко, зайшов на ніч до місцевого солтиса Губчака. Поговоривши дещо про текучі діла, положився спати. Заснув твердим, молодим сном. Зірвався досить пізно, як сонце вже в хлопа на небі було. Поснідавши, що Бог післав, осідлав коня і пігнав в напрямі Тилича.

На громадських пасовиськах перед Тиличем пізнали його місцеві пастухи, що пасли худобу. Підійшовши до нього, подивилися якось мило на нього, і хотіли щось заговорити, але не мали смілости. Пізнав це Стасенко і запитав:

— Щож, дітоньки, пасете худобу?

— Так, пасемо.

— Але, дивіться, щоби худоба шкоди не робила.

Це сказавши переїхав біля пастухів. Тоді пастухи осмілені словами їздця, крикнули за ним:

— Ксені нема дома.

Стасенко, почувши ті слова, схвилювався. Мурашки перейшли по тілі, обернувся до хлопців і запитав:

— Та що ви, хлопці таке говорите? Якої Ксені нема?

— Тої гарної Ксені, дівчини з попівства, нема дома.

Стасенкові волосся наїжилосся, в очах потемніло. Хопився сильніше руками за гриву коня, щоб не упасти і запитав:

— А де ж Ксеня поділася, що ви говорите?

— Не знаємо, але нема. Збійники вкрали...

Стасенко станув, як вритий. Піт обтер на чолі, протер очі, щось хлопцям белькнув під носом і поїхав, стиснувши коня острогами. Їхав, як шалений, в голові шуміло йому, як в розклекотанім млині, вітерець розвівав його буйну чуприну, а кінь гнав, як вихор. Перед очима станула Ксеня, в ушах шуміли слова пастушків, нема Ксені, збійники пірвали Ксеню. Кінь гнав щосили, гнав, аж запінився. Гнав, аж на попівстві впав неживий перед рундуком.

Стасенко влетів до світлиці. На стільці сиділа прибита горем пані-матка, читала акафист до св. Отця Николая. Перед столом сидів о. Іван, за столом чотири його школярі.

— Слава Богу, що я вже у вас, дома. Що тут сталося? Де Ксеня?

О. Іван піднявся зза стола, покивав посивілою з журби головою. Пані-матка закрила лице руками, встала та плакала і плакала. Хлопці встали, зніяковіло дивилися на гостя.

— Що тут сталося? Де Ксеня. Люди, розкажіть, бо я нічого не знаю. Пастухи сказали мені по дорозі, що Ксеню збійники украли.

— Не збійники, ні, дитинко наша. Її пірвали гайдуки Зиліча, і втікли з нею...

— Де втікли з нею, в якому напрямі? Коли ж то було?

— На латинський Великдень, я був на посвяченні костела. Дома не було нікого, лише Ксеня з мамою, мама лежала хвора. Я їздив до городу, зложив протестацію, післав гінців за гайдуками, — сказав огірчений отець Іван і махнув руками.

По хвилю відозвався до своїх школярів.

— Ідіть, хлопці, пройдіться трохи, а ти сідай Дмитре, поговоримо, що далі робити.

— Ти з далекої дороги, певно голоден, — додала пані-матка, та витираючи сльози, пішла зараз до пекарні. Отець Іван сів з Дмитром і замовкли на хвилю — думали.

— А що ж Зиліч на це? — запитав Дмитро.

— Ще й образився. Я обережно питаю, чи то не його гайдуки таку самоволлю собі зробили, і на власну руку її схопили. Заперечив, сказав, що в тім часі, всі гайдуки були при нім, на його розказах. Я присягнув би — бився о. Іван в груди — що це його справа, бо він до неї залицявся, а вона бридилась ним, чужевіром, до того людиною нечесною, завадіякою.

— І нема сліду, де її сховали?

— Овсім, слід є. Сховали її в Сарах, дворі тітки Зиліча, п. Альбіни Ольшевської. Так розповідає служба двірська в Сарах, яка чула, що гайдуки привезли панну до двора, що страшно перед двором кричала.

— Ах, Боже мій, Боже! — крикнув голосно Стасенко, почувши ті слова. Зірвався з лави, та зачав ходити кругом стола, з заложеними на чоло руками, щось довго думав.

— Я мушу це перевірити, отче Іване, і я її звідтам дістану. Але, знаєте отче, камінь на камені не лишиться в Сарах... Це я говорю, Дмитро Стасенко... Я це говорю, я, я, я...

Зачав бити п'ястком у груди, ходив скорими кроками по кімнаті.

Отець Іван взніс очі до гори... зложив руки, як до молитви, подумав хвилинку і сказав:

— Боже тобі помагай. Я молитися буду... Я маю надію, що Господь Бог справедливий, тобі допоможе, і ти її знайдеш.

О. Іван з Дмитром цілий день радили над способом висвободження Ксені. Післали в село по молодих людей, з ними нараджувалися. На другий день рано перед сходом сонця Стасенко з молодими людьми, узброєними від стіп до голови, виїхав в напрямі села Сари.

— XXII —

Гей поїду, поїду,
Гей видно ня не буде
Гей не одна дівчина
Плакати замном буде.
Гей поїхав, поїхав.
Гей вже є за горами
Гей не одна дівчина
Залієся сльозами.

Серед голосних співів та загальної веселости переїздив Баюс з Сеньком зі своїми збійниками границю Польщі, і заїхали до першої граничної оселі, Ждині.

Вїхали до села гамірно і бундючно. Вельми радо прийняв їх солтис Тимко Блонар, називаючи їх гетьманами, оборонцем хлопських свобод. Блонар вернув недавно зпід Пилавець. Там перенявся духом козацької свободи, і того духа вщіпляв у всіх гірняків. Він запросив Баюса з цілим товариством на обійстя, де розложили вогонь. Люди приносили збійникам баранів, хліба, свіжої бриндзі, спрабошінки.¹⁵⁶ Гостили від серця, чим хата богата. Збійники спалили зараз жидівську корчму. З корчми забрали все, хліб, збіжа, горівку. Пили день і ніч, частували всіх, винимали з вогню припечену баранину, солили, їли, пили, танцювали до білої днини. Відпочивши у солтиса, рушили в дальшу дорогу. Дідичі з сусідніх сіл довідалися, що Баюс з Сеньком з під Маковиці заняв Ждиню, а солтис прилучився до збійників, — повтікали на північ, до ліпше укріплених дворів і замків, біля міст Горлиці, та Грибова. Повтікали дідичі зі Сквіржного, Ганчової, Прислопа, Гладишевої, Чорної, Баниці, Пантної, Маластова. Доперва біля Ліщин зачали збійникам

¹⁵⁶ сир, сщіпки

справляти опір, а то тамошний дідич і війт Білина. Він дав приказ своїм гайдукам схопити жінку і діти Баюса, що мешкали в своїй хижі в Ліщинах, та везти їх передом, в тій надії, що Баюс не скаже стріляти до своїх дітей, та пошанує свої рідні села.

Хлопи по всіх селах обожали Баюса та його збійників, тішилися ними, помагали. Вони то донесли Баюсові, щоб мався на осторожності, бо дідичі прислали війтові в Ліщинах, Біліні, пімогу, узброєних більше як 100 гайдуків.

Баюс, почувши ті слова, казав скрутити своїм товаришам в бік Пантни на перегонину і там в лісних печерах скрився.

Селяни в Пантній переказали гайдукам, що Баюс цофнувся¹⁵⁷ на Угорщину назад на Маковицю. Дідичі відітхнули. Їхні гайдуки цофнулися з Ліщин на Білянку, до Ропи на Сари. Тимчасом Баюс напав вночі зі своїм відділом на Ліщани, підпалив двір дідича Біліни, ограбив його, а вернувши через Малястів, скрився в перегонинських печерах. Мстився за свою давню кривду.

Пересидівши кілька днів в перегонинських горах перенісся до схід сонця з цілою своєю дружиною, що збільшувалася з дня на день, до Вапенного, до тамошних великих і просторих печер. Після народних переказів печери на Вапеннім мали підземельні полування, з печерами на Маковиці, тому для збійників були далеко безпечніші. Тут збійники вигідно розтаборилися, чулися безпечними, бо знали тайні ходи на Маковицю.

До Баюса і Сенька прибігали охотники до збійничого ремесла зі всіх усюдів, приносили зі собою зброю, приносили їжу. Сусідні села доставляли збійникам баранів, бриндзі, сира, гадзимки і хліба. Селяни запевнювали, що на розказ Стасенка прибудуть всі і будуть помагати виганяти панів-дідичів.

Печери на Вапеннім знав найліпше Корнута. Він був родом з Вапенного. Тут виховався. Малим хлопцем перебігав зі своїм батьком, також збійником, ті підземельні криївки, знав їх бічні ходи, розгалуження, коридори, які його батько закривав величезними каменями.

Тут приймав зі Сеньком вісти зі світа, звідси розсилав в перебранню своїх людей для збирання вістей, що діється в світі. Звідси виходили збійники щоденно на лови, тут робили пляни нападів на двори та корчми.

За пару днів прийшов до них старший гарнас Сипко, родом з

¹⁵⁷ подався назад, відступив.

Мацини Великої. Він мав славу страшного збійника, якого жадна куля не чіпається. Він мав чародійний меч. Як тим мечем засловився, ставав тоді невидимим. Тоді ніхто не міг йому нічого зробити, а сам стріляв з пістоля і рубав мечем, куди попало. Найбільше обстоював кривду хлопів. Як довідався, що пани збиткуються над хлопом, тоді не було у нього милосердя, нищив панські двори, палив жидівські корчми.

Баюс побачивши Сипка, аж в руки сплеснув, вибіг проти нього, взяв його в обійми, стиснув так сильно, що Сипко аж зойкнув.

— Як ся маєш, друже Сипку? Витай нам, брате. Здоров, брате? — кричав Баюс, стискаючи руки Сипкові.

— Здоров, Богу дякувати, із Богом вас вітаю, браття мої, нашим старим словом. Слава Ісусу Христу.

— Слава на віки, слава і тобі, брате, — закричали збійники і підкидували топірці в гору.

— Я тебе сподівався на Маковиці, — казав Баюс.

— Я звідтам вертаю, але запізнився, вас вже не було. По дорозі довідався я, що ви тут, от зайшов.

— Спасибі тобі, брате, а оповідай, що чувати на світі, бо ми вічно в печерах.

— І Христос в печері на світ прийшов, і цілий світ побідив. А ми мусимо побідити лож.

— Так, брате. Я вірю в це, що побідимо, як всі станемо разом і будемо триматися. Слухай, Сипку, а не знаєш ти, де тепер може бути Чепець і Савка?

— Го, го, го. Вони чудес доказують. Злучилися з підгалянами, з Лентовським, а з ним королівський син. Мають в пляні здобути Чорштин і там зачекають на Ракочого... Тепер стягають всіх гуралів від Закопаного з Орави і Людьміра. Вся гірнява йде з ними, там, брате, радість. Чепець і Савка дістали універсали і уганяють з ними по горах, по наших селах. Але знаєш брате, — продовжував Сипко, — було з ними й зле. Мало що їх не повісили в Новім Торзі. Вже вели їх під шибеницю, але випросив їх полковник, королівський син, здається Костком його звать. За те вони обіцяли йому помагати і помагають щиро. Чепець лупить двори і пускає з димом корчми, світить по ночах, а Савка військо збирає коло себе, вже тарабан має, гудить, брате.

— Добре, брате, — сказав Баюс — тішуся дуже, що наші браття звиваються. Радість росте. Буде інший лад на світі. А не

знаєш, ти, брате, де дівся Дмитро Литвин з Брунар?

— Хо, хо, хо. Дмитро тепер має велику бурсу. По сяниччині крутиться. Там бере двір за двором і то не щобудь, а дуків гатить. Він розбив Одріхову, великий двір знищив, дідичів повязав, як крілів. Знищив старий замок на Мномоню, там забрав багато золота, срібла. Ой попасся, брате. А має під собою до пятьдесят молодців. Корчми гатить одну за другою. Там дідичі позабиралися на війну. Пішли під Сокаль, дома полишалися гуменні. Втікають перед Литвином, страх, як втікають.

— Слава Богу, раз молодець.

— А не чув ти, Сипку, що сталося з нашими панамі в Гарличчині, в Грибівщині — пішли, чи лишилися? Бо звідси, куда ми перейшли все вивтікало перед нами.

— Знаєш, так. Дехто пішов. Але більші пани лишилися. Переважно магнати-царахи: в Мацині лишився, в Саньковій лишився, в Сарах зістався, в Ропі рівнож дома. Що їм, вони богачі, добре забезпечилися і шкуру луплять з хлопів. Так само коростяньські пани полишалися, не пішли під Сокаль, а з народа кров висисають. Вони своєю ненавистю до хлопа збурили ціле село Зеглец, проти себе. Всі люди вийшли з села, всі зі своїм солтисом встали проти пана Ціковського. Забрали жінки, діти, вивезли їх на Угорщину в Бескиди до села Зворової, де дістали від князя Ракочого ґрунти з хатами. У них таке завзяття, що ніколи не вернуться у своє село. Свої хати в Зегльцах попалили, панський двір зруйнували, а самі пішли до Лентовського. Оповідали мені, що пан Ціковскі страшно знущався над ними. Мочив собі ноги у воді, а потім казав ту воду хлопам пити.

— Гааа, — крикнули збійники.

— Як я його зловлю, скажу йому гноївку пити, — сказав Корнута.

— Я повішу його на сухій вербі, — крикнув Борута.

— А я скажу йому по розпаленім залізі ходити босо, — крикнув Гриць з Кривого.

— Слухай, Сипку, а не чув ти дещо про нашого полковника Стасенка, де він тепер може бути?

— Знаю, що з Барвінка переїхав до Тилича. Там довідався про своє нещастя.

— Про яке нещастя?

— А щож, ви хіба не чули? Цілі гори гудять про його нещастя.

— А щож такого? Не знаємо, — загули всі збійники. — Що сталося? Кажі.

— Йому викрали наречену Ксеню, дочку місцевого пароха і десь вивезли.

— Господи... — загули всі збійники. — Нічого не чули.

— Перший раз чуємо, перший раз.

— Таак, викрали. Викрали і вивезли.

— А хтож викрав? — запитали всі гурмою.

— На попівстві догадуються, але певно не знають.

— На когож догадуються? Кого мають в підозрінню?

— Одні догадуються, що збійники.

— Де збійники, що збійники? — закричали всі.

— Збійники дівчат не крадуть, — загули всі.

— А дехто каже, що правдоподібно цю штуку втяли гайдуки ротмістра Зиліча. Він мав в ній любитися, завидував Стасенкові, такої гарної кралі і намовив гайдуків, щоб викрали Ксеню. Правдоподібно вона в Сарах, бо там тітка Зиліча арендаркою того двора. Служба мала оповідати по околиці, що там свого часу привезли повязану якусь панну, що страшно плакала і кричала «рагуйте».

— Як так, то ми знайдемо її, освободимо, — закричали всі збійники.

Повставали з місця, піднесли шаблі в гору, і кричали: «Присям Богу», «Присям Богу», «Мусимо увільнити Ксеню».

— Слухай, Сипку, — запитав знову Баюс. — А як ти думаєш, де тепер може бути Стасенко?

— Я чув, що з Тилича поїхав шукати нареченої. Мав трафити на її сліди, але її не видобів. Лишив справу судьбі, а сам поманджав на Угорщину з тайними письмами до князя Ракочого.

— Гм, гм, — задумаїв¹⁵⁸ Баюс, і в задумі посидів пару хвилин.

В печерах зробилося тихо. Всі змовкли, по лиці Баюса бачили, що він щось важного рішав...

По хвильці встав Баюс і грімко крикнув до товаришів.

— Дружбове! Переживаємо важні хвили. Небаром прийде час, що зміниться суспільний лад. Хлопи стануть вільними. До того, і ми збійники, мусимо приложити рук. І наша заслуга мусить бути почислена. Але мусимо ту заслугу мати за собою. Мусимо забратися до знищення наших ворогів. Мусимо вишукати тих, що пірвали

¹⁵⁸ задумався.

наречену Стасенка, мусимо вишукати Ксеню і віддати її правовірному нареченому.

— Мусимо, мусимо, — загули збійники.

— Мусимо покарати винувників.

— Мусимо, мусимо. Присягаємо Богові, — загули збійники.

— На розвідку підуть зараз Павленко Білий і Романяк. Вони донесуть нам, де Ксеня. А ми вже її освободимо. Друга важна справа, яку я наказую виконати, це те, що мусимо знайти зв'язок з Чепцем і Савкою. Мусимо знати, де вони знаходяться. Вишукати їх мусить Сипко і Гриць з Кривого, і зараз донести нам тут на Валенне. Дружбове, в дорогу!

— В дорогу, в дорогу, — закричали вибрані, і пішли.

— XXIII —

Латинський парох Тилича не мав щастя до розбудови своєї парохії. Був то чоловік зарозумілий і гордий, великий хитрун.

Обняв тилицький костел у своє посідання у глибокій осени. Спровадився з жонатим органістою, парібком до костельної обслуги, і кухаркою, ніби вдовою, з двома малими дітьми, які ксьондз парох з милосерддя взяв на своє удержання.

По кількох днях побуту в Тиличі післав кс. пробощ в село свого органіста за десятником, що вже довший час заступав неприязного солтиса. Десятник з'явився. В дверях зняв капелюха і привітав ксьондза словами:

— Слава Ісусу Христу.

— «На векі, векуф амен,»¹⁵⁹ — відповів ксьондз пробощ.

— Слухайте, десятнику, мусите виложити мені стежку від плебанії до костела, камінними плитами, бо я по болоті не можу ходити.

— То дивне, от наш отець духовний, старший від вас, а ходить як і ми всі по болоті.

— «То цо іннего — то єст прости поп, а я ксьондз католицькі». Він мене мусить слухати.

— Мусить, не мусить — він собі свій пан, а ви свій, молитесь до Бога так, як і ви.

¹⁵⁹ на віки віків, амінь.

— «О, не так, не так». Він мусить мене слухати. Ви всі мусите мені приносити жертви на Службу Божу, т.зн. мешне. Такий припис, бо ви уніяти.

— То за те, що ми уніяти, ще мусимо вам платити? Го, го, го. Ще цього бракує.

— І мусите до костела ходити бо тепер «вшистко єдно».

— Го, го, го, ще чого не стало? А хтож нас примусить, як ми маємо свою церкву? Чого ви властиво кликали мене, отче духовний?

— Щоб ви приказали зробити камінний хідник від дому мого до костела.

— Того не буде так скоро. Тепер на дворі слота, зимно. Хтож це зробить? Люди не підуть. Треба мати совість над людиною, щоб в такий поганий час гнати людей на роботу, як у них своя робота в полі і слота.

— Бувайте здорові, десятнику, я з вами скінчив. Тепер заличте мені вашого попа, щоб до мене прийшов.

Десятник рушив якомсь дивно раменами і пішов. Пішов поволі на попівство. Розповів отцю Іванові про свою першу стрічу з латинським парохом, і запитав, чи то правда, що люди мусять давати якесь «мешне».

О. Іван засміявся, покивав головою і сказав:

— Знаєте, десятнику, від коли ми прийняли унію, вони не мають права домагатися того. Але щож? В тих околицях, де приватні дідичі панами над нашим народом, там змушують наших священників і селян платити «мешне», латинському парохіві. Там дідич-магнат паном життя і смерті нашого хлопа. Спротив нічого не допоможе. Хотяй наші єпископи і священство бореться з тим, але безсильно. А тут, де ми живемо у добрах краківського латинського біскупа, то ми будемо боротися проти цього. Я піду зі скаргою до короля, навіть до Риму, щоб Папа мене і вас взяв в оборону, перед захланністю їхніх духовників.

— Як бачу, то ми живемо під страшним гнетом. А може ліпше було би вернутися нам на православне? — запитав десятник.

Отець Іван махнув рукою і сказав:

— Не можна, вже ліпше так, як тепер. Ми, як уніяти, можемо бодай в Римі поскаржитися, а православні до кого підуть? Їх ще гірша доля, як наша. Кому поскаржаться, до кого підуть зі своїми болями і жалями? Їхня доля дуже сумна, не мають навіть перед ким поплакати, поскаржитися на свої кривди.

Десятник зітхнув глибоко і задумався.

— Знаєте, отче духовний, ксьондз переказував через мене, щоб ви до нього прийшли. Так виглядало, якби ви мусіли до нього прийти. Чи не схоче він старшувати над вами?

О. Іван засміявся якось гірко і сказав:

— Що він схоче старшувати, того я певний. Але я собі з нього нічого не роблю, не беру цього його запрошення до серця. Найважливіша річ та, щоб ми всі разом трималися. Мусимо відганятися від всілякої біди, з цілої сили, всі разом, я за вами, ви за мною, всі разом. Як постоїмо твердо при своїм і за своїм, жадна сила нас не переможе. Я знайду дорогу і до короля і до Риму. Що боротьба буде з ним велика, того я певний. Ми до тої боротьби мусимо бути готові. Де боротьба, там життя, де спокій, там смерть! Ми будемо боротися з ними і це загартує наші сили, зміцнить нас. Ми мусимо показати, що Лемко твердий нарід, що тільки до своєї св. церкви будемо ходити, яку нам Бог дарував. Тому мусимо її любити, в ній молитися, і за неї душу віддати, як зайде потреба. Так скажіть всім.

В перших тижнях не мав латинський парох у своїм костелі ніяких парохіян, крім свого органіста, пахолка, що йому служив до Служби Божої, та кухарки з дітьми. Від часу до часу приїхав з Мушини староста зі своїми пахолками, а в неділю приїжджали обов'язково всі службовики з Мушинського ключа, бо в Мушині тоді латинського костела також ще не було.

По Службі Божій і по смачнім обіді на «плебанії»¹⁶⁰ ходив пан староста зі своїми «кренцівонсами»¹⁶¹ по Тиличі, та намовляли тиличанських руснаків, щоб вони як уніяти, конечно заходили на Богослуження до латинського костела.

— Не підемо — мами свою церков — відповідали спокійно і зимнокровно руснаки.

— «Алеж то teraz вшистко єдно, єден “Панбуг”».

— Ми знаме, што вшистко єдно, длятого ходиме до нашої церкви. Чому ані жид, ані латинник там не піде?

— Як будете ходити до костела, то кс. біскуп знизить вам чинші, звільнить від податків, будете свобідно жити, як шляхта, як пани.

— І знижки не хочемо, і не підемо, нам миліша наша віра, в

¹⁶⁰ попівство.

¹⁶¹ крути-вуси

якій нас мати родила. А нашої церкви не опустимо, щоби нам біскуп цілий Краків дарував.

Побачивши, що руснаки твердий народ, взялися на хитрощі. Пішли до грекокатолицького священика.

— «Нех бендзе похвальони Єзус Крістос»,¹⁶² — сказав староста разом зі ксьондзом.

— Слава на віки, — відповів о. Іван. — Тішуся такими рідкими гістьми, прошу сідати. Чим можу служити дорогим гостенькам?

— Ми прийшли до вас, отче пароху, наладнати відносини в парохії. Я, просив би вас, отче пароху, щоби ви були такі добрі вияснити своїм овечкам, щоби вони не оминали латинського костела. Прошу їм зясувати, що тепер все одно. Можуть ходити до нашого костела на всі богослуження. Але я бачу, що вони дуже уперті, не хочять заглянути до нашого костела.

— І добре роблять, що не ходять, а тримаються свого, це прецінь все одно. Пощо мають шукати чужих обрядів, най тримаються свого, тимбільше, що вони ревні христіяни, католики і дуже побожні. Люблять свою церкву і віру католицьку та свій східний обряд.

— Добре, добре, я їм того не перечу хай вони тішаться своїм обрядом. Але прошу їм сказати від себе на казанню, щоб бодай час від часу заглянули до нашого костела.

— Цього я вже не зроблю, бо я був би тоді злим пастирем, якби я свої вівці намовляв до того, щоб ходили до чужої, а не своєї церкви. Що то за вівчар був би, якби овечки поганяв до чужої вівчарні?

— Прошу ксендза пробоща, прошу їм сказати, щоб «мешне», яке мені належиться своєчасно зібрали і мені принесли.

— А я проти того виступаю рішуче, перед кс. біскупом, а навіть звернуся до Риму. Яка ж то справедливість, щоб католики одного обряду примусово складали «мешне» католикам другого обряду? Цеж велика несправедливість.

— Алеж так всюди практикується, по всіх східних дієцезіях.

— Як так, то безправно і я проти того виступаю, і ані мої парохіяни, ані я збирати для вас «мешне» і платити не будемо. Як вірні уняти і католики молимося і відправляємо Богослуження в нашій церкві і наша молитва так само Богу мила, як ваша.

¹⁶² хай буде прославлений Ісус Христос.

— Я дуже прошу вас, отче духовний, не робити жадного спротиву, — сказав староста. — Наш новонастановлений парох, не маючи тут вірних, не буде мати з чого жити. По друге, а як котрий з ваших парохіян буде мати інтенцію з власної волі дати латинському парохові на Службу Божу, то що? Чи цього також не може?

— Як такий найдеться, то прошу дуже, але щоби примусово платити вам «мешне», я сумніваюся, чи з того що добре вийде, і чи буде для вас, отче, яка матеріальна користь.

Латинський парох зі старостою не дали за виграну. Староста постарався, що до кількох тижнів спровадили кількох ремісників з родинами. Спровадився швець з Нового Сутеча, коваль з Тильманови, кравець з Нового Торгу і гончар зі Старого Сутеча. Це був перший завязок латинників міщан, що осіли на магдебурьським праві. Староста визначив їм по пів лану з єпископських дібр, видав ліса матеріал на побудову хижі, заплатив навіть майстрів, щоб започаткувати розвій міщанства латинського обряду. Інших людей, інших ремісників, до такої гарської містини¹⁶³ в тих часх не можна було стягнути, хотяй біскупський староста обіцявав привілеї, полегші, великі заробітки з огляду на сусідство угорського краю.

Однак латинський парох хотів відразу стати великим парохом, відразу збогатитися і за всяку ціну навести упертих руснаків до своєї церкви. В тій цілі написав письмо до краківського біскупа Якова Задзіка.

«“Найукоханьши і мене вельцемілосьціви Арципастежу”».¹⁶⁴

Тилицькі руснаки страшно упертий народ. Не хотять ходити до нашого костела на Богослуження. На мою думку найбільше впливає на них їхній поп, Іван Федорович. Має він себе за вченого чоловіка, навіть вчить в своїй хижі синів своїх сусідів та попів. З того приводу він гордий і зарозумілий, навіть на моє візвання не прийшов до мене з поклоном, ані не привітав мене. Оскільки мені до тепер удалося заобсервувати, його діяльність константую, що він на око уніят, а в глибині душі мусить бути скритий шизматик. Якби таким не був, впливав би на свої овечки і намовляв би їх, щоб ходили також до костела, бо то тепер “вшистко єдно”. Ізза своєї упертості і великої амбіції до мене не прийшов і я мусів сам зі старостою до нього піти і просити його, щоб змушував свої овечки до плачення мені мешного. Однак він цього не зробив і явно освід-

¹⁶³ поганой, неродючої місцевості.

¹⁶⁴ любий і милостивий Архипастире.

чив, що цього не зробить, ба навіть не допустить, щоб платили мені мешне. Це нечувана річ, щоб так знехтувати нині поширену в цілїм світі засаду "*Civius regio cullius religia*". Як це можливо, щоб такий хитрий поп смів в столових добрах Вашої Архипастирської Мосьці, мого Найдостойнішого Добродія і Пана спротивлятися і не впливати на свої овечки, щоб платили мені мешне, яке во всіх східних дієцезіях практикується.

Тому я раджу Вашій Біскупській Мосьці, як панові і власникові цих великих метифундій¹⁶⁵ не толерувати цього легковаження зі сторони скритого схизматика, якого овечки явно до схизми тягнуть, що різними перехвалками перед моїми парохіянами задокументували, на що маємо свідків, які під присягою це зізнають. Тому належало би зараз тилицьку гр.кат. парохію зараз скасувати, церков замкнути, на богослужєбну каплицю обернути. В ній відправлялося б раз в рік Богослуження в часі великого посту. Упертих парохіян гр.кат. обсервації прилучити до нашого костела, тим способом помножилабися хвала Бога.

Як Ваша Архипастирська Мосць цього не зроблять, прошу бути певним, що за короткий час вибухне у Ваших столових добрах схизма, за що Ваша Біскупська Мосць будуть перед Господом Богом і престолом римського папи за свою толеранцію відповідати.»

Епископ Задзік діставши таке письмо, задумався. Щоб діло провїрити на місці, вислав до Тилича комісію зложену зі своїх дворян, а то Вавжинца Старчевського кантора краківського, Андрія Ковалінського нотаря, та Миколая Сіраковського свого дворянина.

— XXIV —

Тільки по двох тижнях вернувся Гриць з Осипком від Чепця. Їхали на конях аж до Нового Торгу, щоб від Лентовського провїдатися, де знаходиться Чепець.

В Новім Торзі довідалися, що Лентовський виїхав з королівським полковником Косткою в гори, вербувати хлопів до боротьби за право народу. Знайшли їх в Ваксмунді.

Чепець утішився дуже Сипком і дав приказ до Баюса, щоб старався зараз порозбивати всі великі двори і улегшити дорогу

¹⁶⁵ латифундій, земель, маєтків.

Костці Наперському.

— Ми, — казав Чепець — до тижня візьмемо Чорштин. В Чорштині нема ніякого війська, все виїхало під Сокаль, а там господарюють жиди. Памятайте ж браття, хай Баюс ударить в першій лінії на двір в Сарах. Там захопите масу зброї, наберете богатства. А уважайте там має бути Ксеня, наречена Стасенка. Ми чули, що її Зиліч пірвав. Це його справа. По цілих горах розказують про це злодійство.

Баюс утішився дуже вістями від Чепця. Зробив зараз нараду зі старшими гарнасами. Деякі радили, щоб наперед напасти на Мацину, не лишати її за собою, бо при розбиванню Сарів, може Мацина прийти з відсіччю.

— Нема страху, як в мацині довідаються, що ми розбиваємо Сари, самі повтікають, спасаючи власні тіла, — відізався Корнута, найліпше обізнаний збійник з місцевими обставинами. Це вирішило.

— Отже їдемо на Сари.

— На Сари! На Сари! — закричали збійники. — Мусимо цього Ольшевського знищити, за четвертування наших друзів.

— За Прокопа і Тимка, — відізався Сипко.

— Дружбове і браття! — крикнув Баюс. — Ідемо на Сари. Забрати з собою все: стрільби, порох, кулі, забрати пістолі, топірці, сокири, міхи, торбинки. А памятайте браття, що головним нашим обовязком буде спасти Ксеню, наречену нашого полковника Стасенка. Вона там в дворі вязнена нашим лютим ворогом Зилічем. Її мусимо захопити і відвезти до батьків, до Тилича. Повезе Рогач, краян з Тилича.

Збійники позавалювали печери камінними брилами, посідали на коні, і віхали в середину вапенських лісів. Трималися просто на захід сонця. По трьох годинах їзди, віхали до Рихвальдського ліса. Тут взяли на полудне і їхали так довго, аж ліс скінчився. На краю ліса позлізали з коней. Було перед заходом сонця. Треба було відпочити і ждати сумерку. Село Сари розложилося в прекрасній долині, над потічком. Гарний мурований двір дідица пишався між розлогими липами на узгір'ю.

Здалека блистіли білі стіни. По подвір'ю пленталася досить численна челядь, а може які гості. Збійники цофнулися трохи в ліс. Коні пустили на пасовисько, самі посідали на мураві. Сипко і Гриць розказували про жорстокі та несправедливі суди цархів над збійниками.

Надійшов вечір. На дворі добре вже стемніло, збійники пішли по коні, поприпинали їх до яличок, щоб потім довго не шукати по ночі. Зачали уставлятися. Баюс розділив їх на дві частини по 20 людей. Зачали поволеньки зближуватися до господарських будинків. В дворі вже позасвічували каганці, на фільварку було темно. Видно, що служба ще при роботі. Збійники задержалися, поки на фільварку не заблимало світло. Першого виправили Сипка з Грицем. У Сипка був чародійний меч. Зробився зараз невидимим і підсунувся під вікна палацу. Побачив як гості сиділи при вечері. Бенкетували. Бавилися розмовою про збійників.

Дідич Ольшевський розказував, що збійників не боїться, удавав героя.

— Я маю на свої услуги ротмістра Розговського. У нього сотка гайдуків. Він заведе лад у нас, зітре з лиця землі тих шибеників, тих тхорів, що працювати не хочать, та забавляються розбійництвом. Я маю ще оборону в ротмістру Зилічу. Це кузин моєї магніфіки. Він має силу біскупських гайдуків, го, го, го. Він з пекла би їх вигнав, не лише з ліса. Зрештою і наші підземельні криївки нас охоронять.

— Ти, — відозвалася пані Альбіна, — граєш тепер ролю відважного лицаря, дай Боже, щоб в нещасті це справдилося. Мені здається, що я зі страху вмерла би, якби побачила збійника.

— Ні, пані добродійко, — відізвався дідич Кендзерські, сусід з Мацини. — Я чув, що збійники, дамам не роблять нічого злого, навіть чемно обходяться. Під час нападу на Розтокивони ушанували паню Думчинську, навіть подарували їй брилянтовий перстень, що в другім дворі украли.

— Ха, ха, ха, — розсміялися приявні.

Пан Ольшевський, подоливавши гостям ще меду, підніс пугар до гори в честь гостей. По випиттю заспівав:

«Rzućmy te szklance,
Pijmy puhamami¹⁶⁶
Kurdyś! Kurdyś nad Kurdyśami
Kurdyś! Kurdyś nad Kurdyśami» і т.д.

За ним ціле товариство повторило строфу за строфою модної тоді шляхотської пісні, яку пічас вічних бенкетів співали. Гриць взяв Сипка за лікті і підніс до гори так, що Сипко міг через вирізане

¹⁶⁶ викиньмо ці шклянки, пиймо шклянками.

серденько в віконниці заглянути в середину кімнати, й придивлятися кілька може бути гостей при столі. Побачивши панську розкіш Сипко пішов до Баюса і розказав, що тепер відповідна хвиля зробити напад.

Баюс дав розказ до нападу.

Двадцять збійників обступило наперед фільварчий дім, пов'язали службу. Другий відділ з Баюсом на чолі, обсадив, входи, парадний і кухонний і зачав стріляти до вікон палацу...

Оказалося, що входові двері були сильно позамикані. Баюс з кількома дружбами вирубали кухонні двері і зі смолоскипами ввійшли до сіней. Корнута пильнував парадних, входових дверей, щоб ніхто не втік. Кухонними дверима збійники ввійшли до середини. Збійники, тримаючи натягнені пістолі, переходили кімнату за кімнатою і на своє велике здивування не нашли ні живого духа...

Збійники злякалися якоїсь засідки...

«Що то могло бути? — подумав Баюс і подивився загадочно на своїх товаришів. — Де поділися пани?»

В кімнаті, де їли вечерю, побачили масу недоїдених страв, повні чаші вина і ні одної людини. Перейшли далші кімнати і рівнож ні живого духа. Дійшли до кухні, там застали дві служниці і куховара. Полякані, заливалися гіркими сльозами, побачивши збійників.

— Де ваші пани? — запитав грізно Баюс, тримаючи натягнений до вистрілу пістоль.

— Не знаємо, не знаємо, — закричали всі і тряслися як осиковий лист.

— Нічого не знаємо, — сказав куховар. — Пани мають свої таємні входи і виходи, нам про це не кажуть.

— А, га, мають свої таємні виходи, певно ними повтікали, — докінчив Баюс. — А скажіть же нам, де то ваші пани ховають гроші?

— Не знаємо, не знаємо. Ми бідні люди, ми служимо, нічого не знаємо, вони нам того не кажуть.

— Не знаєте, — гримнув голосно Баюс. — Я вас прикажу пов'язати, то виспіваете все, що знаєте. Де Ксеня, дочка священика з Тилича, що її ваші пани пірвали, де вона?

— Вельможний Пане, — сказала Марта. — Її тут нема в Сарах. Вона туть лежала хвора, а потім пани вивезли її звідси.

— Де її вивезли? Говори, бо тебе ублю.

— Добре не знаю, але мені здається, що до монастиря вивез-

ли, до Старого міста Сутеча.

— Де пани гроші ховають? Де ховають золото і срібло?

— Всьо по кімнатах, вельможний пане, прошу перейти по кімнатах, в кухні золота нема.

Баюс вернувся з товаришами назад до тих самих кімнат, поставивши одного дружбу на варті при кухарках.

Поотвирали шафи, зачали вибирати до міхів золоту та срібну посуду. Решту забрали з заставлених столів. В одній скрині найшли мішок з грішми. Наладувавши повні міхи, забралися до їжі. Хапали, що було на столі, кусники печені, хліба, різні тіста, все пхали в рот, що під руками було.

— Принеси всю будженину, яку маєш в запасі — гримнув Баюс на кухаря.

Кухар побіг до кладівки, приніс кільканадцять ковбас, кілька поясів солонини. Збійники поклали собі ковбасу на шиї, вудженину в міхи. Перейшовши ще раз всі кімнати, забрали кілька стрільб, пістолів, забрали порох у рогах, кулі, шріт і вийшли.

Весь забраний тягар розділили між товаришів, що пильнували фільварчної служби, відтак поспішили в ліс до коней, бо небо затяглося чорними хмарами, тут і там зачало блискати.

Баюс подивився на небо, сказав:

— Гей, гей, щоб витримало. Щоб без дощу дібратися можна було до Рогів. А ну, хлопи, тепер в дорогу. Тепер можете пожитися панськими присмаками.

Збійники краjali по дорозі панський хлібець, їли ковбасу, різні присмаки і попивали лікерами.

Коло півночі станули в Рогах. Небо перерізували блискавки, надтягали чорні хмари. У повітрі робилося парно, непривітно. Величавий двір магната Козловського був цілий в сні. Минула північ. Блискавки перерізували небо. Робилося ясно, як в дома. Двір оточений остроколами, було видно як на долоні. Блискавки освітлювали збійникам темряву. Тут і там зачали падати краплі дощу.

— XXV —

Блискавки роздирали небо і улекшували збійникам роботу. Двір діди́ча Козловського оточений грубим частоколом, за яким був рів з водою. За водою стояв паркан, за парканом двір, за двором

фільварок.

При входовій брамі стояли два сторожі. Від часу до часу трубили на рогах. Голос рогів лунав по цілій долині і відбивався від сусідніх гір і скель. Збійники розділилися на два відділи, підходили з боків. Один відділ провадив Баюс, а другий Сенько.

Ішли гусаком один за одним. Перший приблизився Сенько зі своїм відділом до сторожів. Баюс станув на 24 кроків від сторожів.

Сторожі почули за собою шелест, тоді саме блискавки освітили небо. Сторожі зачали трубити на небезпеку. Блискавки освітили так, що Баюс і Сенько цільним вистрілом повалили обох сторожів, які попереверталися на землю. Один зачав стогнати, другий харчіти. На небі блискало й блискало. Зачав покроплювати дрібний дощик. Збійники добувалися до брами, однак брама була осаджена на грубесних стовпах, окованих залізом.

В дворі счинився рух, засвітили смолоскипи. В тій хвилі вибігло з двора кількох людей і почали стріляти до напасників. Збійники, відповідали стрілами. Найбільше били у віконниці, через які було видно світло. Одна куля розбила шибу. В дворі зробився зойкі крик. Збійники поцілили якогось осібника за брамою. Ранений перевернувся на землю, стогнав, і кликав рятунку. З двора стріляли щораз густіше. Поцілили Яцка Гунчака в ліву ногу, а Щербу Івана в рамя. Збійники понищили стрілами всі віконниці і правдоподібно когось в дворі зранили, бо зробився там страшний крик і лемент.

Кілька збійників добувалося до брами. Рубали сокирами між окованим залізом, а блискавки освічували їхню роботу. Масивна дубова брама стояла твердо, як мур. Без відкопання стовпів не можна було її перевернути і дістатися до середини. Знаряддя до відкопання стовпів у збійників не було, а тут дощ лив, як з цебра.

В тім моменті з ліса пригальопували вартові і привели всі коні, один сказав на вухо Баюсові:

— Отамане, втікайте! Зі сторони Горлиць летить до нас військо зі смолоскипами. Якраз зіхало ізза другого горба, і за яких десять хвиль виїде з долини, стане під лісом і може нас всіх перебити. Ратуймося!

— Ага, вже знаю, — відповів Баюс. — То Розговські зі своїми драгунами. Це справка Ольшевського. Утік з Сарів підземельним ходом.

— Шкода. Були би ми тут ліпше обловилися, як у Сарах. А так мусимо відложити собі пана Козловського на інший час.

— Дружбове, на коні! — крикнув Баюс.

Збійники скочили до коней, а тимчасом відкопана брама подалася і з голосним лоскотом перевернулася до середини. Якраз зробила собою поміст. Накрила рів, наповнений водою, та оперлася до противного берега, рову.

Збійники сиділи вже на конях, готові вже в дорогу, як Баюс крикнув:

— А ну, дружбове, в середину. Драгунів ще не видно. Може дасться дещо зарвати. Підступити під двір і зажадати грошей.

Стрілянина з обох боків устала. Кілька збійників зішло з коней ввійшли по брамі в середину, станули під вікнами.

— Давайте гроші, — крикнув Корнута. — Як дасте окуп, лишимо вас в спокою. Чуєте, пане Козловські?

— Я доручаю вам словом чести, що зараз відступимо від двора, як дасте гроші, — крикнув на ціле горло Баюс, а в голові його зачало кітлувати, бо що хвилі могли показатися перші смолоскипи драгунів.

В тій хвилі отворилася половина віконниці і через вибиту шибу показалася рука, що тримала мішок з грішми.

— От вам гроші.

Романяк вхопив гроші, і в тій самій секунді Баюс крикнув на ціле горло:

— Дружбове, за мною! — а блискавка білим зигзаком розпорола ціле небо і недалеко заревів страшний грім...

Збійники пігнали чвалом в сторону Лося, а небо перешивали блискавки, дощ лляв добре, а збійники гнали щосили. На закруті до Лося Баюс оглянувся поза себе і побачив, як ропнянський двір оточили їдці зі смолоскипами на конях. Збійники станули, Баюс почислив своїх, було тільки 30, а десять бракує. В тій хвилі блискавка прорізала зигзаками чорні хмарию Збійники побачили, що їдці женуть до них. Баюс, крикнув на ціле горло:

— Дружбове, в дорогу! За нами погоня. Не даймося зловити. Всі на Маковицю до Сенька.

Дощ перемінився в зливу, під кінськими копитами вода хлюпала. Збійники перескакували здуті потоки. буря змагалася з минути на мінуту, чорні хмари розпочали війну на небі, кидалися розчепіреними раменами¹⁶⁷ одна на другу, серед громів звальювали одна другу, скидали себе взаємно в пропасть, а блискавки роздирали їх від верху в долину. Коло Баюса грім ударив в стару ялицю і

¹⁶⁷ розставленими руками.

розчерепив¹⁶⁸ її на двоє. Збійники зачали хреститися.

— Здається, що якісь планетники стягають чорні хмари від Татрів на нас, — сказав Гриць до Баюса.

— Відай то планетники зі Спіжу, — відповів Баюс. — Хмари мов гармати, а чорні як смола.

В Усті Руськім зачало сіріти на небі. Літня, коротка ніч минула, але буря змагалася з хвилини на хвилину. Темні хмари не хотіли допустити блиску дня.

В Сквіртнім на високій горі відпочили хвилину і оглянулися за себе. Побачили, що противники помучені також відпочивають. Блискавки відповіли боротьбу чорним хмарам, роздирали їх згори в долину. Громи роздирали ялиці, а вітер вивертав їх з корінням. Збійникам здавалося, що лісні духи за ними гонять, та ховаються за перевернені пняки. Там знову богинки¹⁶⁹ бродять по калабанях і бадунях¹⁷⁰ де громадиться густа піна. От виринають з густої піни і пищать: пі, пі, пії, то ховаються по підземельних кімнатах.

На небі клекотіло дальше, чорні хмари варкотіли до себе, а від лоскоту громів здавалося, що ціле склепіння завалиться, а громи ввесь ліс на січку змелять.

По страшній боротьбі ціла природа змучилася... Ліси заніміли, звірина поховалася по норах змовкли зі страху за своє життя.

Вкінці зробився день.

Лучі сонця стріляли до хмар і розганяли їх світами. Засомлені поховалися за світи. Сонце відслонило збійникам страшне побоєвище. Ліс змелений на січку, пні поперевертані, коло них ями, як роззявлені челюсти, кора пообдирана, коріння поторгані. Через те коріння збійники перескакували, доки не спочили у Виссовій, на угорській границі.

Перейшовши границю, вступили в добра князя Ракочого, де відітхнули біля розвалені корчми. Наперед зачали обчислювати себе, хто вернувся, а кого бракує, почали рахувати. Бракує 12 друзів, збійницької долі і недолі.

Баюс задумався, бідькав Корнута, а Гриць з Кривого крутив головою. Баюс думав над причиною їхньої неприязності, та мовчав завзято. Щось думав довго, довго. Крутив свої довгі вуса, та заложивши їх поза вуха відізвався:

¹⁶⁸ розбив, тут розколов.

¹⁶⁹ тут больки, духи.

¹⁷⁰ тут багнах.

— Я думаю, що вони не дали себе половити. Це хитруни — таких не спіймати. Вони й з пекла вирвалися б. Я думаю, що вони добре сховані. Вони не даром в Подолінці зі мною до школи ходили, і чотири роки Альвара гризли — го, го.

— XXVI —

Дружина Баюса відпочила під розваленою корчмою.

Дружбове посідали, хто на пнях, хто на повалених колодах, хто на перегнутих трамах.¹⁷¹ Коні пустили на траву, а самі зачали скидувати перемоклі гуньки, сардаки, киптарі. Порозвішували на конарах, на поперевертаних деревах. Сушили лахи і вигрівалися на сонці, що з самого ранку припікало. Заповідало новий дощ, а може й бурю. Дехто з дружбів зачав снідати, витягали хто що мав, в торбі. Дехто пикав люльку, декому збиралося на сон.

Баюс з Корнутою обралися за вартовників. Пішли дивитися на границю від Польщі. Числилися з можливою погонєю Розговського. Боялися, щоб не гнав за ними аж в добра Ракочого. Сидячи на конях, сушили перемоклі лахи, покурювали люльки, думали, що даліше робити.

— Я гадаю, — мовив Баюс — тепер, якийсь час мусимо покрутитися тут між Маковицею та Бердієвом, доки не зловимо язика, що чувати в світі, що з нашими і де наші.

— Треба би нам звідатися, що тепер думає Ракочий, де обертається Стасенко?

Баюс почіхався по голові і сказав:

— Мусимо найперше звідатися, що робить Чепець і Савка? Вони наказували, щоб з ними зараз получитися, як здобулемо Ропу, а так що. Ми не знаємо де він, а він не знає де ми. Він думає, що ми Ропу взяли. А тут якраз на наше нещастя, ми Ропу мусіли лишити в спокою. Мусимо тепер бути дуже обережними, як будемо посилати вісті до Чепця, а післати треба найскорше, щоб він примінив свої пляни до нашої невдачі. А кого би то післати до нього?

— Знаєш отамане, що? Щоб дещо звідатися, я думаю піти завтра до Зборової, до Ігзгата Салея. Там може через знакомих людей може дещо довідаюся, що чувати в світі, — сказав Корнута.

¹⁷¹ брусах.

— Добре, брате, добра гадка, — відізвався Баюс. — Але уважай, щоб не попався. візьми собі Романяка, він по мадярськи добре креше. Хай перебереться за офіцера. От шкода, що тут Савки нема. Він там свій чоловік, навіть з князем знакомий. Але думаю, що й тобі вдасться ця штука. Між знакомими знайдеш людину, що дещо скаже.

Пішли.

Баюс з товариством ждав три дні на Корнута і зачав вже непокоїтися.

— Певно попалися, — говорили собі дружбове.

— Не легке це завдання, із Зборової дещо витягнути, хто знає, чи не попалися...

Третього дня під вечір почули тупіт коней, але зі сторони Польщі.

— Дружбове, на коні! — крикнув Баюс. Сам з Борutoю полетів за границю і скрилися з фузіями під корчами ялівцю.

За ними побігло ще кількох збійників, скрилися і надслухували за корчами. За пару мінут почули, як чотири їздці заговорили по нашому, по лемківськи: «Озде граница».

Баюс зараз пізнав по голосі обох Налесників і обох Петрівських. Зараз вийшов зза корчів і гукнув:

— Здорові, дружбове!

Збійники станули як вриті, і заговорили:

— То ви, отамане Баюс?

— Ми тут, ми тут, — повставали зза корчів і прилетіли до товаришів.

Збійники позлазили з коней і підійшли привітатися до Баюса, відтак, під розвалену корчму.

— Розкажіть, розкажіть, як то ви лишилися в Ропі, і як вас Бог помилював?

— Ми стояли з Сеньком від сторони потока і стріляли до гайдуків, на фільварок. Не чули під час стрілянини вашого приказу. Відтак побачили смолоскипи Розговського, як з цілої сили гнав з гори. Ви були вже яких 250 кроків відіхали, може більше і ми боялися вас здоганяти. Тому ми скрутили в лози і через річку в ліс на право, де скрилися, і бачили як Розговські станув під двором і давав розкази своїм людям. Відтак пустився за вами, як почув з двора слова: «збуї, збуї». Ми тоді зішли з коней і зачали драпатися в гору. А тут дощ розлявся, громи почали бити, блискавки присвічували нам дорогу. Що тут робити? Зайшли ми в густий, сосновий

ліс, станули під ялицями і бачили, як ви втікали, а Розговський за вами гнав, та гнав, а громи крешуть з цілої сили. Здавалося, що на небі гірша війна, як на землі. Лишилися ми в лісі і ждали до розсвіту. Як на дворі розсвітило ми вийшли манівцями на фльоринські поля. Відтак, полями, полями зайшли ми до Розток і сховалися в розтоцьких печерах. Але побачив нас якийсь жид і цей проклятий юда, дав знати Зилічеві, що крутився в тих сторонах. Чорт його надніс, зачав нас слідити. Але ми не були вже безпечні, втікали. Він за нами гнав та гнав, аж під Криницею ми розділилися на дві часті. Сенько пігнав по при Яворину, на Щавник, а ми взяли на Мохначку, на Ізби і до вас трапили. Що з тими сталося, що з Сеньком, де поділися, чи успіли втекти, чи сховалися де в лісі? Бог то знає, — докінчив своє оповідання Налесник.

Баюс почувши ті слова, крикнув:

— Браття! Нам тут довше не сидіти. Ми з двох сторін оточені ворогами. Нам треба в тій хвилі спасатися на Маковицю.

Ціла бурса,¹⁷² не чекаючи ні хвили, посідала на коні і тихцем відіхала на Маковицю.

— XXVII —

Дмитро Стасенко приїхав зі своїми двома юнаками до Сар і скрився в хижі Петра Ропеляка, що стояла одинцем на горі під Рихвальдським лісом.

Тут відпочили і зачали гутірку з газдою. Він прийняв їх радо розбалакався про відносини в селі, в дворі. Господар нарікав дуже, що двір притягає людей, замучує панщиною, видумує додаткові роботи, а в зимі приказує лід орати...

Як так розговорилися, Дмитро запитав згодом Ропеляка, чи не чув він дещо про це, що в дворі укривають дівицю, яку викрали гайдуки Зиліча.

— Чому ні? Чули ми всі, люди скрізь по селі говорять, що від двірської служби довідалися ми, що якусь дуже красну панну скривають у дворі. Говорили, що і ворожка, яка панні п'явки ставила і зіллям обкурювала, казала, що панна по руснацьки кричала, щоби її ратувати, та до батьків просилася.

¹⁷² ватага, група опришків.

— Так, кажете, панна кричала, — сказав схвильований Стасенко і аж станув з призби.

— Так, так, говорила наша ворожка, вона добра знахорка, все знає, добре лікує. Але щож, довго там панна не пробула. Щось кілька днів всього. Потім вивезли її до монастиря до Старого Сутеча.

— Що? — запитав здивований Стасенко.

— Так, що чуєте. Оповідав двірський парібок, що відвозив її. Виїхали обидві з панею дідичкою, переночували там в монастирі. На другий день пані дідичка сама вернулася, а панна там залишилася. Може там на монашку вийде, не знаю. Бог їх знає.

Стасенко, почувши ті слова, зблід. Серце стиснулося, зачало скоріше битися, в очах показалися іскри. Заскреготав зубами, піднісся з лави, попрощав чесного господаря і відїхав з юнаками до Тилича.

* * *

На другий день по повероті з гроду о. Іван зложив письмо до свого колятора, краківського біскупа. Описав подрібно, яку страшну кривду заподіяли йому латинники-католики, йому — католицькому священикові — в добрах краківського єпископа. В своїм покірнім письмі о. Іван просив свого достойного колятора, щоб взяв його в оборону, та розказав підлеглим його Милости звернути йому його найдорожчу дитину.

* * *

Стасенко з тими юнаками, перебраними за селян, околичних «гуралів»,¹⁷³ відїхав до Старого Сутеча в надії, що може удасться йому видобути з монастиря наречену.

* * *

На свою покірну просьбу не дістав о. Іван ніякої відповіді. Та скоро після тої події з єпископської курії з Кракова прийшла резолюція на письмо латинського пароха, в Тиличу. Щоби тилицьку гр.кат. церкву замкнути, а парохію знести.

¹⁷³ гірняки, мешканці гір.

Вістка ця летом блискавиці облетіла ціле містечко. Народ заворушився. Отець Іван зімлів.

На другий день зіхалась до Тилича Комісія зі старостою Садовським і рахмістром Кемповським в оточенню кількох роїв гайдуків. Комісія станула в місцевім дворі. По хвилі прийшов до неї недавно установлений на магдебурьськім праві місцевий бурмістр Кржиштоф Баліцкі. Він дав наказ місцевому довбушеві бити в тарабан, щоби «поспульство» — себто українці — зібралися під ратушом. Порядок удержували гайдуки і гарнаки.¹⁷⁴ Данько Волошин з Яструбика і Андрій Мотичка з Криниці. Вони то прикликали всіх до латинської «плебанії», де мушинський писар Станислав Готфрід Сегеді читав їм згаданий декрет.¹⁷⁵

Потім казали уступитися «поспульству», а ксьондз плебан, вийшовши наперед розказав чотирьом гарнакам і довбушеві, а також свому підданому Валькові Костельному, щоби пішли до церкви:

— До церкви нікого не припускайте, щоби мені той поп чого не забрав. Я знаю, що там є, все це моє. Будьте там на варті поки ми не прийдемо.

З плебаном вийшов також кс. Роговскі, збіглець з Угорщини, що в Тиличі на передмісті, без заняття мешкав від осени.

Він сказав до людей:

— Не журіться, люди, я буду вам в церкві правити, лем мені книшів¹⁷⁶ багато принесить.

Потім ввійшли згадані пани і «поспульство» до церкви, де на церковнім порозі читала згадана комісія декрет.

— Маємо до розказання від ксенца біскупа Єгомосці, щоб ми вам церкву відібрали і це робимо, бо маємо такий наказ, — сказав секретар. — Питаємося вас, «Від кого ви ту церкву маєте?». Покажіть письмо на це.

Люди показали письмо, але старостинський рахмістр забрав їм це письмо.

Потім звернулися до о. Івана, як духовника церкви, щоб Найсвятійші Тайни забрав і виніс.

О. Іван зблід як полотно, захитався і був би упав на землю, але піддержав його старший брат церковний, Вайган, що стояв біля

¹⁷⁴ тут сторожі, оборонці, слуги.

¹⁷⁵ рішення, постанова, законодавчий акт.

¹⁷⁶ паляниців, боханців.

о. Івана. Він вхопив його за руку та стиснув сильно за пальці.

О. Іван опритомнів, прийшов до себе і урочисто заявив:

— Ви зробили мені і моїм парохіянам страшну кривду. Свідчуся Всемогучим Богом, що цього не зроблю ніколи. Не лише під загрозою втрати свого майна і цієї церковці святої, але навіть під втратою горла, — сказав голосно о. Іван.

Між народом пішов шум і одобрення. Люди з радості мали сльози в очах.

На це пан староста заявив:

— Таж ми маємо поручення від біскупа Єгомосці.

На це відповів о. Іван:

— Я маю свого пастиря єпископа в Перемишлі, без його приказу не можу цього зробити.

Між народом тиха радість і веселі сльози в очах.

Тоді місцевий латинський плебан розказав втікачеві з Угор кс. Фльоріянові Роговському взяти Найсвятійші Тайни і винести з Церкви.

Кс. Роговскі почервонів як буряк, стояв мовчки, впилив очі в долівку і мовчав. Не мав смілости цього зробити, не відважився.

В церкві настала велика мовчанка. Люди заперли віддих. Лише сонічко виглянуло ізза хмари і через маленьке віконце, стрілило до церкви, осінило голову отця Івана, що з піднесенням до гори чолом виглядав, як святий, як апостол, як мученик.

Тоді мушинський староста розказав тилицькому плебанові:

— Імці ксенже.¹⁷⁷ Возьми вашець сам Найсвятійші Дари, ви прецінь браття.

Латинський плебан убрався в «комже»,¹⁷⁸ казав дзвонити, покропив свяченою водою Найсвятійші Дари, забрав в руки і зачав виходити. Гайдуки робили йому дорогу.

Цілий народ, що був у церкві упав на коліна, і підняв страшний плач і лемент. Плакали невісти і старці, ридали діти і підростки, плакали молодці і дівці.

Люди, що були на цвинтарі і коло церкви, упали на коліна, били головами об землю, зробили великий плач і лемент.

Люди, що були на ринку кидалися в розпуці на землю, в цілім містечку Тиличі зробили великий плач і страшне нечуване нарікання. Люди, що приїхали з Угор на ярмарок до Тилича,

¹⁷⁷ вельможний ксьондзе.

¹⁷⁸ тут накидка священика.

клякали на дорозі на коліна, кликали з плачем, взивали пімсти Бога на несправедливість людську.

— Господи Всемогучий! Дивися на кривду тої святині католицької.

По цілім місті розходився плач бідних лемків. Його відгомін лунав далеко в повітрі.

По винесенні Найсвятійших Дарів, староста сказав до людей:

— Діти! Не журіться. Та ж це св. унія. Єдність свята. Ліпше буде в купці молитися.

На це відізвалися два бідні лемки:

— Перед кілька літ наші предки умирили без святих тайн. Казали їх ловити гарнакам, але вони скривалися. І ми так будемо. Нам Бог простить, а до вашої святині не підемо.

Народ нарікав в цілім Тиличі, нарікав і проклинав страшно. Люди не могли успокоїтися.

Не хотіли з церкви уступитися.

— В церкві умеремо, не підемо звідси. Не дамо церкви нашої. Не опустимо Богом даної церкви.

Мушинський староста стояв безрадний. Тоді бувший староста, Олександр Носковські заплакав з людьми, сльозами залився. Просив людей, щоб послухали, з церкви уступилися.

Тоді староста Садовські казав церкву замкнути. Такою жалобою убогої Руси закінчили день сей.

* * *

На другий день вже в неприязності комісарів, сам кс. плебан зі священником з Угор, а також при допомозі органіста і других своїх «рітус латіні»¹⁷⁹ людей, впав до відобраної вже церковці з трома сокирами. Зараз кинулися до вітваря, на котрім Найсвятійша жертва Богові віддавалася і вітвар цей зі всієї краси обрубали.

Обруси і іншу церковну утвар зняли. Потім угорський ксьондз вітвар на тріски порубав і ті тріски спалили. Поріг, що на нім Царські Врата стояли, також порубали. Образ Найсвятійшої Діви знищили так, що ззаду сокирою ударили, а Дитятко і лице Найсвятійшої Матери розкололося. Образ, на яким було 12 апостолів, винесли та в воду кинули. Понім люди, як по лаві переходили.

¹⁷⁹ правдивих латинян (католиків).

Поперві образи попалили в дійниці в якій принесли вогню. Крім того кс. плебан Тимовскі з другими людьми в церкві горілку пили. Потім до найменшої річи все з церкви забрали. З дзвінниці два дзвони нові і дуже старі забрали. Одним з них тилицька «піетас» ратуш обдарувала, ще по нинішний день в ратуші находиться, не знати для чиєї хвали. Інші три дзвони в костелі по нинішній день зістали, а один з них позичили до Криниці.

Як дзвони знимали і церкву рубали, піднесли люди страшний крик, кидалися до землі, головою об камінь товкли, в поросі качалися, зивали Бога о пімсту за свою кривду.

Ще й таке сталося: Юрко Васковский давав кс. плебанові 10 зл. щоб позволив у духовного грецького обряду висповідатися, та кс. плебан під жадною умовою не дозволив, а післанця хотів бити. І так без сповіди умерти мусів, а кс. плебан за похорон взяв 16 зл.

То все під присягою зізнало ціле містечко Тилич, в яким 100 осідків було. А в імени всіх підписали: Василь Криницький, вїт містечка Тилича, Йонаш Несторак, рахмістр, Тома Теличка, Васько Париляк, присяжні іменем всіх, котрих була повна ізба.

— XXVIII —

Ксеня клякнула перед Розп'яттям, молилася горячо за щасливий поворот до батьківського дому.

По молитві встала, станула перед ліжком, задумалася. Дивилася на монаше ліжечко, прикрите чорною веретою. Присунула до себе воскову свічку, дивилася довго на чорну верету, чогось боялася діткнути тої верети, боялася положитися до чужого ліжка, спати на чужій постелі. Сіла на ослінничку, біля ліжечка і вдивлялася в догоряючу свічку. Мисли¹⁸⁰ її блукали коло дому батьків. Журилася неспокоєм своїх батьків про неї. Бачила в уяві своє чисте ліжечко, застелене білим як сніг покривалом, дивилася на свої свіжі пухкі подушки, з яких запах розходився по кімнаті.

«Ах Боже, щоби скоро ця ніч проминула, щоби завтра раненько відіхати, і найскоріше бути дома.» Свічка зачала догоряти, рожево-синявий полумінчик теліпався послідним блиском, змагався з життям. Побачивши це Ксеня, піднесла скоро накривало з ліжка,

¹⁸⁰ думки.

розібралася миттю і кинулася на ліжко, заплющивши вічі, прикрилася з головою, не хотіла бачити монастирської темноти. Чогось лякалася. Довго в ніч не могла заснути. Пережиті послідні події ставали їй перед очима. Нарешті сон зломив її, заснула твердо. Рано збудив її монастирський дзвінок. Зірвалася з ліжечка, зачала на скоро убиратися. В тій хвили з'явилася перед нею мати-ігуменя, усміхнулася ласкаво і попросила до костела на ранну Службу Божу. Пішли.

Ідучи довгим коридором Ксеня запитала матері-ігумені:

— А деж пані Ольшевська?

— Дитинко моя. Вона відїхала до своєї сестри до Нового Сутеча, казала тебе перепросити, але надвечер правдоподібно верне. Мушиш вже через день лишитися з нами монашками. Але у нас безпечно, добре тобі буде, час зійде на молитвах.

Ксені волосся стануло дубом. Розтворила свої великі очі, і станула.

— Але ж не бійся, дитинко люба, тобі нічого злого у нас не може статися за цей час. Ми ж всі слуги Божі, охоронимо тебе від усього злого. Ходім, скоріше до костела на службу Божу, а побачиш, що тобі легше стане. Ходім, бо кс. капелян вже вийшов зі Службою Божою.

Ксеня сіла на лавку біля матері ігумені. Німо дивилася на блеск костела, в яким перший раз прийшлося їй по неволі молитися. Вона так, якось ослабла, що бачила, як всі дерев'яні фігурки, що представляли святих угодників Божих, зачали рухатися, моргати до неї, кривити устами, сміялися з неї.

Гук органів переполюшив її так, що вона аж стряслася ціла, почувши перший раз в життю цю сильну музику. За хвилику перевернулася на лавку коло матері ігумені. Ксеня зімліла...

* * *

Життя Ксені в монастирі було одно пасмо тортур. Мусіла приноровлюватися до всіх монастирських звичаїв і обичаїв. Часто в ночі будив її дзвінок на молитву. Мусіла вставати і ходити з монашками на молитву, клячала годинами на камінній долівці. Мусіла слухати латинських Богослужень, яких не розуміла, які відбувала махінально, як щось вимушеного.

Ждала з дня на день якогось спасення. Зачала думати про утечу. Припускала, що батьки нічого не знають про її побут, де вона

находиться, інакше були би прийняли міри, для її звільнення. Хотіла передати якимсь способом письмо до батьків, але ніде ні кусника паперу, ні чорнила знайти не могла. А хоча й би знайшла, яким способом передати, ким? Зачала ходити вже охотно до костела на Богослужби. Роздивлялася по костелі, може часом випадково побачить, кого знайомого з Тилича, або якого Лемка, а пізнала би його по одежі, заговорила, бодай усну вістку передала би до батьків, щоби її ратували, висвободили. Мати ігумена побачила, що вона заможно по костелі роздивляється. Скартала її за це, що дівчині не випадає так дивитися людям в очі, це не прилично. Богзна, що можуть про неї подумати собі. Навіть на роботі в монастирськім городі завсігди стерегли її сестриці, щоби Боже борони з ким постороннім не заговорила.

Майже щоденно з'являвся з матерю ігумену в її келії духовник патер Гавдентий, об'яснював їй красоту і велич латинського обряду толкував, що латинський обряд найкращий зі всіх на світі, і Богу наймиліший, і в тім обряді може тільки людина спастися. Ксеня слухала тих наук, як щось нудного, примусового, силуваного. Часом спустила очі в долівку, часом піднесла очі на потолок, звичайно нічого не відзивалася. Як її того заможно було, тоді встала, випростувалася і гордо відповідала.

— А мені таки ваш обряд не подобається. Я виросла і виховалася у своїм східнім обряді. Я в нашій церкві молюся цілою душею, всім своїм єством, для мене кожне слово там зрозуміле, промовляє до душі, до глибини могого серця. А у вас всьо зимне, чуже, незрозуміле. Лишіть мене, отче духовний, при моїм прекраснім обряді, не морочіть мені душі, навертайте своїх грішників, а мене лишіть в спокою, а Бог мене розсудить.

За цю неслухняність, за таке сміле противлення науці о. Гавдентого, мати-ігумена наложила їй кару, замкнула на добу до темниці, де на хлібі і воді мусіла пересидіти.

Одного разу мати-ігумена була в добрім гуморі, забрала її зі собою по обіді до костела на пообідню молитву.

По обіді, як вертали обі до келії, подибав їх в бабінці якийсь елегантно убраний військовий мужчина. Уклонився матері ігумені і заговорив до неї. Ксеня мимоволі глянула на него і пізнала в нім ротмістра Зиліча. В тій хвилі відвернула лице в другу сторону і пішла в сторону клявзурової брами, лишаючи матір-настоятельку разом з військовим. Побачивши це настоятелька, скрикнула:

— Чекай Ксеню, то пан ротмістр Зиліч, привіз тобі поздо-

ровлення від батьків, хоче тобі передати особисто, і дещо поговорити з тобою.

Ксеня почувши ці слова перемогла себе, хвилю подумала щось, вернулася і підійшла до матері ігумені, що стояла з Зилічем.

— Ото пан ротмістр Зиліч, — зарекомендувала мати-ігуменя.

— Пізнаю, — відповіла сумно заклопотана Ксеня.

— Цілую ваші ручки прекрасна панно Ксеню.

— Чим можу вам служити? — запитала зимно Ксеня.

— Власне я привіз вам поздоровлення від ваших родичів. Здорові Богу дякувати.

— Дякую вам пане Зиліч за вашу ласку, за це, що привезли поздоровлення від моїх батьків, в що я ніколи не повірю. З цього бачу, що мої батьки навіть не знають де я знаходжуся, інакше були би самі по мене нещасливу приїхали і забрали мене з рук тих злих людей, що мене в тім монастирі запроторили. Як у вас пане ротмістре є хочай одна іскорка чоловіколюбія, то скажіть моїм родичам, щоби мене звідси забрали, бо я тут мучуся і дармо час трачу на непотрібні ні Богу ні людям години. Скажіть моїм батькам, пане ротмістр Зиліч, щоби приїхали по мене зараз, тоді я увірю, що ви чесний чоловік, тоді я вам щиро подякую, і батьки нагородять вас.

— З найбільшою охотою це зроблю, панно Ксеню, повідомлю ваших батьків про ваш побут без жадної заплати і нагороди. Для мене найбільшою заплатою і нагородою буде ваше ласкаве слово для мене, бо я вас щиро-серечно люблю, без вас я не годен жити на світі, про що мати ігуменя добре знає, що я при ній визнаю щиро і одверто.

На ті слова Ксені кров вдарила до голови, але в тій хвили прийшла до рівноваги духа і сказала:

— Пане Зиліч, ви як наш найближчий сусід знаєте добре з уст моєї матері, що я заручена з полковником королівських драгунів Стасенком, якого я щиро люблю, з ним тільки хочу жити, як з людиною мені рівною, людиною моєї віри і моєї народности. А якщо ви шляхотний лицар, так ви повинні це зрозуміти і постаратись, щоби мене випустили з цієї тюрми, до якої злі люди мене замкнули.

— Ніколи в світі, — сказав голосно Зиліч, відвернувся, не прощаючися, відійшов.

Ксеня зморщила брови, подивилася гордо за відходячим, а з її уст вирвалися слова «підлий хам!» — які почула мати-ігуменя, а

також ротмістр Зиліч. Ксеня не чекаючи на матір-ігуменю, скорим ходом відійшла до клявзурової брами.

— XXIX —

Корнута і Романяк вернулися до дружини Баюса тільки по двох тижнях. До них прилучився також Сенько.

Не заставши нікого при розваленій корчмі, відпочили хвилю і вирішили шукати товаришів на Маковиці. Поїхали до криївок. «О, ви зимні камені, ви сухі криївки, ви похмурі підземельні хідники, ви темні льохи! — які ж ви тепер солодкі, які приємні, які милі для нас бездомних, для тих, яким природа дає рівне право користати зі всіх дарів Божих, дарів матери землі, а закони ні.»

Під вечір прибули на Маковицю, голодні і струджені, прибули якраз тоді, як при великій ватрі пеклося кілька баранів, та величезний дик.

— Витайте нам, дружбове наші, витайте! — закричали збійники.

— Ну, як бачимо і Сенько з вами. Гура! Гура! Гура! Хай живе Сенько! Наш господар на Маковиці. Хай живе!

Збійники хопили Сенька на руки і підкидали ним в гору, тішилися своїм досвідченим отаманом-дружбою, не сподівалися його так скоро побачити.

— Ми вже тут плакали за тобою, Сеньку, — сказав Баюс. — Гриць зачав вже псалтира читати. Страшні чутки доходили до нас. Ми думали, що вас вже повісили.

— Ну — нас, слава Богу, ні, ми не далися. Але наших повісили. Прокопа з Варташки, повісили, Василя Державика з гірної Полянки повісили, Тимка повісили. Васька повісили, хочай вони цілком невинні. А знаєте браття, Андрій, солтис зі Стебника, свідчив проти них.

— Деж це було, в Зборовій? — запитав Баюс.

— Де там в Зборовій, в Бардієві. В Зборовій не мож було нічого перевірити, управа княжа вже була в Бардієві. Сам князь Ракочий приїхав, але вже було по всьому, як наших повісили. Князь жалував за нашими, кричав, по що вигублювати людей, йому тепер потрібні будуть люди, зачне вербунок на війну. Як наших повісили, зійшлися всі дружбове на Каменну Гору, що за Бардієвом, де збій-

ницька криниця, на віче. Було пару сот людей. Князь дозволив, розпочалася рада. Наші урадили, що мусять вирізати всіх старостів, всіх суддів, всіх гайдуків. На їх місце устанавлять наше правління і справедливе для всіх людей, панщини не буде на віки. Написали лист до бардіївського Магістрату:

«Ви злі і несправедливі бардіївські судді, ви повісили наших братів, добрих людей, невинних. Тому ви нам за них положіть 400 злотих в золоті, до двох неділь в монастирі на могилі, або у Картузів, в Лехничі, інакше ми на ваших горлах мститися будемо, як довго нашого роду стане.»

Цей лист писали ми в день на св. Якова. А знаєте, товариші, що на споді листу намалював один молодий збійник, що вчився в Подолінці шибеницю з трома повішеними. А щоб ви знали, як він то штудерно вималював, га, га, га. Варто було бачити. Всі збійники висять гордо. Один рукою підперся під бік, другий грозить своїм катом, третій в шапці на бакир, а голова догори задерта. З одного кат дре шкіру пасами, а він, затиснувши кулак, грозить своїм катом. На споді червоними буквами виписано: Тимко невинний, Васько невинний. Замість ляку, шість дір випалених в папері, замість печати, повісили дві мітлі.

— Ха, ха, ха, — засміялися збійники.

— Лист післали ми до Бардієва. Хлопці підкинули біля Магістрату, потім здалека придивлялися, хто підійме. Підняв якийсь гайдук і заніс до канцелярії.

Збійники слухали цього оповідання. В печерах зробилося тихо, тихесенько. Збійники зітхали, мовчанку перервав Баюс і запитав Сенька.

— А знаєш, що сталося з Микулачком, Климівцем, Фіраком? Де подівся Гуньчак, Кузьмак, та другі наші дружбове?

— Знаю, — сказав Сенько. — Нас гнав Зиліч, гнав що сили, ми втікали ще скоріше і втікли через границу на Угорщину. Він і там за нами і дігнав нас в Бардієві. Ми там сховалися. Він казав місцевим гайдукам нас половити і посадити в тюрму. І була би нас стрінула доля Тимка, Васька. На щастя просив за нами Замборі, управитель дібр князя, а також батько Януш, і пустили нас, бо князь собі так желав.

— А не було там яких слухів про Хмельницького?

— І про Хмельницького розповідають, що заключив мир з поляками, але щож, народ з цього невдоволений. Кажуть, що

Хмельницький розказав вернутися всім хлопам на панщину, до плуга. Але хлопви не пристали, хочуть бути вільними як козаки. Хмельницький вагався і станув знову по стороні хлопів.

— Раді, раді, раді! — закричали збійники і счинили такий крик і шум в печерах, що аж в ушах ляшало, ледве Сенько прийшов до слова.

— Оповідують на Бардієві, що Хмельницький розпочав тепер війну з Лупулом, молдавським воєводою, людиною хитрою і проворною притім непевним сусідом своїм. Лупул під час війни, стояв по стороні Польщі. За те тепер Хмель подякував йому. Зібрав 70-тисячне військо, рушив на Молдаву, розбив Лупула, змусив його до приязні з собою і зажадав віддати доньку за свого сина Тимошка. Тепер якраз має бути весілля, на яке має їхати князь Ракочий.

Як Сенько закінчив свою мову, до печери прийшло кількох молодців, перебраних за збійників, з фузіями на плечах.

Збійники зірвалися з місця і крикнули:

— Що ви за одні, звідки приходите?

— З Барвінка, Зандранової, з Тиляви, Мшаної, з Вільхівця.

— Хто вас тут прислав?

— Прокоп Гростянський. До вас хочемо пристати. Навіть з Зеглів є два мазури з нами.

Баюс придивившись хлопцям ближче, пізнав Петра, Прокопового сина, і усміхнувся до нього.

— А то ти, Петре? Я тебе не пізнав, так тебе лисяча шапка змінила. Ну, слава Богу, ходи ближче. А ну, піднеси ту колоду. Побачимо, чи буде з тебе добрий збійник.

Петро вхопив обома руками колоду, заперся сильно керпцями в землю, та гикнувши, підняв колоду і шмарив нею у ватру. Ватра на всі сторони розприскалася. За Петром підносили другі.

— А ну, хто найскорше вилізе на вершок ялиці? — крикнув Баюс.

Хлопці видрапалися як коти, один перед другим, скорше, залазили не по дереві, а спускалися по галузях.

— Тепер будете стріляти з фузії, там он на тих ялицях витесати гладке місце і зробити знак вуглем, — крикнув Баюс.

Всі вистрілили враз. Ніхто не хибив.

— Тепер зложите присягу.

Кандидати на збійників витягнули списи й фузії та зложили на вхрест. Дружбове обступили їх кругом. Баюс підійшов до них, підніс вгору атаманський буздиган і вимовив слова: «Присягам Богу!»

Кандидати на збійників повторили одноголосно.

— Присягам Богу!

Так само повторяли дальші слова за Баюсом.

Присягу зложили, кандидатів на збійників запросили до спільної вечері. Тепер вчили їх обов'язків збійників, вчили цінити збійницьку честь, вчили грабити і розбивати цараків, нападати купців, а також милосердя для бідних.

— XXX —

О. Іван лишився сам в неописанім жалю і болю... Лишився, без захисту, як билина в полі.

Ніхто за нього не заступився. Для нього не було правди на світі. Злі люди забрали йому найдорожчу дитину, вивезли світами, він не знає її долі.

Відобрали йому святиню Божу, якої був власником і сторожем. Відобрали йому одновірці, католики, визнавці тої самої віри, об'єднані під одним спільним пастирем, відомим головою церкви.

Відобрали йому церкву, за якою тужив і плакав — вирвали йому душу, в якій навчав правди Божі, в якій стеріг людей від злого, наводив до доброго, ублагороднював людські серця.

Лишився сам. Заказали йому сповнювати церковні треби,¹⁸¹ заказали працювати на хвалу Божу.

Не мав з чого жити, але вірні парохіяни, не забули за свого отця духовного. Не дали пропасти своєму улюбленому душпастиреві. Не забули про хліб-сіль для нього. Приносили йому нишком всячину. О. Іван у своїм невисказанім горю плакав. Не хотів приймавати жадних дарів від своїх парохіян, що йому даром їх приносили, хотая цинив їх добре серце, їхні привязання до свого пароха.

В своїм трагічно-розпучливім положенню шукав успокоєння своєї душі у святім письмі. Клякнув перед образом Пречистої Діви Марії і молився голосно з псалмотівцем.¹⁸²

«Господи, Боже мій. На Тебе я уповаю. Спаси мене від всіх гонителів моїх, і визволи мене від них. Не дай осоромити слугу Твого, не допусти, щоб вороги мої тішилися побідою надо мною.

¹⁸¹ молитви на замовлення.

¹⁸² псалмоспівцем.

Споглянь на горе моє і на труди мої, і прости всі гріхи мої. Зглянься на мене і помилуй мене, бо я одинокий і бідний. Глянь на ворогів моїх, як їх багацько, як люто ненавидять святині моєї. Не відвертай лица твого від мене, не відсилай в гніві слугу Твого, не цурайся і не опусти мене, Боже Спасителю мій. Не віддай мене зажерливим гонителям моїм. Ти судитимеш світ по правді і зробиш суд над народами по правоті Твоїй. І проваляться в пропасть народи, що викопали її, і зловиться нога в сітях їх, що заставляли їх тайна на мене. Господи. Ти судиш народи. Суди мене, мене, Господи по правді своїй і по невинності моїй. Зроби кінець злобі безбожників, а праведника підкріпи. Я втомився від зітхання мого, кожну ніч умиваю ложе моє, сльозами обливаю постіль мою. Лице моє запалилося від смутку і постарілося задля всіх ворогів моїх. Я полюбив, Господи, красоту Дому Твого і оселю величія Твого. Одного в Тебе, Господи, одного тільки бажаю, жити в домі Господнім, поки життя мого, щоб дивитися на благість Господню і служити в храмі його, працювати на славу Богу.»

По такій молитві о. Іван повеселішав. Йому зробилося легше на душі. Серце розяснилося, розгорілося любовю до людей до праці. Він мав в сні видіння, бачив себе у великій долині, оточеній дубовим лісом. Серед долини на невеликім горбочку стояла прекрасна мурована церковця. На ній позолочена баня, на бані яснів в проміннях сонця золотий хрест. Проміння усміхнулося до нього і вабило його до себе, тягнуло його. Він усміхнений йшов за тим промінням і зайшов перед цю церковцю, клякнув на сходах, помолвився. Золоте проміння усміхнулося до нього, отворило церковні двері і сказало: «Встань і ввійди в дім Господній. Та церковця для тебе, в ній будеш прославляти Імя Господнє».

О. Іван встав зі сходів, перехрестився, хотів іти до церковці та видіння зникло, отець пробудався. Йому зробилося легше на душі. Побачив в тім палець Божий, побачив, що Господь Бог його досвідчає, але його не опустить. Він простив своїм ворогам.

Тужив за працею в храмі Божім. Праця знайшлася. Зроблена йому кривда рознеслася летом блискавиці по цілій Лемківщині. В коротці приїхали люди з Діброви руської, запросили о. Івана до себе на пароха, на опорожнене місце по вмерлім священнику.

Настала страшна хвиля прощання.

Ціле містечко збіглося на попівство.

— Не пустимо о. Івана, не пустимо, — лунало між зібраним народом.

— Не лишайте нас самих.

— Не лишайте нас сиротами.

— Добрим словом, словом Божим навчайте нас, коли правити не дозволяють вам, — кричали люди.

— Жийте між нами, будьте лучником між Богом, а нами, — вигукував народ.

До пізнього вечера люди облягали попівство і не пустили від себе улюбленого пароха.

На другий день наступило отверезіння. Люди побачили, що так в нескінченість не може бути. Забрали з собою процесію, зібрався на приходстві весь народ, не виключаючи старців і дітей, всі як один. Тут в останній раз вдарили в дзвони і заспівали стару як світ пісню: «Пречистая Діво Мати руського краю». З нею відпровалили о. Івана на новий приход.

При повороті додому, присягнули о. Іванові, що лишаться вірні своїй церкві на віки. І довгі роки ходили Тиличани до церкви в Мушинці. Ні одна нога не пішла деінде. Народ затявся, уперся при своїх святошах, при своїй вірі, при гр.кат. обряді.

Тиличани показали сильний лемківський характер.

— XXXI —

Зима 1650/1 року була дуже легка, аж дивно. До Різдва не було снігу, тепло було. В горах випасали худобу. Бачі¹⁸³ не сходили з полонин. Робили сири, бриндзю для бескидських солтисів, для газдів.

Збійники не опускали також Маковиці. Робили напади, на двори, на купців, на магнатів, на корчми, ждали вісток від полковника Стасенка. Дійшло до того, що збійники постановили справити собі Свят Вечір в Маковицьких печерах, в своїх найбезпечніших криївках. Тішилися дуже, що такий гарний час Бог дав. Відсвяткують разом велике Свято, Різдво.

На Свят Вечір мали велику закрутанину. Постили. Печери вистелили соломою, якої набрали в поблизьких дворах. Стелили також сухе листя, мох. Бачі доставили їм сира, і бундзів. Настріляли подостатком лісної звірини. По лісах дозбирали диких яблук наро-

¹⁸³ венг. пастухи, бовгарі.

били сушу, наварили бабольків¹⁸⁴ з маком.

З буків надерли букви, з чого газди зробили їм олію. За просфорою післав Баюс Гриця з Кривого і Романа зі Сквіртного до Радоцини.

— А не забудьте принести пару воскових свічок, — крикнув за ними Корнута.

Рогач з кількома молодшими збійниками, стяли кілька ялиць, покололи, і поклали на грубезних пнях в печері. Застелили пахучим гірським сіном, понакривали білими скатертями, які набрали по дворах і корчмах. Накраjali хліба, принесли часнику, на тарілки налили олію.

Як всьо було готове, засвітили грубі, великі свічі, застромили в грубезний пенъ і поставили в печері. В понурій і довгій ясині розяснилося. Жовтяве світло кидало на почорнілі стіни слабкий відлєск. Робило поважний настрій. Зате жваво палахкотіла ватра при вході до печери. На ватру докидували збійники сухих пняків, конарів, ломаків.

Як блиснула перша зірка на небі, збійники позасідали на ялових клецах,¹⁸⁵ мовби на лавах застелених на Свят Вечір дома. Всьо застелили соломою, сіном, мохом, позв'язували повереслами. На першій місці сів Баюс, як отаман, біля нього Сенько, дальше Корнута, Гриць з Кривого, Сінчак, Рогач, Борута, Гудак і інші.

Настала тишина, всі замовкли, заперли віддих, блимали лише плакучі церковні свічі, весело палахкотіла ватра. Всі ждали цієї торжественної хвилі, в якій Божа Дитина зійшла з неба на землю, щоб спасти люд грішний, отворити всім царство Небесне...

Баюс встав, якийсь зворушений. Взяв в руки тарілку з накраяними просфорами, сльози станули йому в очах... На згадку прийшла жінка, діти. Руки зачали тремтіти, а сльози, як горох котилися по бруднім неголенім лиці...

Обтерши сльози згрібним рукавом, запанував над собою і коротко промовив:

— Браття і дружино! Бог ся Раждаєть! Помагай Біг на щастя, на здоровя, на той новий рік, від року до року, дай Боже ліпше, як того року.

Це сказавши підійшов до кожного з тарілкою, зокрема. Збійники взявши в руки по шматкові просфори, хрестилися тричі, а

¹⁸⁴ тут книдлі (вареники).

¹⁸⁵ брукх, балках.

Баюса цілували в руки як батька.

Посідали на лавах, брали в руки хліб, ломили, мачали в олію, закусували часником. Їли з апетитом, бо випощені і перемерзлі були.

На дворі потягав зимний північний вітерець, і якраз пустився перший сніжок, зачав брати мороз... Щоби розігрітися, принесли хлопці зі збійницької пивнаці, антелок¹⁸⁶ горілки і випили по квартирці.

Тоді зі збійницької печери, зі здорових тридцяти грудей залунала, наша стара, як світ різдвяна пісня «Бог предвічний народився!».

І неслася в чистім гірськім воздуху по всіх дібровах, розтоках, пропастях, зворах, далеко і високо, по всій Маковиці. Сильні чисті голоси зливалися в один могучий акорд, що з великою силою летів з печери по лісі...

Всі дерева з подиву заніміли... затихли... Ні один листок не ворухнувся. Випростовані дерева стояли тихо і слухали в тій тишині пісні, а на кінці похилили перед нею свої голови.

По хвилі зачали відзиватися вовки, запищали серни, замурмотіли ведмеді, залугали сови, а збійники співали, тай співали, до послідного титла.¹⁸⁷ При кінцевих словах «Честь Сину Божому — як пану нашому — поклін віддаймо», покліякали на коліна і чолом били до зимного печерного каменя.

Відспівавши першу коляду, випили знову по пів кварти. Потім їли горох з капустою, теплі бандурки,¹⁸⁸ щойно вийняті з ватри, логазу на олію, а на присмак бабальки з маком і суш. За кожною стравою пили по порції і співали дальше «Веселися веселися», «Небо і земля» і «Дивная новина», а найчастіше повторювали слова: «во пустини, во яскини а треба всім знати» — і на тему тих слів розпочали балачку.

— Чому то Господь не народився між такими панамі магнатами, як цей у Ропі, — запитав Гриць з Кривого Баюса, — а «во пустини, во яскини»? Ви повинні знати, батьку Баюсе, ви ж «дочкіл»¹⁸⁹ ходили, вчені.

— Гм, гм, чому питаєте? От тому народився в яскині, щоби

¹⁸⁶ бочівок, барелок.

¹⁸⁷ тут останньої букви.

¹⁸⁸ тут пампушки.

¹⁸⁹ до шкіль.

панам показати, щоби не були горді, щоби бідними не гордили, а помагали їм. Господь втікав від панів до Єгипту, бо знав, що пани лукаві, втікав з Матінкою Божою на ослі.

— А чи правда Баюсе, що він терпів голод і мороз? — запитав Васько Рогач з Тилича.

— Правда, — відрік Баюс. — Його гріла худоба віл і осел, парюю його гріли, а пастирі дари приносили, сира принесли, масла, хліба, що хто мав, барана не один приніс.

— А що пани приносили, магнати, такі як наш в Ропі?

— Пани нічого не несли. Царі несли золото, ливан і миро, але це добрі царі були, такі, як наш король добрий, за то пани йому кілля на голові тешуть, бунти підносять.

В печері настало тепло, весело, мило. Зірвався східний морозний вітер, нагнав до печери всю горяч з ватри, на дворі потиснув легкий мороз. Збійники виточили другу барилку на стіл, пили, колядували, закусували, на кінці зачали вівкати, гулькати, а зморені сном попереверталися по печері, позасипляли на соломі.

А дрібний сніжок порошив їхні лица, волосся...

* * *

На другий день пробудилися коло полудня. Збудив їх сніг і мороз. Зачало снігом курити до печери. Вогонь ледво тлів у попелі. Збійники позривалися на ноги, роздули ватру, наклали дров, гріли м'ясиво, солили, пекли на вогні, їли, пили. Пили цілі Св'ята, колядували, співали, голюкали¹⁹⁰...

Баюс і Сенько з Маковиці думали, що даліше робити... По Св'ятах припаси вичерпалися. Зачалася на добре зима. Збійники постановили на зиму розійтися по селах, між людей до праці. Баюс дав їм на дорогу науку:

— Браття і дружбове! Жде вас тепер тяжка праця. Зимувати на Маковиці не будемо. Морози і сніги не дадуть. Мусимо розійтися по наших селах, між газдів, між солтисів.¹⁹¹ Треба заправляти нарід до боротьби, за свої права, за нашу свободу. Мусимо згуртувати хлопів панщизняків до повстання проти магнатів, проти дідичів. Мусимо піти, хата від хати, в'яснити людям ціль повстання Хмельницького, проти панів-магнатів, що короля не шанують, а бунти

¹⁹⁰ гулюкали, викричували.

¹⁹¹ солтисів.

проти нього підносять. Мусите обійти всі бескидські села, такий приказ маємо від полковника Стасенка. Вибирайте собі гарнаса, вербуйте молодіж, нападайте на двори, на магнатів, на корчми, пускайте їх з димом, нищьте гуральні, бийте ляхів. Людей не вбивайте, хиба у власній обороні. Паліть маєтки дідичів, а що загарбаєте, це ваше, після збійницького права, одна третина гарнасові, а рештою діліться по совісти, а не забувайте на бідних, на церкви давайте, щоби Бог не карав. Наш господар Сенько лишиться біля Маковиці. Цілу зиму буде збирати збійників для князя Ракочого, там біля білого замку у Зборовій. Від часу до часу загляньте на Маковицю до наших печер, до наших криївок. Я піду подивитися, де обертається полковник Стасенко, піду дивитися на змагання отаманів наших Чепця і Савки. Які вісті вони мають від Хмельницького, про це вам донесу до отамана Сенька під Зборову. Всі ваші вісті передавайте до Сенька під Маковицю. Сенько буде тут заглядати. Браття з Богом, в дорогу, до праці!

— XXXII —

Полковник Стасенко прибув з обома парубками до Старого Сутеча ранком в неділю. За містом перебралися всі за дідів-лірників і пошкандибали під жіночий монастир. Посідали під мурами монастиря, зачали грати на лірі, та співати побожні пісні. Своїм співом і тужливою грою стягнули біля себе масу людей. По Богослуженню люди висипалися з костела, дехто пристанув і слухав співу дідів, дехто кинув шеляга, дехто дав кусень хліба, дехто пирога. Люди з подальших сіл посідали біля лірників, розв'язали свої клунки, перекусували, дещо кинули лірникам.

Коло костела зробився крик, гамір, правдивий ярмарок. Деякі монахині дивилися через отворені вікна, до котрих зиркали всі три діди, дивилися, чи не побачать в котрім вікні Ксені, але в жаднім не було її видно. Перед вечірнею діди ввійшли зі своїми лірами до бабинця і стали співати побожні пісні. Думали, що на вечірню будуть якраз переходити монахині, може удасться побачити Ксеню. Однак перед часом костельний слуга повикидував дідів на подвір'я, так, що діди не могли нікого бачити.

— Ця штука не удалася, — сказав Стасенко до обох товаришів. — Підемо геть звідси, мусимо братися на інші способи.

Пішли до сусіднього села Залізанкова. Тут замовили циганську музику з медведем і забрали їх з собою. На другий день прийшли під жіночий монастир, зачали грати і танцювати з медведем. Думали, що тим способом зваблять до вікон всіх монашок, а між ними певно побачуть Ксеню. Однак і ця штука не вдалася. Надійшли міські сторожі з величезними галабардами¹⁹² в руках, і повиганяли комедиянтів.

Відійшли всі до сусіднього села і там перебралися за купців, торговців святощами. Накупили різних святих образців, медаликів, ружанців-шаплірів,¹⁹³ і при допомозі монастирських слуг зачали тими святощами торгувати під монастирем. Збіглася різна монастирська прислуга, оглянула всі святощі, дехто купив яку дрібничку, дехто ні. Попросили костельного, щоби повідомив монахині, може вони дещо куплять, але мати ігуменя відмовила. Сказала, що у них свої приписані святощі, купувати не будуть, хай народ купує.

Запізнавшись трохи з костельним, довідався Стасенко в яким часі монашки ходять на щоденні Богослуження, коли відпочивають, коли приймають посторонніх людей. На другий день рано, як лише костельний відчинив костел, наші подорожні перші ввійшли до костела і позасідали в бічних лавках так, щоби лица всіх монашок оглянути можна було.

Зачали молитися, бити поклони, а все таки дивилися на лица монашок. Між ними Ксені не було, бо Дмитро був би її хочай в перебранню пізнав.

По скінченім Богослуженню, подорожні ще раз перелюстрували¹⁹⁴ всі монашки і лишилися дальше молитися, в костелі. Ждали на костельного, якому незвичайно побожність наших путників не подобалася. Прийшов до них і випросив їх з костела, бо час вже замикати двері. Подорожні вийшли з костельним, з яким зачали говорити. Від нього довідалися, що Ксеня дійсно знаходиться в монастирі, але не завжди виходила з монашками. Часто сама з матерю настоятелькою, обі щось нераз довго розмовляють. Вона правдоподібно на якусь покуту попала в монастир, що вона русначка. Мати ігуменя хоче повернути її на католицьку віру, але вона не хоче про те чути... Тоді Стасенко відкрив костельному рубець тайни перебування Ксені в монастирі.

¹⁹² сокири, топирці.

¹⁹³ вервочок.

¹⁹⁴ переглянули.

— Знаєш, брате, що? — сказав Стасенко до костельного. — Я тобі скажу правду. Ксеня, моя сестра рідна. Її хоче сватати Зиліч, ротмістр, вона його не любить, ненавидить, не хоче за нього піти, має іншого на серці. Зиліч її викрав і тут придержує в надії, що час переломить її серце і наверне до нього. Але цього не буде. Я тебе прошу, брате, я тобі заплачу, обсиплю тебе золотом, допомогти мені з нею порозумітися. За те, тебе я сердечно нагороджу. Це сказавши вручив костельному мошонку з дукатами, зі словами:

— Маєш брате за твою прислугу. Будь так добрий передай Ксені цю записочку, вона буде знати від кого, як прочитає, вона відпише мені, і ти передаш мені від неї записочку. Я тут до тебе зголошуся.

Костельний подивився жадібними очима на чудову мошонку, в якій задзвонили дукати. Очі йому зайскрилися з радости, прирік, що передасть записочку, Ксені.

— Буде це не легка річ, мені не вільно ходити до келії монахинь, але як побачу її в костелі передам їй цю записочку, або в городі — сказав костельний.

На другий день рано мати-ігуменя пішла як звичайно з Ксенею до костела на ранню мессу. Обі сіли в першій лавці, біля них присілися другі сестриці. Костельний переходив кілька разів біля монахинь, вдивився добре в очі Ксені, але вона цього не зауважила. Слідуючого дня так само не вдалося костельному зблизитися до Ксені, навіть очі їх не спіткалися разом. Костельний взявся на спосіб. Знав, що мати-ігуменя часто проходиться з Ксенею по коридорі після обіду, відтак ідуть обі до костела. Ксеня молиться хвилику, мати-ігуменя читає біблію. Костельний постановив цей час використати і вручити Ксені записку від брата. В тім часі, як ігуменя з Ксенею молилися костельний робив порядки, стирив порошок з лавок, чистив ліхтарі, поправляв свічки, замітав костел і т.п.

Раз трафілося, що мати-ігуменя зачиталася в біблійі і щось довго задумалася, костельний стирив тоді порошок з тих лавок де сиділа мати-ігуменя з Ксенею. Костельний приблизився до сидячих, обтираючи шматкою за сидячими лавку, станув на середині лавки, як мати-настоятелька якраз застановилася над тим місцем, як Сотера взяла в руки меч і замахнулася на Голофорна, а костельний тоді легко діткнувся рукою до плечей Ксені. Ксеня обернулася за себе і побачила, що костельний тримає якийсь папірчик в руці і хоче їй передати. Ксеня зрозуміла о що тут ходить, положила свою руку незначно на плече, але в тій хвилі мати-ігуменя відвернула також

своє лице до костельного. Костельний спостерігши це, взяв руку в зад, і зачав нею витирати порошок з лавки, перепросив ігуменю, щоби уступилася з лавки, бо хоче докінчити порядок.

Коли мати-настоятелька підвелася з лавки, Ксеня подивилася так якось мило і допитливо на костельного, що цей зрозумів питання моргнув на неї, а розкривши долоню дав їй пізнати, що має для неї записку. Ксеня зрозуміла в чім діло, повеселіла на душі — але записки дістати не могла, бо мати-настоятелька дивилася бистро то на неї, то на костельного і небаром відійшли обі.

Пополудні настоятелька дала приказ всім монашкам вийти по обіді до городу полоти зарослі буряном грядки. Всі монашки пішли до роботи, а з ними також Ксеня. В монастирі не лишилося живої душі, всі в городі при праці. Костельний з закристіянами роздавали монашкам рискалі, мотички і проче знаряддя до господарської роботи. Ігуменя бистро дивилася за порядком. Костельний при роздаванню мотичок і граблів станув собі так, щоби на нього випала черга подати мотичку і граблі Ксені. Якраз як передавав їй ті приряди, всунув їй в руки непомітно записочку. Ксеня в ту мить відвернулася на бік, вложила записочку за пазуху сорочки і стала придивлятися граблям і мотичці буцім то нічого не зайшло, однак хитре око ігумені запримітило це добре. По скінченій роботі монашки зложили мотички і граблі в шопі. Мати-ігуменя цілий час ішла з Ксенею аж до її келії, де в брутальний спосіб сягнула рукою до пазухи її сорочки і витягнула записочку, якої Ксеня не вспіла в городі прочитати. Над Ксенею розтягнуто ще більший надзір, а костельний стратив місце в монастирі. Пішов між збійників.

— XXXIII —

Найбільше клопоту робила старому польському соймові та польська шляхта, що вивтікала перед Хмельницьким з України, з теренів зайятих козацькими військами. Ці люди цілими бандами волочилися по корінній Польщі, шукали місця, де би голову склонити, шукали куска хліба. Всі домагалися від короля нагороди за потрачені маетки. Всі просили розмістити їх по королівщині.

А тут як на глум. Всі королівщини заняті посесорами, або заслуженими людьми різними «кренцівонсами», що то дешево без праці, жили. Між ними багацько було ріжних утитулованих дворян,

«войські», «ловчи», «крегчи», «конюши», на котрих український хлоп в поті чола мусів працювати.

Три роки минуло, як ця утитулована «бращь шляхоцька» бідила по різних закамарках. Не могла ніде дістати ні староства, ні жадного іншого уряду, вносила до краю масу нездорового ферменту. Вічно нарікала на короля. Дехто зачав нарікати, що втівав перед Хмельницьким, жалував, що не лишився дома, та не станув до війни разом з козаками проти бутних і зарозумілих магнатів, що перед нещасними замикають двері, жалують куска хліба.

Вправді сойм ухвалив дальшу війну з Хмельницьким, казав покривдженним брати шаблю в руки, та добувати собі потрачених маєтків.

Але, що ж? Шляхта на українських землях, що то медом і молоком пливли, відвикла від шаблі, неохотно ставала в ряди, воліла нарікати на короля, на сойм, та ширити невдоволення, а навіть похвалювати між простаками відозви Хмельницького до народа. Бувало й таке, що шляхтичі почимчикували назад до Хмельницького — а нуж удасться їм десь на теплім маєточку добре без шаблі приміститися.

Ці шляхтичі були природними агентами Хмельницького, ширили невдоволення між простим народом, між темною дрібною шляхтою між панщизняками.

По цілій Польщі лунали кличі «Час лишити панщину! Наші діди і прадіди не робили панщини, були вільні, свободні горожани, платили лише чинші королеві. Королеві хочемо служити не панам, не магнатам, проч з ними, напогибель магнатам. Хай живе король!»

— XXXIV —

По Різдві розійшлися збійники по цілім Бескиді. Пішли до сіл між газдів, між солтисів. Всюди чули плач і нарікання, бачили нужду, брак хліба, брак паші. Від села до села неслися слухи, що хлопам заборонили палити¹⁹⁵ горілку на свою потребу. Все опанували на горах жида. Шинки, млини, фільварки, фалюші, а навіть церкви держали у посесії. Людей били, як хлоп не здіймив перед жидом шапки. Як хлоп хотів звінчатися, дитину охрестити, або

¹⁹⁵ тут варити, гнати горілку (самогон).

похорон справити, мусів просити у жида ключів до церкви.

Збійники до тих оповідань доливали оливи до вогню. Обіцували, що зараз буде ліпше, як лише потепліє. «Тоді ми прийдемо по вас — казав Корнута, — але щоб ви всі були згідні і трималися разом, підемо разом добувати волю».

Таким способом потворилися нові «бурси». Кожний вишколений на Маковиці збійник робився отаманом — гарнасом і на свою руку закладав дружину. На чолі нових збійницьких дружин станули: Корнута, Гриць з Кривого, Хричко, Роман з Крижівки, Гудак зі Свидника, Петро Талярчик, Андрій Кочка, Адам Микулачак, Дмитро Литвин, Сенько, Василь Лабовський, Банасик, Осипко, Володко і Володкава. Вони всі з часом вславилися своїми нападами. Деякі виказали знаменитий організаторський талант та багато сприту і помисловости в нападах. Через зиму і весну нападали купців, що повертали з Угор до Польщі, нападали на корчми, на двори, на латинські плебанії. Навіть літом не уставали напади. Пани на цілім Підгір'ю жили у вічній тривозі. Там Корнута напав на двір в Мацині Великій і пограбив його, тут Гриць з Кривого розбив двір у Камінній і підпалив корчму, там Василь Лабовський розграбив дідичів в Навоевій, тут Цяпка зі своєю бурсою напав на латинську плебанію і забрав всю худобу зі стаєн. Вправді за збійниками гнали Розговський і Зиліч зі своїми гайдуками, але найчастіше без успіху. Збійники уміли скриватися, мали поміч у своїх братів, закріпощених селян. Баюс опустивши Маковицю, відпровадив Сенька до Зборової, де відпочив якийсь час. Потім перейшов через Мушинку до Тилича. Хотів провідати, де обертається Стасенко, як стоїть справа з церквою, чи віднайшлася Ксеня. Хотів конечно віднайти Чепця і Савку, щоб з ними разом зложити спільний плян ділання.

В Тиличі застав дуже сумний стан. Церква, яку Тиличани так дуже любили і за неї життя своє віддали би, стояла замкнена. Тиличани ходили на Богослуження до Мушинки. В Тиличі не застав також о. Федоровича. Забрався на іншу парохію. Ксеня в монастирі.

Закипівши гнівом, пішов Баюс до Шляхтової, до своєї сестри, що була за дяком. Від неї довідався, що Чепець був у неї в Шляхтовій, співав в церкві Апостола, обійшов дооколишні села. Наказував, щоб люди були готові до походу з королівським полковником Косткою Наперським.

— Що ще розказував Чепець? — спитав Баюс сестри.

— Розказував багато про свої походи на панські двори.

— Ми тут також багато чули від людей про його геройські подвиги.

— Розповідали також люди, що Чепець спас життя польським атаманам Лентовському і Радоцькому, як на них напав в Чорнім Дунаїці дідич Бичинський зі своїми гайдуками. Чепцеві тоді дали знати хлопи, що їхній отаман Лентовський званий маршалком, в великій небезпеці. Тоді Чепець зібрав своїх лемків, і цілою силою ударив на Бичинського, якого в кривавім бою вбив, та його гайдуків зовсім розбив. Тоді Лентовський з Чепцем набрали багатств в дворі. Потім напав Чепець на орендатора дібр Оховницького в Сенковій, і цілковито знищив його двір, забрав великі гроші і пороздавав бідним. Кажуть наші, що Савка розбив жида купця, що віз кілька возів шовку з Італії, і все йому забрав. Його дружбове роздавали шовкову матерію по селах.

— Деж вони тепер можуть бути? — запитав Баюс.

— Пішли в гори, казали, що за тиждень знову тут будуть, як лише наwerbують людей для королівського сина.

Баюс постановив ждати Чепця у сестри. Робив прогульки до околичних сіл і вербував нових дружбів. Зголосилося до нього кільканадцять молодців, яких вчив збійницького ремесла. Наказував, щоб в слушний час злучитися з хлопами і стати в обороні короля, проти панів. На початку червня 1651 року зійшовся з Чепцем Баюс у сестри. Привиталися щиро.

— Чи ти готов, брате? — спитав Чепець Баюса.

— Я з Савкою йдемо зараз на поміч Лентовському, властиво королівському синові, Косткові Наперському. Костка пустив тайний універсал від короля, другий від Хмельницького. Люди готовляться в похід. Костка вибирається на Чорштин. Ми з Савкою йдемо йому в поміч. Добре було би, брате, якби ти з нами пішов.

— Добре, братанку, — доповів Баюс, — піду. Я тепер пішлю по своїх дружбів. Дехто з них має вже свої власні бурси, нападають тепер в короснянській і сяницькій землі.

— Слухай, Баюсе, — сказав Чепець, — дай зараз знати також Сенькові до Зборової, щоб був готов з нами піти. А тимчасом бувай здоров брате, я спішуся, щоб не спізнитися, бо наші люблять спізнюватися!

Коли Баюс слухав оповідання своєї сестри, з'явився післанець від Сенька з під Маковиці до Баюса, щоби негайно вертав на нараду до Сенька, де прибув полковник Стасенко, а також гарнаси Чепець і Савка.

Баюс зірвався з лави, попрощав сестру, сів на коня і під вечір з'явився в знаній кривійці, де привитали його щиро прибувші гарнаси.

Стасенко розповів, з якими плянами приїхав від Хмельницького:

— Заноситься на нову війну з Польщею, бо Ляхи не додержують ніякої угоди, ніякої умови, тому український народ мусить собі сам добувати прав і справедливості. На домагання народу, який не хоче вертатися в підданство, закипить нова війна, до якої повстане цілий народ, від малого до великого, від старого до молодого, навіть жінки стануть до боротьби. Але і Ляхи, як чуємо, приготуються до завзятого наступу на нас. Стягають усю шляхту «на посполите рушене».

Тому, щоби їм не дати можності стягнутися до купи, — казав Стасенко, — треба, щоби карпатські збійники зорганізувалися і станули лавою проти підгірських панів-магнатів, нападали на їхні двори, на корчми і нищили їх завзято, так, щоби вони змушені були позістатися дома, а не збиратися під Сокалем на «посполите рушене». Тепер я, іменем нашого вождя Хмельницького наказую вам гарнаси, розділити свої чинности в такий спосіб: Савка і Чепець будуть допомагати Костці Наперському на Підгалю, вони будуть становити його праве крило, і мусять зі своїми бурсами нападати на корчми і двори, що розложені на схід від Дунайця, аж до Мушина і Тилича включно. Коли розбурхають цілий шмат краю, аж під Старий і Новий Сутеч і далше від тих міст на північ, віяти пострах по всіх селах і місцевостями до Слезька, щоби ніхто з панів не лишив свого двора а зістав дома. Баюс і Сенько поділять між себе цілий край границі від Горлиць до Сянока. До помочі скличуть собі всіх гарнасів, з їхніми бурсами, що потворилися по Різді на Маковиці і розійшлися по обох боках гір. Вони мусять тримати у вічнім страху тих панів, що розсілися так обильно по сяницьких долинах, будуть нападати на їхні численні двори і жидівські корчми, і не допустять, щоби вони манджали під Сокаль. В цей спосіб улегчите Хмельницькому його роботу, і причинитеся до побіди над вічними ворогами нашого народу, що з нього кров пють. По других сторонах краю зроблють це діло другі висланці.

— Ну, а якже буде з твоєю справою особистою, полковнику? — запитав Баюс Стасенка.

— Зараз скажу, моя справа на кінці, хай докінчу загальну справу, а, по розв'язанню моєї особистої справи, поїду над береги Дністра, відтак в гори, до тамошних збійників, до приятелів Дов-

буша і Довбушеві припоручу ту саму роботу, що і вам, у східних Карпатах, та на підгір'ю, і маю надію, що вони добре справляться. Крім того мушу порухнути тамошню гірську загонову шляхту, що збитою масою обсіла тамошні гори і долини горішнього Дністра, щоби масово рушила до помочі Хмельницькому, боронити благочестивої своєї віри. Тепер розповім вам мої дорогі браття про мою особисту справу, яка, як бачу вона вас дуже цікавить, і думаю, що мені охотно допоможете її закінчити.

— Поможемо, поможемо! — загули всі гарнаси.

— Я прийшов до переконання, що не може в нинішніх часах числити на яку небудь справедливість, навіть на ласку короля, за яким при виборі і Хмельницький разом з нами освідчився, але мусимо собі самі зробити справедливість, так як польська шляхта сама робить.

— Славно! Славно, полковнику, — загули гарнаси, — ми всі йдемо тобі на поміч.

Як сказали, так зробили.

Зібрані бурси гожих молодців, які мали на поготівлі Чепець, Савка, Сенько і Баюс, вирушили на другий день рано лісними манівцями зі Зборової під Старий Сутеч, де прибули о півночі. Станувши під мурами обведеного монастиря Клярисок в силі 165 люда, обійшли його кругом так тихенько, що в монастирі ніхто не чув і станули біля вїздової брами. Станувши один другому на рамена, перескочили мур, і 20 молодців разом з полковником Стасенком знайшлися в середині. Нічних двох сторожів, які пильнували порядку, зловили за руки і загрозили їм пістолями, щоби не кричали. Казали себе запровадити до келії настоятельки монастиря.

Збуджена ігуменя, пізнавши голос сторожа, отворила двері й побачила, що при ньому є декілька узброєних людей. Коли запитала чого їм треба, вони відповіли:

— Ми вимагаємо, щоб ви звільнили Ксеню, яку так довго, неправно, тут держите.

Мати-ігуменя із переляку не сказала ані слова. Пішла до сусідньої кімнати, де спала Ксеня. Збудивши її сказала негайно вдягатися. Ксеня подумала, що це знову якась нічна покута є причиною приказку вдягатися, і почала протестувати. А, коли вийшла на коридор — побачила узброєних людей. Не впізнавши Дмитра серед них, ще дужче злякалась і плачучи побігла до своєї кімнати, відтак великим ключем замкнула двері.

Костка Наперський при допомогі Чепця і Савки здобув Чорштин дня 14 червня 1651 року. З Лентовським і Радоцьким вигнали з замку посесора жида і самі замешкали в кріпости.

Поділилися скарбами. З ріднею Лентовського вели гуляще життя. Відозвалася в них панська жилка «гуляй, душа, без кунтуша». Веселости додавали Лентовського дівчата, та інші жінки. Ждали на поміч, що мала з Підгаляя надійти.

Чепця і Савку поставили сторожами на мурах.

Чепець післав за поміччю до Баюса. Але противники Костки не спали. Дали знати до краківського біскупа Гембіцького. Писали, що Костка підозріла людина, звязана з хлопством, з провідниками руснацьких збійників, роздає між хлопство універсали Хмельницького. Треба його знищити.

Гембіцкі вислав зараз збройну силу під проводом Хржонстовського, якого Савка при допомогі своєї бурси прогнав з під Чорштина, але не на довго. За кілька днів Гембіцкі прислав з Кракова проти Костки велику силу добре озброєного війська, до 1000 люда з гарматами.

Лентовський післав Савку по Підгалян, які збиралися задовго. Забавлялися по дорозі рабуванням і підпалюванням дворів — вчасно не прийшли. Чепець післав по поміч до Баюса. Баюсівці зробили ту саму помилку, яку звичайно руснаки роблять: спізнилися. Не спішилися, бо по дорозі нападали на корчми і двори.

Тимчасом біскупський полковник Яроцкі зі своїм військом здобув Чорштин, увязнив Костку Наперського, Радоцького і Лентовського, та відіслав їх до Кракова. Там серед страшних тортур страчено всіх трьох 30 червня 1651 р. Чепець і Савка зі своїми збійниками спаслися, під умовою, що більше воювати не будуть.

Подалися в свої гори, звідки почали нові напади. Побачили, що Костка до великого діла поставився легкодушно.

* * *

Тимчасом з далекого сходу зачали надходити понурі вісти...

Розійшлася поголоска, що Хмельницького пани розбили, під Берестечком, за поміччю зради хана, якого підкупила королева великою сумою грошей, та прекрасними подарками.

Хан зрадив Хмельницького і втік...

Козацькі війська були зовсім розбиті. Шляхта піднесла великий тріумф! Мали з чого тішитися. Озброєні магнати весело верталися до своїх дворів... Зачали всюди мститися на хлопах.

Завмерли серця збійників!

Настала скарана година! «Око за око, зуб за зуб!» Горіли цілі оселі хлопів. З димом пішли хлопські хижі. Гайдуки забирали прибуток, приховок, в худобі. Нещасливі втікали в ліси і гори. Тут лучилися зі збійниками, нападали на корчми, на дідичів. Пани потворили нові ватаги вояків, для ловлення підозрілих хлопів, віддавали їх на тортури, щоби виявляли, з ким були в змові.

* * *

Найстрашнішим тортурам піддавали зловлених збійників. Таких колесували, вішали на шибеницях, вбивали на паль, четвертували, виливали збійникам на живіт кипячу сірку, обливали киплячою смолою.

В цей спосіб тортували в Кракові Костку. Його вбито на паль, доперва за кількадесятим ударом помер. Кат Шимек не вмів відразу пробити. Лентовського четвертували, Радоцького стяли, а голову прибили до шибениці на пострах.

В страшніший ще спосіб мучили збійника Гаврана.

Як привязали його до стовпа, кат вирізав йому два паси шкіри, від шиї аж до п'ят і стягнув ті паси. Мучений при стовпі кричав в страшний спосіб. Кидав на ката страшні прокльони.

«Живо стягай шкіру, чорте твою маму... якби я тебе мав у своїй силі, я стягнув би тобі шкіру далеко легше».

Люди плакали, а духовник накликував його до молитви, наводив на пам'ять Бога.

Гавран зачав молитися. По молитві кидав ще страшніші прокльони. Кат, зірвавши паси шкіри, продав їх старшині, за чотири талари!

На цей огидний торг дивився облитий кров'ю Гавран — і запитав купця своєї шкіри.

— Що ти зробиш з цієї шкіри?

— Пасок до шаблі, — відповів старшина.

— Тішити мене, що такі великі гроші платять за мою шкіру.

По чім зачав його страшно проклинати, від чого духовник його здержував, та взивав до молитви.

Страдалець зачав молитися, підніс очі в гору, відтак зачав

ще гірше проклинати своїх катів...

Небаром вбили йому в правий бік гак, підтягнули до гори на шибеницю, де ще якийсь час жив. Цій екзекуції придивлялася маса людей зігнаних гайдуками. Одні плакали, другі мліли. Зганяли їх для страху перед ремеслом збійника.

Дивне вражіння робили ці страшні тортури на людей. Одні каюлися, присмирніли, боялися подібної страшно́ї смерті. Інших — ці, найстрашніші кари, не потрапили відстрашити від збійництва...

Бувало, що не один, що нині стояв при такій екзекуції — на другий день утікав між збійників, нападавши, нищивши двори, шляхту і магнатів, ляхів, жидів, єзуїтів. Найстрашніші кари не потрапили відстрашити людей від збійництва.

Бувало, що не один зі стражників, якого обов'язком було ловити збійників і віддавати їх владі, — сам з місця екзекуції втікав між збійників, палив і лупив двори.

Було щось в душі збійників, що імпонувало людям.

— XXXVI —

Було се тоді, як шведи напали на Польщу і майже цілу завоювали. Польський король Ян Казимир, мусів покинути вітчину і ховався за границею.

Тоді то збійники показали знову голову зі своїх криївок, а вже не як вороги але як приятелі, оборонці короля і краю. В перших рядах станув Савка, Баюс, полковник Стасенко, Корнута, Гриць з Кривого і інші. Чепець не з'явився, неборака хворів.

Ці отамани покликали своїх давніших товаришів долі і недолі до боротьби зі Шведами, покликали їх до оборони королівського маєстату. Станули всі здорові, додержали слова.

В затяжній війні зі Шведами настав такий момент, що король вертався до краю. Вертався цей чесний чоловік, що як мовляв терневу корону носив на голові. Вертався той, що мусів слухати всіх прав тоді, як кожний шляхтич ті права топтав. Вертався полудневою границею свого королівства, серед лютої зими, горами Карпатами, бо боявся Шведів. Вертався тими скалистими стежками, що їх наші збійники витоптали. Вертався урвистими скелями, бо боявся впасти в руки зрадників-магнатів, що Шведів на край повели. Боявся тих магнатів, проти яких наші збійники ціле життя

воювали, за що свої буйні голови клали під катівський меч!

Вертався король Ян Казимир, гірськими проваллями зі своїм невеличким двором, та ватагою підгалянських збійників, приятелів Костка і Лентовського в напрямі Нового Сутеча.

Випадало їхати через околиці Тильманової, де наш збійницький отаман Савка був бачею і між збійниками польськими та українськими мав велику повагу. Савка зєднав собі славу і любов всіх гірняків, бо ціле життя боровся за кривди народу.

Тут дістав він від влади наказ, щоб прикликав всіх збійників лемків до оборони короля. «Король в короткім часі зявиться між вами,» — гуділо між збійниками.

Андрій Савка порозсилав своїх гонців в гори до Чепця, до Баюса, до Сенька, щоб якнайскорше спішили до Тильманової, до бацівки, рятувати улюбленого монарха.

«Треба його боронити перед тими магнатами, що спровадили на край і на короля шведів,» — писав Савка до Чепця.

До тижня зібралося в Тильмановій до 400 збійників.

«Всі мусите бути, — писав Савка, — в білих гуньках, в білих холошнях,¹⁹⁶ в білих кожушках, озброєні фузіями, пістолями, топорами, сокирами.»

Савка дістав відомість, що король перейшов вже зі своєю дружиною з Подолинця і долиною Дунайця перекидається на новий Сутеч, де держалися ще шведи. Вони почувши, що король перебирається в Польщу, пустили на нього кілька швадронів¹⁹⁷ тяжкої рейтерії,¹⁹⁸ яка була в Новім Сутечі, щоб конечно короля зловити.

Донесено Савці, що десь біля Тильманової зйдуться оба ворожі відділи військ і там правдоподібно прийде до вирішного бою.

— Не бійтеся, панойку, — казав Савка до гінця князя Любомирського, — а ми тут від чого? Найясніший пан може між нами безпечно спати. Ми його відпровадимо, де буде потреба. Хай лише тут швед покажеться, то ні один не вийде з гір.

Стасенко, Савка і Баюс зробили «воєнну» нараду.

Пересилали вістунів, одних на північ, над річку Охотницю, що біля Тильманової вливається до Дунайця, другий на полудне, над Тильманівський потік, звідки мав надіхати король зі своєю охороною.

¹⁹⁶ штани з овечої вовни.

¹⁹⁷ ескадрон.

¹⁹⁸ кінноти.

Стежі ходили два дні і дві ночі. Доперва третього дня полудні зауважили вістун на найвищій шпилі за бацівкою, що з півночі йде якесь чорне військо на конях і дійшли до річки Охотниці, а рівночасно з полудня, з гір спускається королівська чета.

Савка сів на коня і чвалом підїхав на шпиль, подивитися і зміркувати, в котрім місці ворожі відділи можуть стрінутися.

Вернувшись, дав своїм дружба́м приказ, розложитися на похилій убо́чі, попід яку пливе Дунаєць. Між берегами Дунайця та гористою убо́чею є вузька прогалина, якою мусять переходити шведи. Іншої дороги нема. Тут збійники прику́чнули на снігу. Голови поховали поза пня́ки, поза яли́ці. Ждали приказу.

Збійників одітих на біло не можна було на снігу розпізнати.

Було вже добре під вечір, як три їзди́ в залі́зних шоло́мах переї́хали попри бо́чу. Їхали пово́лі, оглядалися на всі сторони, чи нема де ворога. Переї́хавши убо́чу, зникли над закру́том, Тильма́нівки.

За кілька хви́лин за́чала пові́льно надтя́гати шведська райта́рія. Їхала осто́рожно на чо́рних ко́нях. Як за́няла ці́лу прога́лину над убо́чею, на якій розложи́лися збійники, за́чало те́мніти. То́ді гра́дом поси́палися гу́сті ку́лі на райта́рів, що захи́талися на своїх ко́нях, а збійники пра́жили з фу́зій, з пісто́лів, по райта́рах, сходя́чи що́раз ни́жче з гористо́ї убо́чі. Райта́рі змі́шалися. Одні за́чали верта́тися, другі вті́кати на пе́ред. З обо́х сто́рін за́ступили ї́м доро́гу збійники і за́чали пра́жити з фу́зій, рубати то́порами і со́кирами по ко́нях і по райта́рах. Ко́ні ста́вали ди́ба, ки́далися на всі бо́ки. Ву́зьке місце не да́вало мо́жності розвину́тися до обо́рони. А збійники пра́жили фу́зіями, то́порами, со́кирами, за́ступивши доро́гу і з пе́реду і не по́зволити чо́фнутися наза́д. Чу́ти було ли́ше зой́к і кри́к, по́мішаних ле́мківських і шведських слі́в. Шве́ди знайшли́ся у безви́хіднім по́ложенню.

Хто не ско́нав під уда́рами збійни́цької со́кири, ки́дався на лі́д Дунайця, в наді́ї пере́пливсти на дру́гий бі́к. Тут пере́важно нахо́див сме́рть в холо́дних хви́лях рвучо́ї гірської рі́чки.

Тро́х райта́рів, що ї́хали пе́редше на розві́дку, по́лонила ко́ролівська че́та, що збли́жувала́ся до місця бо́ю.

Ко́роль, ото́чений досто́йника́ми, си́дів бі́лий, не́далеко на ко́ні і приди́влявся з ко́ролевою, Ма́рією Лю́двікою, ті́й заже́ртій боро́тьбі, се́ред ди́кої гірської при́роди в лю́тій зи́мі.

Ка́зав засві́тити смо́лоски́пи, та при́кликати по́бідни́ків. Хо́тів ба́чити лю́дей, ко́трим завдя́чував жи́ття, хо́тів подя́кувати за

жертву, в обороні королівського маєстату.

До збійників підїхав на коні князь Любомирський зі своїм адютантом, що підніс до гори запаленого смолоскипа і крикнув до оборонців короля:

— Браття! Ходіть ближче! Ходіть славні лицарі, оборонці короля. Король між вами, хоче вас побачити. Ходіть! Ходіть!

— Король кличе! Король! — закричали збійники, і зачали зближуватися за королівськими адютантами.

Передом йшли Савка, Баюс, Стасенко, Корнута, за ними другі. Поволі двигнулася ціла ватага збійників наперед.

— Ходіть ближче! Ходіть мої дорогі. Що ви за люди? — запитав король.

— Ми руснаки, — закричали люди і познимали свої покривавлені капелюхи, перед освітленим смолоскипом королем.

— Най жие король! Най жие! Най жие! — лунало в чистім гірським повітрі, з кількохсот здорових людських грудей.

— Скільки вас загинуло в обороні короля? — питав Ян Казимир.

— Жаден не загинув, — відповів Савка, — хай ворог згине!

— Просіть в короля ласки, — сказав князь Любомирський, — король хоче за оборону королівського маєстату нагородити вас.

— Найяснійший Пане, — виступив Баюс та похилившись перед королем, сказав: — Не бажаємо жадної ласки, не бажаємо ліпшої землі, лише, щоб нас не притісняли старости Вашої Милости і біскупські арендарі. Просимо, щоб не заводили панщини, не забирали нам лісів і пасовиськ. Хочемо бути свободними тут в горах, а не підданими магнатів, що з нас шкіру здирають.

Король, почувши жалі бідних гірняків, що гордо перед ним стояли, як ліс нерухомих ялиць, звернувся до свого секретаря і казав їх просьбу записати, відтак сказав:

— Це все візьміть під розвагу. Які ще маєте побажання?

— Нам замкнули церков в Тиличі, скасували парохію, не маємо де до Бога помолитися, — крикнув Рогач.

— Що ви кажете, а деж це можливо? Прецінь у нас в Польщі свобода, вільно кожному визнавати віру, яку хто хоче.

— Так, Найяснійший Пане, правду каже, — закричали лемки, — не дають Богу молитися.

— Прослідити це, — сказав король до секретаря.

— Хто ще має яку просьбу? — запитав секретар.

— Мені біскупський ротмістр викрав наречену і скриває її в

монастирі в Старім Сутечі. Мучать її там, намагаються змінити віру, стережуть так, що я негоден її освободити, — сказав Стасенко.

— Ах, Боже, що я чую? — закликала з жалем королева. — Це щось страшне, виглядає на байку.

— Так, правду кажу, — сказав Стасенко і підступивши до королевої, поцілував кінець її шуби.

Король подивився уважно на молодця, і якби собі щось пригадував, сказав:

— Я тебе, каваліре, звідкись знаю?

— Я був в канцелярії Хмельницького при підписуванню Зборівської умови, найясніший Пане.

— А, а, а, бачиш каваліре, що я тебе пізнав, і тішуся тобою. Кривду твою скажу розслідити, як приїдемо до Старого Сутеча. Наречену дістанеш, щоб лише жива була. Але кладу одну умову ... Мусиш нас всіх запросити на весілля.

— Ха, ха, ха — засміялися всі приявні з дотепу короля, і в тій хвилі залунало грімке:

— Хай живе король! Хай живе! Хай живе! — повторили збійники без устанку.

Відтак окруживши королівську чету, серед співів лемківських пісень, підкидуючи скривавлені топірці вгору, відпровадили короля до Старого Сутеча.

— XXXVII —

Серед морозної ночі, при співі збійницьких пісень, спішив перетомлений король Ян Казимир зі своїм двором, під охороною лемківських збійницьких ватаг до Старого Сутеча.

По дорозі дійшло до його відома, що в Новім Сутечі ще господарюють шведи з комендантом Штайном на чолі. Він дістав приказ від своєї головної команди за всяку ціну схопити короля Яна Казимира.

Сторожа, яка чувала на мурах города Старого Сутеча, побачивши, що така маса людей з дикими гірняцькими співами підходить до міста, почала трубити на тривогу.

Мешканці позривалися зі сну, узброїлися, в що хто мав, вибігли на мурі міста.

Довідавшись, що король під охороною руснацьких збійників

вертає до краю — збентежилися, заніміли. Отворили брами міста і серед великої радості впустили королівську чету до міста. Чета віхала до королівського монастиря Клярисок.

Там прийняли Їх Королівські Високости з великою почесстю, там король замешкав.

На розказ короля, збійників угощено під містом і відіслано під проводом Савки і Баюса з міськими ополченнями виганяти шведів з Нового Сутеча, щоб очистити королівській парі дорогу в край.

Полковник Стасенко залишився на приказ короля в місті.

На другий день рано по Службі Божій, казав король прикликати до себе полковника Стасенка.

Пізніше завіззав ігуменю, щоб вияснила, що тут робить наречена Стасенка, Ксеня.

— Ваша Високосте, — це уперта шизматичка, русначка, дочка попа, не хоче в жаден спосіб прийняти нашої правдивої віри.

— Стасенко каже, що вона католичка-уніятка.

Ігуменя засміялася і махнула рукою.

— Я не вірю в її твердження.

— Але хто її до монастиря впровадив і в якій цілі? — запитав король.

— Ротмістр Зиліч з Мушини. Він хоче з нею одружитися, але під умовою, що вона прийме латинський обряд. Але ж вона страшно вперта, не хоче чути про це. Навіть найбільші кари, голод і темниця не допомогли, вона затялася у своїй шизматичській упертості, і не хоче нашої віри.

— Прошу її тут привести, — казав король. — Може нам удасться щось зробити.

Мати-ігуменя побігла, а король випитував Стасенка, в який то спосіб викрали йому наречену.

Стасенко розповів подрібно.

— А деж тепер її батьки живуть?

— В Діброві Руській, селі віддаленім звідси три милі. Церкву йому відобрали і замкнули. Та люди таки не ходять до латинського костела, а пів милі далше до другого села, вони сильно привязані до свого обряду.

Король нічого не сказав, зморщив чоло, і голову понурив в долівку, по хвильці сказав до секретаря:

— Записати це і перевірити. Як окажется правдою, дати приказ відчинити назад гр.кат. парохію в Тиличі і віддати її цьому самому священникові, якому відобрали.

— Дякую Вашій Королівській Милості, — сказав Стасенко, схилювшись.

Незабаром отворилися двері, надійшла мати-ігуменя, з вихуділою блідою, а струдженою дівцею, одітою по монашому. До її лица сонце давно не доторкалося.

Дівчина йшла певним кроком, тримаючися просто, голову підняла в гору. Всі впялили в неї очі, дивилися в її прекрасне лице, на її шляхотну стать, на дрібні блідо-рожеві усточки.

Стасенко стояв за секретарем короля, укритий якби в тіні. Звідси побачив змізеровану Ксеню, аж охнув з дива.

Ксеня, станувши перед королем, спустила очі в діл, а мати-ігуменя, зробивши глибокий поклін перед королівською парою, сказала:

— Це та, Найяснійший Пане.

Ксеня приклякнула перед королівською парою знесла руки до гори і голосно сказала:

— Рятуй мене, Найяснійший Пане. Я хочу до батьків, до Тилича, до дому. Я нічого не винна. Мене з дому гвалтом пірвали з Тилича і тут мене вязнять. Я хочу до батьків, до Тилича. Рятуй мене, Найяснійший Пане.

Як слова «до Тилича» почув Стасенко, не видержав в тіні за королівським секретарем, підійшов до Ксені з боку і сказав голосно:

— Ксеню!

Ксеня піднесла в бік очі, звідки доходив до неї знакомий голос і схвильована встала і крикнула радісно:

— Дмитре! Дмитре! — і кинулася в його руки з отвертими раменами, не зважаючи на присутність королівської пари.

Дмитро вхопив її за вихуділі руки, а потім звернувся благальними очима до короля й сказав:

— Найяснійший Пане. Моя наречена невинна. Її страшні, довгі терпіння. Звільни її своєю ласкою, Найяснійший Пане.

Король подивився ласкавим оком на прекрасну пару молодих людей, а королева усміхнулася до короля і молодих людей, благальними очима просила короля допомогти молодим людям.

Король подумавши хвилюк відозвався:

— Чесна дівце. Ти вільна від нині, можеш відійти з цього місця, зі своїм судженням.

Ксеня і Дмитро упали королівській парі до ніг, подякували за свободу. Відїхали до отця Федоровича до Діброви Руської.

До двох тижнів бескидські збійники розбили цілком шведів під Новим Сутечем, очистили королеві дорогу.

Королівська пара могла тепер сміло пуститися в дорогу в напрямі на Перемишль—Львів, бо в тій околиці цілком шведів не було: опустили послідню свою твердиню в Новім Сутечі і забралися в напрямі Краків—Велюнь.

Королівська пара відїхала сміло зі своїм двором у Львів. Напроти королівської чети виходили люди і витали монарха, що обстоював право народу, права хлопів. Одні села давали знати другим, коли король буде переїжджати і де буде ночувати. Всюди приготовляли йому прийняття, народ тишився, що монарх вертається.

Перший нічліг випав королеві в Дуброві Руській, де отець Іван від року був парохом.

Напроти королівської чети вийшла процесія, вже пізнім вечером, і зі смолоскипами ждала на короля на границі села.

Місцевий солтис і священник в оточенню сусідського духовенства і численно зібраного народу привітали королівську пару, і запросили на нічліг до хати священника, приготованої на прийняття королівського маєстату.

Король зі своєю дружиною замешкав в хаті українського священника о. Івана Федоровича.

На другий день перед відїздом королівська пара вступила до місцевої церковці на короткий молебень. По молебню відбувся шлюб полковника Стасенка з Ксенею, на котрім королівська пара була приявна і зложила побажання щастя та здоров'я молодій парі. Під час скромної гостини королева сказала:

— На памятку нашого королівського Маєстату на вашім весіллію, село це від нині не буде називатися Дуброва Руська, але Королева Руська, бо король і королева однаково люблять оба народи і однаково бажають їм щастя.

— XXXVIII —

По прогнанні з краю шведів, король Ян Казимир засів знову на своїм престолі у Варшаві.

Нещасливий король переходив дуже тяжкі часи в послідних роках свого панування.

Магнати підносили проти нього вічні бунти. Не хотіли короля слухати, топтали всі права. Самі бажали засісти на престолі, король мусів вести з ними війни, як з князем Любомірським, Радивиллами, Опалінським, та другими, що вічно підбурювали сусідів на короля, завели «Libetum veto», зривали сойми, не платили податків, підбурювали шляхту проти короля. В краю ширилася анархія, ніхто нікого не слухав.

В тих то тяжких часах, з королівської канцелярії надійшло письмо до церковного братства до Тилича, щоб мушинський староста в порозумінню з краківським біскупом повернули гр.кат. парохію в Тиличі, і звернули парохіянам їхню церкву, а священикові ґрунти, які перед тим уживав.

* * *

З королівським письмом ходили бідні тиличани до мушинського старости, ходили до краківського біскупа. Ходили і просили, вистоювали днями і ночами, кланяючися до землі різним підпанкам, приносили дари, щоб як то кажуть, не ходити з порожніми руками.

Однак даремні були їхні труди, їхні «ходження по мукам». Підпанки навіть не допустили їх перед лиця деяких достойників. Не послухали королівського письма.

— Король собі королем у Варшаві, а я в Мушині — відповів бундючо мушинський староста.

* * *

Бідні тиличани мучилися довго без своєї церковці, плакали гірко на свою долю, але завзято ходили лише до української церковці до Мушинки.

* * *

Баюс і Савка ходили до Тилича на торги. Зговорилися з тиличанами про нещастя і постановили допомогти бідному народові. Казали, що з їх повновластями виберуться до Варшави, на скаргу до самого короля.

Тиличани зложили більшу суму грошей, на дарунки урядовцям в королівських канцеляріях, та на дарунок для королевої.

Як казали, так зробили.

Посідали збійницькі ватажки на сиві коні і поїхали.

Були то страшні часи. Було то вже по бунтах магнатів, по рокошу¹⁹⁹ Любомирського. Край цілком знищений. З холоду, і голоду, та морової зарази²⁰⁰ люди мерли, а тут і там в різних частях великого краю вибухали неспокої і бунти.

Свою тернову — як мовляв, — корону хотів король зложити і подякувати магнатам за «хліб-сіль», за панування над такими людьми, котрим вільно було всі права нехтувати, одному королеві нічого не вільно було — його розпорядків ніхто не слухав.

По двох тижнях їзди, дісталися ватажки до Варшави, зголосилися на королівський замок. Оплативши різним писарям і писарчукам, дістали наказ ждати... Ждали сердеги, ждали. Ждали терпеливо і довго, ждали так, як лише бідний лемко уміє ждати, але ждали...

Нарешті діждалися щастя. Станули перед обличчям короля, якому життя уратували.

Ледве його пізнали. «Постарівся з журби, постарівся з браку гірського повітря,» — подумали собі, відтак належно поклонившись, сказали:

— Найясніший Пане! Письма Вашої Королівської Милости, мушинський староста не послухав. Святої Церкви тиличанам не звернули.

Король вплив свої змучені очі в гірняків, думав щось довго, довго...

Пригадав собі тих гірняків, що колись йому перед шведами життя уратували, дивився, пригадував собі ту страшну хвилю, ту шалену битву, серед лютої зими, українських гірняків зі шведами в обороні королівського маєстату. Думав щось довго, довго. Потім звернув свої очі на гірняків, оперся махінально до поруччя позолоченого крісла і наболілою душею запитався:

— Не послухали?

— Так, Ваша королівська Милосте, не послухали.

— Не п-о-с-л-у-х-а-л-и, — вицідив король важко, і якийсь глибокий стогін вирвався з його наболілої душі.

— Не по-слу-ха-ли, — сказав король вдруге, якби до себе.

Це сказавши, очі його в тій хвилі оживилися, король піднісся з крісла, випростувався, подивився на лица гірняків і відізався:

¹⁹⁹ бунту, заколону.

²⁰⁰ інфекційної хвороби.

— Га, люди мої, люди... Люди добрі, люди з душею і серцем. Ви були страдальцями за правду, а заразом і месниками за свої права, — а я — я, король ваш, можу бути тільки страдальцем...

* * *

Король сів на крісло і звів свою змучену голову на груди...

— XXXIX —

Баюс і Савка подивившись на королівський двір, на столицю, посідали на свої сиві коні, і з вітром навздогін відіхали у свої сині гори.

— Гей, нема то, як у наших горах, брате.

— Тут навіть гадзимки ніде чоловік не дістане.

— Їдьмо скоріше, брате, тут тяжко жити.

— Тут навіть сонічко інакше якось світить, як у нас. Нема то, як в наших горах, гей.

Виїхавши за столицю, на вільнім повітрі заспівали собі на ціле горло:

Бескидські солтиси

Вертали з Варшави,

Були у короля,

Не виграли справи.

Бідний ти, королю

З твоїми панами,

Ліпше було жити

Межи збійниками, уг, га, уг, га.

В дорозі додому Баюс і Савка довідалися, що король Ян Казимир на другий день зложив, — як мовляв — терневу корону, опустил невдячний край і народ та виїхав за границю...

Таку відомість привезли наші ватажки в гори, та між збійників, що даліше займалися своїм ремеслом аж до половини XIX століття.

ЕПІЛОГ

Тиличам церкви не віддали...

В двадцять літ по зложенні корони прийшли ще гірші переслідування на бідних Тиличан... Тому, що вони вічно домагалися звороту церковці, їхню церкву розібрали, а матеріял перевезли до Мушини. Там з цього матеріялу збудували перший в тій місцевості латинський костел.

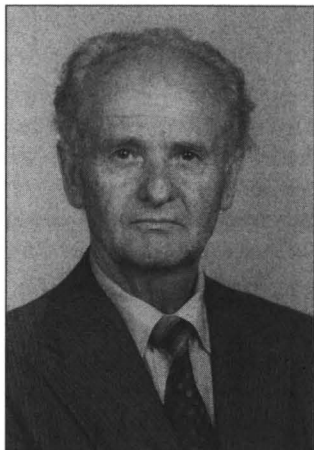
* * *

Доперва в 57 літ пізніше, в 1743, по довгих заходах і стараннях Тиличан і їхнього пароха о. Степана Гербери Мохнацького, побудували люди нову церкву в Тиличі і привернули там гр.кат. парохію. Честь завзятим лемкам.

* * *

Полковник Стасенко осів з жінкою на своїм солтисівстві у Вільхівцях під Сяноком. Його потомки жили там до недавна, як кметі. Нині живуть ще в Америці, по мечу, а по кужелі у Вільхівцях і Лішні. *(З послідніх походить автор цієї повісті).*

ВІДНАЙДЕННЯ РУКОПISУ...



Василь Семчишин

Пропонуючи любителям літератури книжку “Страдальці і Месники”, слід пояснити, що завдяки невсипущій праці інженера Василя Семчишина, переховуваний роками-роками рукопис – змісту про незборимий народ України – лемків, авторства Івана Филипчака, о ж и в! Призабутий зміст – не лише роками, а і забороною советського окупанта України. Рукопис, після арешту Івана Филипчака, зберігавсь в таємничих сховищах Львівського таємничого архіву.

Щасливим збігом обставин і невтомних шукань інж. Василя Семчишина – пощастило йому віднайти, і почав негайно працю у напрям видання рукопису книжкою.

Так, як пощастило віднайти рукопис “Страдальці і Месники”, так перед тим (декілька років тому) інж. Василь Семчишин віднайшов “Сила Волі” і “Над Калкою” – історичну повість, яка, пояснена професором Ярославом Радевичем-Винницьким, пролежала: “...із 1943 року в таємних сховищах НКВД-МДБ-КДБ півстоліття, аби врешті потрапити до рук людини із щирою душею, діяльного Василя Семчишина. Старанням цього невтомного трудівника і коштом, накопиченим у фонді Івана Филипчака від продажу книжок, пересланих невісткою письменника – українською літераторкою в діаспорі Іриною Дибко-Филипчак, виходить у світ цікавий і змістовний твір повернутого Україні письменника”. В унісон повернення “Над калкою”, завдяки Людині “із щирою українською душею” Василя Семчишина виходить, цим разом у США (в “Компютопринт”), віднайдений рукопис “Страдальці і Месники”.

При цьому не можу спинити спогаду – першої зустрічі в 1991 році, в Самборі, з Людиною “із щирою українською Душею”, в той час депутатом Міської Ради міста Самбора, та його шановної дружини Богдани – вчительки в Медичному Училищі. Значить і мені пощастило...

Пощастило стрінути викладача “великих душі, прикмет!”. Зосередженість праці інж. Василя Семчишина в оживленні пам’яті замордованого в Тайшеті жорстоким окупантом, Советським Союзом, Івана Филипчака – перейшла оправдання не лиш патріотизму, а в духово-синівську спорідненість! З того часу шез простір держав і океану, залишилась нерозлучність межи перевидаванням Сина д-ра Бориса в діаспорі, і “Сином” – Василем в Самборі, Україна.

З того часу збуваються щорічні Конференції, в пам’ять Дня Народин Івана Филипчака, у співучасті й участі таких же “Велетнів Душі” – академічного рівеня Самбірян і довкілля. А рушійною силою? Самозрозуміле, що є “Син” – Василь Семчишин.

Остання, в 2005 році, Конференція пройшла в Педагогічному Коледжі, іменем Івана Филипчака. В тім же Коледжі, у заряді Директорки Галини Мацковської, є і окрема кімната. В ній є з Лішні, з родинного дому Івана Филипчака, великий образ Богородиці. Також на полицях є усі досі перевидані твори Івана Филипчака – Патрона Коледжу.

Ще зголосив інж. Василь Семчишин, що знайшов рукопис – автобіографію власноручно написану Іваном Филипчаком. Значить, “Син” великої Душі, Василь Семчишин, ще не “спочив на лаврах”...

Ірина Дибко-Филипчак

* Саме про усі конференції, про авторів праць про Івана Филипчака, читаємо в книзі, “Іван Филипчак – Літературний Портрет”, виданої в Тернополі, Україна.

